

632169

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

ВИДАВНИЦТВО ПРИСВЯЧЕНЕ НАУЦІ І ПИСЬМЕНСТВУ
УКРАЇНСЬКО-РУСЬКОГО НАРОДУ

ВІПОРЯДКУВАВ

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ.

Т О М VIII.

(1895, кн. 4).

MITTHEILUNGEN DES SZEVCZENKO-VEREINES

aus dem Gebiete der Wissenschaften und der ruthenischen Literatur

REDIGIRT VON

MICHAEL HRUSZEWSKI J

BAND VIII.

(1895, 4 B.).

У ЛЬВОВІ 1895.

Накладом Наукового Товариства ім. Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імені Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

3

ЗМІСТ ТОМУ VIII.

1. Варлаам і Йоасаф, старо-християнський духовний роман і його літературна історія, написав Др Іван Франко	1—28	i I—XVI
2. „Похвала в. кн. Витовту“, кілька уваг про склад найдавнішої русько-литовської літописи, написав М. Грушевський	1—16	
3. Панегірик „Евфроніа веселобрячая“, посвячений Петрови Могилі в р. 1633, подав Др Кирило Студинський	1—14	
4. Проба улаштування хронології до творів Тараса Шевченка, написав О. Я. Кониський, частина перша	1—20	
5. Miscellanea: Примітки до тексту Галицько-Волинської літописи. Надання Оришевському Копистерина та Гайсина — М. Грушевського, Куренда перемиского єпископа Івана Світурского з р. 1827 — О. Макарушки	1—12	
6. Наукова хроніка: Огляд часописей за р. 1894 (кінець)	1—22	
7. Бібліографія (рецензії й справоздання, зміст на ст. 63)	1—64	

Inhalt des VIII Bandes.

1. Warlaam und Ioasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr I. Franko	1—38	u. I—XVI
2. „Lobrede auf Witowd“, einige Bemerkungen über Bestand der ältesten ruthenisch-lithuanischen Chronik, von M. Hruschewskij	1—16	
3. „Froh tönende Euphonie“, ein Lobgedicht, gewidmet dem P. Mohila im J. 1633, mitgeth. von Dr. C. Studyński	1—14	
3. Versuch einer Chronologie der Werke des T. Szewczenko, von Al. Koniskij, I Theil	1—20	
5. Miscellanea	1—12	
6. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1894 (Schluss)	1—22	
7. Bibliographie	1—64	

Inhalt des VII Bandes.

1. „Adelphotos“, griechische Grammatik, herausgegeben im Lemberg im J. 1591, literarisch-linguistische Studie von Dr. C. Studyński	1—40
2. Beschreibung der Burgen Podoliens im J. 1494, mitgeth. von M. Hruszewskij	1—18
3. Elliptische Modulfunctionen, von W. Lewickij (mit 2 Figuren)	1—30
4. Miscellanea	1—12
5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1894 (Fortsetzung)	1—28
6. Bibliographie	1—60
7. Bericht über die Thätigkeit des wissenschaftlichen Szewczenko-Vereines (Mai — August)	1—2

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

ВИДАВНИЦТВО ПРИБСВЯЧЕНЕ НАУЦІ І ПИСЬМЕНСТВУ
УКРАЇНСЬКО-РУСЬКОГО НАРОДУ

ВИОРЯДКУВАВ

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ.

ТОМ VIII.

(1895, кн. 4).

MITTHEILUNGEN DES SZEWCZENKO-VEREINES

aus dem Gebiete der Wissenschaften und der ruthenischen Literatur

REDIGIRT VON

MICHAEL HRUSZEWSKIJ

BAND VIII.

(1895, 4 B.).

У ЛЬВОВІ 1895.

Накладом Наукового Товариства ім. Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імені Шевченка
під зарядом К. Веднарського.

НБ ПНУС

632169

ВАРЛААМ і ІОАСАФ

старохристиянський духовний роман і його літературна історія.

Написав др ІВАН ФРАНКО.

I.

(Роман — науковий рід літератури в нашій часі. Важність его історії. Головні історики романа. Грецькі початки романа. Новітший західно-європейський роман і его походження. Прогалина між старогрецьким а новітнім європейським романом заповнена духовними повістями греко-візантійськими. Романічний характер многих житій і апокріфів. Орієнтальні впливи на християнство і на его літературу. Документ тих впливів: повість про Варлаама і Іоасафа.)

Роман, повість, новелла — се такі роди літературної творчости, що, незвісні в початках національної літератури, з часом забирють усе більше місця, а в кінці, як отсе в наших часах, запановують майже неподільно в літературі, захоплюють найширший інтерес читаючої громади, витискають майже веі інші роди поезії, особливо епічної. і стаючись духовою стравою міліонів здобувають собі величезний вплив і перворядне значінє в історії людської цивілізації. От тим то й не диво, що історія, а особливо почин і перші ступні розвою сего рода літературної творчости набирають великої ваги, зацікавляють найвиднійших учених і істориків літератури в наших часах.

Досліди над історією романа і новелли розпочали ся доволі давно, з половини XVII віку. Лишаючи на боці Італіянцив Джіральді і Пінья (Giraldi, De'Romanzi), у яких роман (прозове оповіданє про пригоди, особливо любовні, звичайних людей) змішано ще з романтичним епосом Боярда і Аріоста, першим істориком романа треба назвати Француза Гює (Huet, De l'origine des Romans, Paris

63 2 16 9

Записки наукового
Тов. ім. Шевченка: VIII,
кн. 4
1895 45.00

63 2 16 9 x.1

Прикарпатський університет
ім. Василя Стефаника

БІБЛІОТЕКА

ІНВ. №

63 2 16 9

1670), що, вельми характерно, бачить початок роману на Сході, в Азії, якої мешканці з давен давна визначали ся замилуванєм до оповідань. Та тільки у Греків, в остатніх віках до Христа роман одержав артистичну обробку, став ся від разу улюбленим родом літератури. Як найкращого писателя в тім роді Гюе хвалить Геліодора, згадує далі коротко про візантійський християнський роман Дамаскіна, Евстатія і Теодора Продрома, і зараз опісля переходить до західної Європи, де схарактеризувавши римського ученика грецьких романістів Апулея, всакує від разу в середні віки і поповнює ту саму помилку, що й згадані висше Італіянці, себ то мішає роман з поемами романтичними та національними епопеями французькими¹).

В XVIII віці чимало писали і спорили про початок і розвій роману, особливо в Англії і Франції. Витворились тоді дві теорії, з яких одна виводила тзв. лицарські романи з півночі, від старих Скальдів та Готів, а друга з полудня, від Арабів та Сараценів, що довгі віки панували в Іспанії і Сіцилії, плекали поезію, письменство і науку і мали чималий вплив на середньовікову Европу²). Здобутки всіх тих спорів зібрав до купи Англічанин Денлоп (John Dunlop, History of fiction, London 1814), якого книжка, перекладена на німецьку мову з многими цінними доповненнями Ф. Лібрехтом (Geschichte der Prosadichtungen, 1847), стала ся вихідною точкою для всіх новіших дослідів на тім полї. Денлоп зачинає від грецьких новелл, підчеркуючи той факт, що вони у-перве виринають на побережжях Малої Азії (Мілетські історії), а далі розбирає детально заховані до нашого часу зостанки пізногрецького і візантійського роману.

Варто зазначити, що головними представниками пізногрецького роману були християне: найталановитіший між ними, Геліодор, був єпископом трікським в V в. по Хр. Та про те вго роман (Αἰθιοπική) не має ані крихти християнської закраски, але йде сьлідами поганських грецьких романістів Клеарха, Антонія Діотена, Ямблїха та Лукіяна. І далі в візантійській літературі ідуть побіч себе дві течії. Помимо пануючого християнства, що продукує свою осібну літературу, озиває ся від часу до часу і поганська течія в романах Ахілля Тація, в пастирських романах Лонга, в повістях Харитона,

¹) А. Н. Веселовскій, Изъ истории романа и повести. Петербургъ 1886, стр. 19—21.

²) W. A. Clouston, Popular tales and fictions, their migrations and transformations, London 1887, t. I, 40; гл. також руський переклад А. Кримського (стор. 58), що незабаром вийде з друку; Dunlop, Geschichte der Prosadichtungen 51—56.

Евстатія, Теодора Продрома, автори майже нічим не зраджують, що вони християне або живуть у християнській суспільности.

Далі Денлоп переходить на захід, розбирає римські проби романістики, головно-ж повісті Петронія і Апулея, но чим від разу перескакує в глибину середніх віків, до романтичної поезії європейської, до поем з циклю Артура і лицарів Круглого стола, далі до епопей національних з циклю Карла Великого, а в кінці до лицарських романів іспанських (цикль Амадіса), посвячаючи їх розбори найбільшу часть своєї книги. Дальшу обширну часть її займає огляд новелл і леґенд, по чім автор переходить до огляду французького і іспанського роману XVI і XVII віку і кінчить коротким переглядом романістики XVIII віку. Цікаво, що автор сего цінного діла сам по своїм уподобаням далеко не романтик і не поет; противно, він раціоналіст і скептик, дитя філософії кінця XVIII віку і глядить на роман тільки як на розривку. Розбираючи ті плоди „вимислу“ він майже ніколи не позбуває ся саркастичної усмішки. І з погляду на свої естетичні іринципи він доктринер і формаліст, от тим то й оцінки вго роблять вражінє тупої схоластики; він або зовсім лишає на боці звязок даного автора і вго твору з сучасним життям і сьвітотглядом, або огранічує ся на скупих і недостаточних вказівках.

Від часу Денлона до тепер праця над вьясненєм літературної історії роману зробила величезний поступ. Багато першорядних учених ріжних країв віддавали свої сили тій праці; доконано важних відкрить, опубліковано купу незвісних Денлонови памятників, розширено і поглублено поле дослідів, до чого в значній мірі причинило ся і розломанє тісних рямок схоластичної естетики та вироблена звичка — розбирати твори літературні не як плоди пустого вимислу, а як вплив і воплощенє певних ідеальних змагань людських, навяних обставинами суспільного і духового життя даної епохи.

Заслугою всіх отих новіших праць є вьясненє того вельми сложного процесу, який причинив ся до розвою і зросту новішого європейського роману. Між національними епопеями і романтичними поемами середньовікової лицарської Європи а появленєм роману і новелли яко улюбленої літературної форми пройшла мочуча історична струя, що дала початок до основної перемини всеї суспільности. Війни релігійні, ересї з їх прошатандою і літературою, впливи Арабів і магометанства, хрестові походи і мочучий прилив орієнтальних впливів на Европу, далі винаходи і відкрить кінця

XIV і XV віку, рівночасний упадок Візантії і початок ренесансу і гуманізму в Італії, — отсе важливіші з тих жерел, із яких вийшло нове житє Европи, і які своїм порядком мали також величезний вплив на обновленє літературної творчости, на повстанє і розширенє нових форм літературних, із котрих насамперед новелла здобула собі величезну популярність (Боккаччіо, Страпароля, *Cento novelle antiche*, Банделло, у Франції Маргарета Новарська, *Cent nouvelles nouvelles*, в Іспанії *Conde Lucanor*), а за нею пішов роман.

Дивлячись з боку на первопочини французького роману, що з одного боку впливав просто з прозових переробок старих *Chansons des gestes* і поем про Артура та лицарів Круглого стола, а з другого боку силкував ся навіязати до старої грецької традиції і брав старі грецькі романи як взірці мови, стилю і композиції, можна б подумати, що власне звязок з греко-орієнтальною традицією доси не існував. І тодішні романописателі певно й самі так думали. А прецінь така думка була зовсім хибною. Ближній дослід, що бере на увагу самі теми романістичні, показує нам, що грецький вплив на творчість західноєвропейську майже зовсім не переривав ся, що й орієнтальний вплив був далеко давніший ніж хрестові походи і навіть ніж розширенє богомільської секти по полуднево-західній Европі, — тільки що впливи ті часто міняли форму, неначе той Протей являли ся людям в такій формі, яка в данім часі була в певній стороні найбільше улюблена.

Найважливішим посередником між старогрецьким романом і такоюж новеллою, а західноєвропейським романом і новеллою часів гуманізму був т. зв. духовний роман. Були се оповідання писані в тоні і стилю житій святих, діяній апостольських або откровеній та видій, проняті пераз високим духом релігійним, горячою вірою, а то й переплтані обширними викладами християнської догматики; та про те в їх епічнім скелеті дуже легко розпізнати ті самі основні схеми і ситуації, якими так характерно визначає ся старий грецький, поганський роман. Пригоди залюбленої пари, розділеної противностями долі, киданої з одного прикрого положеня в друге, по морі і по суші, картини ріжних країв, дивовижних народів, звичаїв і обрядів, розбійники і пірати, жерці, віщуни і самітні добродії, і в кінци всего того несподівана стріча в рішучій хвилі, пізнанє і повднанє щасливої пари. Або таж тема перенесена на поле більше психологічних конфліктів: залюблена пара розлучена зависними інтригантами, ріжнородні покуси роскоші, богацтва, намов і брехли-

вих обіцянок, щоби дівчину позбавити дівочтва або парубка зробити невірним его улюблений, — і знову після довгого ряду противностей стріча і сполученє обоїх. Отжеж та сама схема в основю найдавніших християнських духовних повістей, звієних під назвою Клементин, далі апокріфічного житія св. Павла і Теклі, такогуж житія святих Ксантіши, Поліксени і Ревекки,¹⁾ тільки що ідеал тілесної любови перемінений тут в любов до Христа і его науки; вінцем роману являєть ся не подружє, а дівоча чистота або мучеництво за віру. Можна сміло сказати, що й інші парості обширної старохристиянської апокріфічної літератури, особливо такі, як житіє ап. Томи і его діла в Індії, житіє ап. Пилипа, діяня св. Івана на острові Патмі — не що, як переробки романічних сюжетів дохристиянської Греції, хоча безпосередні взірці тих творів і не дійшли до нас.²⁾ Таку думку висловив учений Француз Шассанг (*Chassang, Histoire du roman dans d'antiquite*, стор. 234, 263), а Німець Вейнгартен також зближував грецькі пастирські оповідання та „робінзонади“ (схема: герой подорожує по морях, закинений на пустий остров устроює собі там житє непохоже на ту суспільність, в якій він виріє) з житіями єгипетських монахів і аскетів.³⁾

Як бачимо, християнство і тут, на полі літературної творчости, було вірне своїй реформаторській ролі. Як в обсягу звичаїв і обрядів воно переймало старі, усьвячені форми а вливало в них нового духа, так само і в обсягу повісти і роману: на взір поганських повістей і новелл повставали під пером християнських писателів нові твори в тім же роді, з таким же змістом, з такими пригодами,

¹⁾ Гл. про них Dr. J. Langen, *Die Klemensromane, ihre Entstehung und ihre Tendenz, auf neue untersucht*. Gotha 1890; Baring Gould, *Early christian greek romances* в журналі *Contemporary Review* 1877, October і Веселовскій, *Наз історіи романа и повести*, т. I, стор. 29—64. Варто зазначити, що сей остатній уважає звієне у нас оповіданє про святих Василя і Евладія, вилегене в Афілохієно житіє св. Василя, як характерний примір переміни ідеалів під впливом християнства: подружє залюбленої пари, що було найвисшою метою єї змагань і вінцем усіх проб та покус, тут показанє яко дар злого духа, удлений в заміні за душу любовника; тільки покута і церковне освіщенє переміняють сей пагубний дар на добро (Веселовскій, *op. cit.* 38). Нема сумніву, що й друге знамените житіє, так популярне у нас, а власне житіє св. Марії Єгипетської, є не що, як старогрецька новелла в християнській переробці і з християнсько-аскетичним закінченєм.

²⁾ Про ті апокріфи гл. Lipsius, *Die apocryphen Apostelgeschichten und Apostellegenden*, 3 томи; грецькі тексти видав Тішендорф, *Acta apostolorum apocrypha*.

³⁾ Weingarten, *Der Ursprung des Mönchthums im nachconstantinischen Zeitalter* (*Zeitschrift für Kirchengeschichte*, herausg. von Th. Brieger, Bd. I, 1877) стор. 5—6, 26, 568—572.

періпетіями, описами, — тільки що світ ідеальний тих нових творів, змагання, унодобаня і погляди введених в них людей були зовсім інші. Що з часом, при упадку просвіти і критики, ті побожні духовні твори, написані первісно для розривки або для пропаганди ідей, почали вважати ся дійсною правдою або були заборонювані церквою як виплоди єретицьких доктрин, се не уймав їм зовсім характеру творів літературних.

Ті впливи грецької традиції літературної на ґрунті християнським вчасно вже скомбінували ся з впливами орієнтальними. Сказавши правду, й само християнство супроти Греції було по троха твором орієнтальним; ще більше орієнтального мало в собі жидівство, що власне в перших віках християнства кінчило своє перетворенє з біблійного жидівства в рабінсько-талмудичне, і кінчило знову таки під могучим впливом сходу: адже перший корпус Талмуда складав ся в Вавилоні! А жидівство в перших віках нашої ери мало величезний вплив на християнство, далеко більший, ніж опісля, коли доконав ся рішучий розрив між обома сими реліґіями. А коли розрив сей доконав ся, в другім віці по Хр., почали ся з пньшого боку орієнтальні впливи на християнство. Нині не підлягає вже сумнівови, що гностицизм повстав в великій часті під впливом буддизму, а манїхейство було не чим іншим, як перським дуалізмом, слабо склиєним з християнськими доктринами. А вплив тих двох могучих сект на християнство був дуже великий: він дав товчок до виробленя найважнїйших точок християнської догматики. Секти ті сплодили також богату літературу, що без сумніву черпала з тих самих індійських та перських літературних жерел, звідки ішли й доктрини сект; зостанки тої літератури, чи то в сектантських первообразах, чи в переробках приладжених відповідно до православних догм, заховали ся і доси; найбільша часть анокріфічних діяній апостольських походить власне відси (гл. Lipsius, op. cit. I, 373). Від тоді впливи орієнтальні на християнську літературу не переривали ся. Одним із найзамітнїйших документів того впливу є духовний роман про Варлаама і Йоасафа, найкращий і найпопулярнїйший твір духовної літератури троха пізнїйшої доби, VI або VII віку, і одна з найбільше розповсюджених книг усеєвітної літератури. Історія сеї книги, хоч доси ще не вяснена у всіх подробицях, все ж таки незвичайно займаюча. Вона не позбавлена інтересу й для нас, бож „Душеполезная история о. Варлаама і Йоасафа“ належала і в нашій старій літературі до найбільш улюблених книжок і полишила деякі живі сліди і в народній пам'яті.

II.

(Зміст роману: титул, передмова, опис Індії, цар Авенір і переслідуванє християн. Царський достойник стає монахом, єго розмова з царем. Вродженє Йоасафа; астролог пророчить, що він буде царем, але не з сеєго світа, і християнином. Притча про боярина і хороєго жебрака. Цар велить вигоувати Йоасафа здалека від прикростей життя. Стрїчі Йоасафа з прокаженим, слїпим, старим і мерцем. Пустинник Варлаам їде до Індії по божому наказу; єго розмова з слугою царевича; стає перед царевичем як купець, що має дорогий чудесний камінь. Розмова єго з царевичем, притча про смертну трубу, виклад догматики і етики християнської і правил аскетизму; притча о инорозі, о трьох другах, о однолітних володарях, о сонці, о царі і двоїх бідарях, о старечій дочці і вірнїм парубці, о молодій серні. Хрещенє царевича, прощальна промова Варлаама. Слуга Зардан остерігає царевича, підслушує єго розмову з Варлаамом; той відходить лишивши царевичеви свою волосяницю, а замість неї бере царську одежу. По єго відході Зардан чинить ся хорим, та цар довідує ся від него про Варлаама, кличе свого міністра Арахїю; той радить слати погоню за Варлаамом а зловивши його заставити, щоб сам перед царевичем признав свою науку брехнею. Коли ж Варлаама не зловлено, він радить винайти пустинника Нахора, подібного до Варлаама, видати його за зловленого Варлаама і заставити його в диспуті боронити нїби християнства і дати себе перекопати противникам. Дві розмови Авеніра з сином, диспута Нахора з поганами; перед диспутою Йоасаф пізнає, що се не Варлаам і грозить Нахорови смертю, коли дасть себе побідити. В диспуті Нахор побіджає противників, по чім Йоасаф наvertsє його на християнство і висилає в пустиню. Авенір злий на своїх жерців, хитає ся в своїй вірі в богів, жерці вишукують в пустинї волхва Февду, сеї їде до царя і захоочений блискучими обіцянками радить окружити Йоасафа гарними дівчатами (тут притча о царевичу вихованім в темній печері). Авенір слушає сеї ради, окружає сина самими гарними дівчатами, а Февда крім того посилає на него злого демона, та Йоасаф побороє ті покуси молитвою і постом, найкрасишу з поміж дівчат наvertsє на християнство і посилає в пустиню, а сам знов молить ся всю ніч, бачить дивні сни і западає в слабість. Бачучи, що демони післані на царевича вернули знову до него з соромом, Февда зважує ся сам розмовити ся з Йоасафом, та той і його наvertsє на християнство і посилає до Варлаама. Тоді Авенір за радою Арахїї віддає синові половину свого царства, а той зараз наvertsє сю країну на Христову віру. Бачучи се цар Авенір

і сам нарешті навертає ся на християнство, здає на сина все царство а сам відходить у пустиню, де швидко вмирає. Тоді Йоасаф передає своє царство Арахії, а сам іде в пустиню, де по довгій блуканню находити Варлаама. Проживши з ним якийсь час і похоронивши його живе на его місци аж до смерті. Тіло его Арахія переносить з царськими почеснями до рідного міста. Закінчене, уваги).

Аналіза змісту роману про Варлаама і Йоасафа являє ся конечною не тільки для того, що в наших часах роман сей став далеко менше звисний широкій публиці, ніж був давнійше, але також з огляду на дальші уваги що до походження і зложеня сего діла.

Роман про Варлаама і Йоасафа написаний мовою грецькою, доволі чистою і гарною. Найстарші звисні рукописи сягають XI віку по Христі. Найбільша часть мав ось який титул: Ἱστορία ψυχωφελῆς ἐκ τῆς ἐνδοτέρας τῶν Αἰθιοπίων χώρας, τῆς Ἰνδῶν λεγομένης, πρὸς τὴν ἁγίαν πόλιν μετενεχθεῖσα καὶ συγγραφεῖσα διὰ Ἰωάννου μοναχοῦ, ἀνδρὸς τιμίου καὶ ἐναρέτου μονῆς τοῦ ἁγίου Σάββα, ἐν ᾗ ὁ βίος Βαρλαάμ καὶ Ἰωάσαφ τῶν ἀοιδίμων καὶ μακαρίων — се значить: Пожиточна для душі історія із крайнього краю Етіопського, званого Індією, принесена до святаго міста і списана Іваном монахом, мужем шановним і чесним монастиря святаго Сави, а в ній живе Варлаама і Йоасафа незабутніх і блаженних. Деякі рукописи (Vaticanus, Palatinus 59 і 201) по слові λεγομένης пишуть: ἀπελθόντων τιμίων ἀνδρῶν πρὸς τὴν ἁγίαν πόλιν ἐν τῇ μονῇ τοῦ ἁγίου Σάββα καὶ ἀπαγγελάντων, συγγραφεῖσα παρὰ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, т. зн. списана Іваном Дамаскином від мужів чесних, що прийшли до святаго міста і оповістили її в монастирі св. Сави. Треба сказати, що рукописи, в яких автором названий виразно Іван Дамаскин, належать до пізнішого часу, до XIII—XIV віку. Годить ся згадати, що в числі многих грецьких рукописів сего роману¹⁾ два, зладжені на Афоні в Іверськім монастирі, мають заголовки значно відмінні, а іменно Cod. Nanianus у Венеції N. 137 має: [Ἱστορία ψυχωφελῆς ἐκ τῆς ἐνδοτέρας τῶν αἰθιοπίων χώρας πρὸς [τὴν] ἱερὰν πόλιν μετενεχθεῖσα] διὰ Ἰωάννου μοναχοῦ μονῆς τοῦ ἁγίου σάββα [ἐρμηνευθεῖσα] ἀπὸ τῆς ἱβήρων πρὸς τὴν ἐλλάδα γλώσσαν ὑπὲρ εὐθυμίου ἀνδρὸς τιμίου καὶ εὐσεβοῦς τοῦ λεγομένου ἱβήρος, т. зн. Пожиточна для душі історія із крайнього

¹⁾ Вони вказані в працях: Zotenberg, Notice sur le livre de Barlaam et Joasaph, accompagnée du texte grec et des versions arabe et éthiopienne. Paris 1886, стор. 5—7, а також Ernst Kuhn, Barlaam und Joasaph, eine bibliographisch literargeschichtliche Studie (Abhandlungen der k. bayer. Akademie der Wiss. I. Cl. XX Bd. I. Abth.), München 1893, стор. 48—49.

краю Етіопів принесена до святаго міста Іваном монахом із монастиря св. Сави, а витолкувана з іверської (т. є. грузинської) на грецьку мову Евфимієм мужем шановним і богобоязним, прозваним Іверцем (Грузином). А пізнійший від сего кодексе бібліотеки національної в Парижі н-р 1771 має такий титул: Λόγοι ψυχωφελῆς μετενεχθεῖσαι ἀπὸ τῆς τῶν αἰθιοπίων διαλέκτου ἐπὶ τὴν ἐλληνίδα γλῶσσαν παρὰ εὐθυμίου τοῦ ἀριστάτου μοναχοῦ τοῦ ἱβήρος τοῦ καὶ γεγωνότος καθηγητοῦ τῆς μεγάλης λαβρίας τοῦ ἁγίου ἀθανασίου τοῦ ἁγίου ὄρους, т. зн.: Пожиточні для душі слова перекладені з етіопського наречя на мову грецьку Евфимієм найсвятійшим монахом Грузином, що був духовником великої Лаври святаго Атанасія на Сьвятій горі. Полишаючи на далі докладне обговоренє справи авторства сеї книги зазначимо тут лише, що рукописна традиція в тім згляді далеко не однозгідна: коли більша часть і то старших рукописів признає написанє книги неозначеному ближше Іванови монахови з монастиря св. Сави в Єрусалимі, то деякі рукописи ідентифікують того Івана з Іваном Дамаскином. Не однако означують рукописи і авторську роль того Івана: по одним можна б догадувати ся, що він списав свою „історію“ з наслуху, з оповіданя якихсь Індійців (ἀπαγγελάντων), по иньшим виходило би, що ті Індійці принесли до Єрусалима якийсь рукопис на своїй мові і переложили его для вжитку того Івана монаха. А в кінци по іверським рукописам виходить, що Іван монах тільки приніс до монастиря св. Сави етіопський (чи індійський?) рукопис, а переклав его на грецьке якийсь Евфимій Грузин, або так, що Іван монах написав сю історію по грузинськи, а Евфимій Грузин переклав її на грецьку мову. В старословянських перекладах, що, як звисно, держать ся звичайно досить вірно грецької традиції, находимо також різні заголовки. І так один із найдавніших рукописів (XV в.), що належав колись до бібліотеки Толстого а тепер є в Имп. Публ. бібліотеці в Петербурзі (сінатура I. Q. 315) має напис: Є҃не писаніє дшєнолезно Ѡ внострєнаѣ ієфїѣнськыи страны глємыи индїа къ град чтїныи прєнесєно іѣанном мнїхом мѣжем чтїным и добродѣтелиным монастырѣ ст҃го сѣкы в немъ же житїє варлаама іасафа прїноаматною и вжєствєною, гнѣ вл҃кыи. Такий же напис має і рукопис, що находив ся в бібліотеці Царського під ч. 679 і походить з XVI в. Инший рукопис із збірки Царського, з XVII в. (ч. 90) має напис: Пожкѣсть полезна житїа свѣткѣхъ и преподобныхъ отїцѣхъ, пѣстынножитєлѣхъ и постникѣхъ Индїкїихъ, Варлаама пѣстынника и зченика его Іоасафа царєвнча, сына Якенѣра царѣ Индїкїскаго, списано Іоанномъ мнїхомъ свитєли св. Єлєкы иже

вк Іерусалимк.¹⁾ Сербський рукопис XVI в, що находить ся в віденській надв. бібліотеці, а колись був власністю Хіландарського монастиря на Афоні, має напис: *Писаніє сѣ дѣшеполезно ѿ кнѣстрѣниє едіопскіє страны глїемиле индіа вк стїи градъ пркнїсєно Іванномъ мнїхомъ мѡжемъ чтїномъ и доврѡдкїтелномъ, монастыра стїго Савкы вк немѣже житїє карлаам и іѡасафа ірїнопаментноу и вжїткїню²⁾*. Подібний напис має Крехівський рукопис, яким ми користуємось і про який гл. додаток до сеї статї; рукопис сей, украшений 10 рисунками, походить з XVI в. і має такий напис: *Изъукраженїє дїшполезное ізъ оутрїнамъ єдїншпскыа страны, глїемиле индїйскыа страны, вк стїи градъ пркнїсєно іваннѡмъ мнїхомъ мѡжемъ чтїнымъ и доврѡдкїтелнымъ, свцїар[о] ѿ монастыра стїго Савкы. Гїї влїкы. Як бачимо, три рукописи мають написи в головному схожі, а сходять ся в тїм власне, що Іван монах принїє історїю про Варлаама і Йоасафа з Індїї, а не згадують про мужїв Індїйцїв, від яких він чув її. Важне й те, що ні один старословянський рукопис не приписує авторства сеї повісти свв. Іванови Дамаскинови, хоча перші руські друки, Кутеїнський 1638 і Московський 1680 чинять се зовсїм рішучо.*

Починаєть ся оповіданє коротким представленєм високої вартости аскетизму. Найвисше бажанє чоловіка — бути сином божим. Та се є наслідок премудрости, сего з давна доступали святї за свої чесні дїла, головно ж мученики і аскети, що з постом, молитвами, безсонницею і многими трудами проходили „ткнєнымъ и прискоркнєнымъ поуґемъ.“ Житєписи таких людей служать взїрцїями для других і заохотою, „їбо на доврѡдкїтелїє кккодай поуґ єстк ѿстрк и жестокъ“. „От тым то і я — говорить автор — тямуючи притчу божу про небалого слугу, що одержавши від свого пана талант закопав єго в землю і данє єму на приплодок заховав без зиску, нїяк не можу промовчати огєю пожиточну для душі дїйшовшу до мене повість (ісповкданїє), котру розповїли мнї мужї богобоязливї із глибокого етіопського краю Індїї і вложили без брехнї, власне ось як.“ Сей вступ дуже важний. Поперед усього він троха докладїйше зазначує відносини грецького писателя до єго жерела, що не все чинять титули книги. Бачимо тут, що справдї автор не сам

¹⁾ А. Н. Пыпицъ, Очеркъ литературной исторїи старинныхъ повѣстей и сказокъ русскихъ, стор. 128—129; Строевъ, Описание рукописей Царскаго.

²⁾ На сей рукопис звернув увагу Міклошїч, гл. Fr. Miklosich, Lexicon linguae palaeoslovenicae. Wien 1862—1865, стор. VI.

принїє сю повість із Етіопїї, а принєсєлї її якїсь мужї гіднї віри; бачимо далї, що автор списав її писєля їх оповідань, а може тїлько писєля усної передачі єму якогось писаного індїйського тексту, котрий ті мужї єму перекладали. Варто зазначити й те, що ся передмова стилїзована троха подїбно до передмови иньшої, в Сирїї і Палестинї в ту пору вельми популярної духовної повісти, а то легенди про Марїю Єгипетську.¹⁾

Далї сьлїдує коротесенький опис Індїї, котра по думцї автора „далече принадлежтк Єгїптѡ, велика свїра и многочлїна, принадлежт же морем и поучинами и лодїйным шесткованїємъ кк єгїпетскїи странк.“ Очевидно, що ся географїчна нотатка — духовна власність грецького автора, що сам не мав єного виображеня о Індїї, думав що вона граничить з Єгиптом, а з самого дальшого звязку повісти вимїркував, що се край многолюднїй і що до него плывє ся кораблями (се чинить далї Варлаам).

Сей край, — повідає далї автор, — пропадав у тьмі поганства і кровавих жорстокостїв, поки не вродив ся Христос і не принїє на свїт правдивої релїгїї. Єго апостоли і ученики рознесли її на всї сторони свїта. До Індїї посланий був свв. Тома, котрий при помочи Бога і рїзних чудес (автор натякає мабуть на апокрїфічні Дїянї свв. Томи) прогнав бісовський морок і заснував там християнство (ст. 3). І коли в Єгиптї почали будувати монастирї і збирати в них черцїв, то сей звичай зайшов і до Індїї: багато людей почало покидати свої достатки і оселювати ся по пустинях, щоб умираючи тїлом „живнїк прїїтнї вєсплїтнєх, и тако златла крила прїїлшє и на нєса многомъ възлетккшємъ“ (стор. 4).

¹⁾ Ось паралельні місця обох текстїв у церковнословянськїм перекладї:

Варлаам.

Єго ради и аз нїрѡказашєго раба притчѡ божєа, иже прїатъ ѿ Гѡ талантъ и в зємлѡ погрїкѡ, и данное на приплод свѡкры кє прїѡбрѡтєнїѡ, ісповкданїє дїшполезное до мнє же прїшєдшѡ нїкакоже оумлѡчѡ.

(Крехівський рукопис стор. 2).

Марїя Єгипетська.

Тѣмже и азъ страхѡмъ єкє молчати кѡїстїннѡмъ содержнїѡмъ и прїтнїємъ раба кѡдѡ оубоєкєа ико прїатъ ѿ Кѡдкѡ талантъ и в зємлѡ тѡй погрїкѡ и данное дѡтанїѡ ради свѡкры вєздѡкѡ, повѣстѡ єгїптинєю до мнє дошїдшєю нїкакоже оумлѡчѡ.

(Трїодъ постнѡв, Львїв 1756).

Тоді повстав могучий, багатий і славний цар Авенір, великий прихильник поганьства; одна у него була гризота, що не мав дітей, „си во вщє сладка мнѣгым“. Християне не шанували єго віри, ширили свою проповідь по краю і стягали щораз більше народу до чернецтва, „Ѡ грѣкѣи и прѣкѣстнѣа тѣмъ къ сладкомоу же свѣтѣоу истинномоу“ (ст. 5). Навіть царські совітники ішли в черці. Почувши се цар розгнівав ся дуже і наказав силувати кожного християнина, щоби покينув своєю віру, далі розіслав „грамоти“ по всім краю, велючи мучити і вбивати правовірних, а особливо монахів. І справді, дехто з вірних захитав ся і відступив, иньші тїкали геть з краю, але монахи йшли на муки і на смерть або заходили в далекі пустині не зі страху перед муками, але за показом божим (ст. 6).

В ту пору один із чільніших царських воевод, почувши про такий царський розказ, покинув сьвітське жите і сам постунив у черці. Почувши про се цар ще дужше розлютив ся на монахів і розіслав післанців, щоб єго шукали. Післанці „кѣккѣ камѣнь раздвигоша“ шукаючи єго і аж по довгій часі найшли єго в пустині і привели перед царя. Побачивши єго в лихій одежі, зушеного постом цар ледво пізнав єго і ще дужше розлютив ся на монахів і промовив до него як до божевільного, питаючи, по що переминив свою честь на ганьбу, славу на огиду, по що забув про своїх дїтей і все покинув для Христа? Достойник почувши се мовав цареві:

— Коли хочеш зо мною говорити, царю, то віджени від себе своїх ворогів, а тоді я буду тобі відповідати. Доки вони з тобою, я не відповім тобі ані слова і можеш мене мучити, зарізати, робити що хочеш.

— Що се за вороги? — питає цар.

— Гнів і пристрасть, бо тільки позбувши ся їх ти зможеш розсудити справу спокійно і справедливо.

Цар обіцює вислухати єго спокійно і достойник-аскет оповідає, що ще будши молодим почув якийсь чудесний голос, що мовив єму: „пѣзволи рѣши неразѣмнымъ сѣщихъ невѣрцимъ іако несѣщихъ, несѣщихъ же іако сѣщихъ прїймати“. Сї слова так вбили ся єму в тямку, що весь вік переслїдували єго, аж отее на старість він порозумів, що він справді доси саме найважнїше. т. є. жите вічне занедбував, а саме неважне, т. є. земне, минуше жите вважав за найважнїше. Се довело єго до віри в Христа і до постанови йти „оузки прискрѣнѣи пѣт шестковати“. Він докоряє цареві за єго нерозум і лютість, викладає єму про гріх Адама, від якого Бог виратував людей послаючи їм свого сина, що своєю смертю

„низложи крѣмодинка и нас Ѡ грѣкаго бѣного пѣкнѣи пѣзбави“ (стр. 11). От тим то він не відступить від Христа, хоча б цар єму і смерть зробив чи то мечем, чи огнем, чи дав єго звірям на страву. „Не люблю я сего житя, — говорить аскет. — Багато в нїм слабости і пустоти, багато огиди і турботи і суму. А я шукаю волї божої, покинув усе добро і тільки дбаю про єго любов“ (стор. 12).

Чуючи сї слова цар ледви міг усидїти зі злости, але не посмїв дотеркнути ся до него і тільки загрозивши єму огневою смертю велїв йти геть з єго очей, щоб єго більше не бачив. „ишид же кѣши чѣкѣ шїде къ пѣстѣи пѣчалоуасѣ, іако не моученъ кысть“ (стр. 13).

Сей епізод з безіменним „божим чоловіком“ полишений в нашій повісті без нїякого звязку з дальшим оповіданєм, як якась случайна і зайва вставка, хїба для характеристики царя і єго відносин до християнства, що впрочім і без того схарактеризовані досить ясно. З дальшого викладу ми побачимо, що епізод сей, як інтересний зостанок нившої композиції нашої повісті, має чимале значє для єї літературної історії. Варто зазначити також досить незвичайне найменованє аскета „божим чоловіком“, котре християнська легенда прикладає специяльно до деяких сьвятих, нпр. до св. Алексея, а котре в мові сирійській дає gabrā d' alāhā або скорочене bār-lāhā¹⁾, що Греки передають словом Βαρλαάμ. Побачимо далі, що власне в одній з віднайденних рецензій нашої повісті сей самий безіменний вельможя-аскет, прогнаний царем Авеніром, являє ся опісьля яко пустинник Варлаам і навертає Авенірового сина на Христову віру і на аскетизм.

По відході „божого чоловіка“ Авенір ще гірше лютує на монахів. Тоді єму родить ся сви дуже гарний; цар дає єму імя Йоасаф, приносить жертви богам (ст. 13) і розсилає всюди спрощувати людей на гостини. Цар гостить усіх, обдаровує богатих і бідних. Тоді прийшло до царя 50 мудрих Халдейців звїздочотів; роздививши ся в звїздах вони напороочили, що малий царевич буде великим і богатим, сильним, висшим над усі царі. Та один астролог, найстарший і наймудрїйший²⁾, промовив: „Так, царю, він буде великим царем, але не на твоїм царстві, а в красшїм, висшїм. Думаю, що він пристане до тих християн, котрих ти переслїдуєш“ (ст. 14—15).

¹⁾ Гл. E. Kuhn, op. cit. 19; Fr. Hommel. Zum Barlaam und Josaphat. Zeitschrift der deutschen Morgenländischen Gesellschaft, XLIV, 548.

²⁾ Деякі західно-європейські тексти звуть єго Даниїлом, гл. Duplор, op. cit. 28.

Почувши се цар засумував ся „и къ градѣ Домосѣ такоу полатоу създа красною и кеселѣж“, там помістив свого сина по скінченю перших лѣт і казав не випускати єго відтам, приставив піступів і слуг молодих і гарних і наказав їм, щоб не виявляли царевичеві ніякої турботи анї прикраси життя, не згадували єму о смерті, анї о старості, анї о хоробі, анї о бідности, не давали єму задумувати ся над будучим, а особливо щоб ніхто з них і не натякав єму про Христа і єго науку. Рівночасно він вислав по всім краю своїх післанців, щоб оголосили, що до трьох днів не сьміє в краю бути анї один монах християнин, а який би по трьох днях найшов ся, буде без пощади спалений (ст. 15—16).

В ту пору один „болярин“ царський їдучи містом зустрів хорого чоловіка з поломаними кістями і змілосердивши ся над ним, узяв єго з собою і велів єго лічити. По якімсь часі на сего міністра набрехали перед царем, що хоче захопити царську власть у свої руки. То цар прикликав єго до себе і хитро предложив єму обняти правління, бо він немічний і бажав би віддати ся самотному житю. Переляканий сим боярин, бачучи інтригу, прикликав до себе того каліку і попросив єго поради. Той порадив єму обстригти собі голову, надіти волосяницю і так іти до царя і заявити, що коли цар хоче йти в пустиню, то й він готов іти з ним. Сей доказ вірности вельми сподобав ся цареві і він опять припав боярина до своєї ласки (стор. 16—20). І сей епізод, нічим не звязаний з дальшим оповіданєм, являє ся в грецькім текстї як случайна вставка; єго значіне побачимо далї.

Свого гнїву на монахів цар не покидає через те, що їх наука іде до того, щоб „бстати са члком сладких житїа сьго и немивимых надеждь яко сны прїимати“. Та от раз їдучи на полюванє він здібав двох монахів; велів їх схопити і привести перед себе. Вони сказали єму, що відходять з єго краю.

— Значить, все таки ви боїте ся смерті, — каже цар.

— Так, боїмось, але смерті душевної, не тілесної, — відповіли монахи.

— А отже тікаєте по моєму наказу.

— Не по твоєму наказу, — відповіли монахи, — але для того, щоб убиваючи нас ти не обтяжав своєї душі гріхами.

Цар велів зараз спалити їх (стр. 20—21) і zarazом дав наказ усякого монаха, який би ще найшов ся в єго краю, вбивати без розпитуваня.

Тимчасом царевич піє у своїй палатї, пройшов „вксє єфиміпское и прѣское оученїє“, відзначував ся красою, розумом і талантом, так що батько аж дивував ся і раз у раз наказував учителям, щоб не говорили єму нічого о гризотах і смерті „Сим ко словом, — замічає автор — на нко стрѣляет, како оубо оубаїти са члчкскому родоу смѣрти?“ Царевич бажав знати, чому се отець держить єго в запертї і не доускає до него нікого, але не міг довідатись. Був у него один „піступ“ любийший від других; того царевич почав розпитувати і дізнав ся від нього про ворожбу і про християн. Почувши се царевич не питав дальше, „прксноу ко са срдци єго слово сїеное“ (ст. 22—23).

Цар часто відвідував свого сина, котрого дуже любив. Одного разу царевич почав жалувати ся батькови, що той держить єго в неволї і просив, щоб дозволив єму виїжджати або до него приходити всяким людям. Авенїр вволив єго волю і наказав усім у дворї, щоб супроводжали царевича в гарні місця і щоб не доускали до него ніяких неприемних видів. Та от раз царевич відбивши ся від слуг побачив двох людей: один був прокажений а другий сьліпий. Царевичеві жаль стало і він запитав тих що були з ним:

— Що се за люде і як вони виглядають?

— Се людське терпіне — відповіли слуги, — „се ес[ть] стрѣсть члчкская, гаж[е] крїж тѣлеснож и характерными влючатса члком“.

— Чи всім людям таке буває? — питав далї царевич.

— Ні, не всім, „иже ѿ здравїа прекратит, ѿ характерными скверными“.

— А коли не всім таке буває, то чи можна знати, кому таке буде, а кому ні?

— Сего не можна знати наперед.

Царевич перестав далї питати; єго серце стисло ся жалем і вид змінив ся (ст. 23—26).

Другим разом Йоасаф здібав старця „престарѣвшея днѣми многими, съ мклым лицем и разслабленнама мышцама и слажа и испадшим зокком єго“. Здивований царевич запитав, що се за диво? Єму відповіли, що сей чоловік жив уже довго і ослаб.

— А який же сему кінець? — запитав царевич.

— Не що друге, ак лише смерть. Усіх людей вона чекає.

— Кілько ж лѣт живе кождий чоловік?

— Житє й 80, але смерть може прийти кождої хвилі.

— Гірке се житє, повне всякої болісти та турботи! — зітхнув царевич і важко задумав ся. І він почав часом думати о смерті і о тім, чи є по смерті яке друге житє. Він питав свого вірного слугу, чи не знає кого, хто б заспокоїв єго сумніви, але той знав лише, що християн усіх розігнано або побито, а ніхто иньший сего не вчинить. Царевич гриз ся дуже, „вкльм'кни ся ємоу іако мжжоу ськкровици погоубившоу і на кзысканіє єго кес оумь скон оупраздннвшж“; всі роскоші і пишноти остогидли єму. Та Бог зглянув ся на єго сердечну муку (ст. 26—28).

Був в ту пору в Сенаридській (по грецьки *Σεναρ*) землі один пустинник вельми мудрий і набожний; „Шкоудоу вь [ть] і шь котораго рода, не імамы глати“, а імя єму було Варлаам. Сей мавши від Бога яву у сні про царевича, покинув пустиню, перебрав ся по сьвітєськи і сівши на корабель поплив до Індії. Прийшовши до міста, де жив царевич, довгенько пробував там, розвідуючи ся про царевича і єго приближених. Далі він вислядів того товариша, що був при царевичу при згаданих висше двох стрічах і зблизивши ся до нього сказав, що він кушець і має дорогий камінь з такою чудною силою, що єму ніде в сьвітї нема пари. З тим каменем він хотїв би доступити до царевича. Слуга з разу не вірить, просить купця, щоби показав єму той камінь. Та Варлаам вимовив ся від сего кажучи, що камінь той без шкоди може бачити тільки той, у кого житє безгрішне і ціломудренне, як ось у царевича, а він, слуга, може на вид сего каменя ослїпнути. Слуга згодив ся на такий аргумент, оповістив про все царевича, а сей радо казав привести купця до себе (ст. 28—31).

— Ну, покажиж міні той чудесний камінь, — мовив царевич до Варлаама.

— Добре, — відповів Варлаам, — але мушу вперед троха підготовити твій ум.

І за сим він розповів єму євангельську притчу про сївача і додав: „Коли найду в серці твоїм землю добру і плідну, то не занедбаю посїяти в него сїмя боже і відкрити тобі велику тайну; але коли камяна і терниста або коли там утоптана стежка для кожного, то лїпше буде — каже мій владика — не сїяти блаженного сїмя“ (ст. 32).

Йоасаф признає ся Варлаамови, що з давна налить єго нутро бажанє „пизьоучити с[я] істинных кьпрес“ і коли тільки найде чоловіка, що б повчив його, то певно схоронить єго слова в своїм

серці. „Коли я почув — додає він, — що ти прибув з далека, якась надїя заворушила ся в моїй душі і для того я так поквашо прийняв тебе“. Варлаам похвалив його за се і розповів йому ось яку притчу:

„Кк нккїи цркъ келїи слакенк с'кло. ккис[ть] же шествовати ємоу на колесници позлащенкїи, і шкртк єгд шроужинци іакоже шшдоваєт црмь, і оуср'кте два мжжа растркзлаєми рїзми і сквртк-нами бєа'ченя, оушкєлаже лицєма і с'кло пок'к'д'кїнж. в'кже цркъ сєа знаа т'класнимь столанїемь і пост'кым троуд'км і пот'ом т'клом п'зкїдаємоу, і іакоже оузра і, ск'чи сь колесници і пад при землі пок'лонн ся іїма, к'кєтєв ш'єкат а сь лєк'бїж і шк'лєк'їза і'а. к'єл'можа ж[є] єгд і кнзш нєгодованїж ш с'ємь, іако нєдє[ст]оїноу цр'к'їа с'лєкы с'кт'к'орн. тн[м] нєдооум'к'їрєм и (в текєтї хїбно: кь) нє др'кз'ац'їєм прєд лицєм б'єанчнтн єг[о] і шк'рт'к'ємоу кратж єго г'їаша, да г'їтк кь цр'кн нє досаждати ккєс'т'к' цр'єкаго в'к'їц'а. с'ємоу же сн кь кратоу мал'к'к'їнж і нєгодоу'ац'їоу ємоу, т'к'ц'їєславїж єго хоуд'аго. дас[т] ємоу ш'єк'т' цр'к, єгоже брат єго нє разоум'к. ш'єк'чан же кь томоу цр'ю єгда же ш'єк'т' с'єм'рт'к'нїш д'аїнє комоу, пронєк'д'ннкь кь кратом єго посє-л'аннє кь тр'єв'к' м'їт'овн'к, и оушк'д'ктн г'їємоє, і г'їєс'ом троує-нкым; разоум'к'їж ж[є] к'єп іако внокат б'єтк с'єм'ртн. кєчєрж ж[є] наст'аїнж посєл цр'к троуєкоу с'єм'ртнж'а в'єстр'оубити при дє-р'єх домоу врата с'єг'єго. іакож[є] оусл'аїна шн троуєкоу с'єм'ртнж'а, нєдооум'к'к'аїнє ш с'єс'ємь жнкот'к и разм'їна'к'аїнє б с'єк'к' в'єсж ноцк. оу'т'роу же наст'аїнж ш'єк'к'єс'а кь с'єаг'к'їж і плачєнк'їж ш'єжд'а. коу'їно сь жєнож і сь чад'кї ідє кь полат'к' цр'кн, ста при дєр'єх плач'єс[я] і р'їдал. к'к'єд[є] же єго кь с'єк'к' цр'к і тако внд'їк' єго плач'єс[я] г'їа кь нємоу: ш нєразоум'нє і нєс'к-м'к'єсл'єнє і нєзоум'нє! іако тн тако оу'єт'раїш с'є пронєк'д'ннкє под[о]вно рєжїн'а тн і ш'д[о]внє ч'єтнє с'єг'єго врата, кь нємоу ж[є] ннєакож[є] к'єс'єма с'єє с'єк'к'д'їш с'єк'рт'к'їн'к'їш'а. в'їдал, в'ако на м'є зазр'к'їнє наведє кь с'єм'кр'їн ц'єк'єк'к'їнж мн пронє-к'д'ннкє к'є моєго, г'їєсл'к'їи троуєкы нар'к'єк'єк'їноу мн с'єм'ртк і істрашнєго оу'єс'рт'к'їнїа в'їдкы моєго, іако мншг'а і к'єлїа гр'їхы кь с'єк'к' с'єк'к'дал. [с]є оу'єво нн'к' с'єс'єг[о] б'єанчнїа нє разоум'к'єтєг'а, к'єк'єк'їм замк'єсл'їх ш'єк'єк'їємь, також[є] с'єк'к'їц'ак'їшнєс'а с'є товож єже ш мн'к' зазора скоро на ш'єк' б'єанч'а. і тако оу'т'єанк'є врата с'єг'єго и наказ'ак'к' п'єшткы нн кь дом с'євой. повєл'єж[є] цр'к с'єк'т'є-р'ї[тн] к'єк'ч'єгы д' ш др'к'єв'а, два же ш'єк'єк'їи златом, і к'єстн м'їт'к'ч'а с'єм'к'д'ацїа к'єл'єжн кь н'є, златым ж[є] ш'єк'єк'їи за-

гвозды ѿ. другою же двою помаза смолою и бкшм, и напальни их камыкы четных, и ѿ кскх кон' благоуханных испальны ѿ. класными ж[е] вѣжи шваза ѿ. и призва велможа своа заврѣшаа ѿм ѿ стрѣтенкх ѿнкх и дивнѣх мѣжех смѣренкх, и постаѣи пред ними ковчегы четырн и повелѣ имъ, да смират. колнкоу бѣта дос[т]ѣйнаа златаа, [ко]лнкоу ли бсмоленнаа. ѿни [жѣ] златою смѣриша, ѿко мнѡжествоу цѣкы дос[т]ѣйна бѣта, мнѣхъ во, ѿко црѣстн вѣици и поѣси кѣложнн въ на; смолою же помазанаа и въкѣмь малы и хоуды цѣкы достойна бѣта глѣахъ. црѣ же гла къ ним: кидѣхъ азъ ѿко такоу имате глѣти. на не тако пшдобенъ творити, нѣ [мб. не] вѣнѣишнма шчнма, нѣ вѣноу-трннма подобает лежати вѣноутрѣ смотрити или чѣть или вѣзч-стѣ. повелѣ црѣ шврѣсти златаа ковчѣга. шврѣзенома ж[е] ковчѣгома зам[ѣ] смрад повѣа нз неа и не красна видѣна выс[т]к[ъ] вид[ѣ]. реч[ѣ] же црѣ: се свѣт ес[т]к[ъ]! къ свѣтлнма и слакнма ризы швакченным и славою грѣащнма, и вѣнѣтрѣ сѣт мѣтнца смрѣда кости и замъ дѣа испальны. таче повелѣ шсоболеннаа и бкшм помазанаа, симаж[е] шврѣзема сѣца вса тоу вѣзвесеиства [са] ш лежацихъ въ неж свѣтлостехъ. и благоуханнѣ нзкнде ѿ неа. гла къ ним црѣ: вѣсте ли, комоу пшдовна ковчѣга сѣа? пшдовна шнѣма и въ хоуднма ризы швакченнма, и хъ же вы вѣнѣишн швракы видѣше досажденнѣ кѣмѣннсте лнца ѿа мое покланннѣ до земаа. азъ же разоумнма бчнма доврогоу нх и чѣть дшѣкнжа разоумѣкк чюднса ѿа прикасаннѣ пач[ѣ] вѣнѣцъ и црѣскаго сана чѣтнѣишжа кѣмѣннх. и тако шсраи велможа своа и наоучн ѿ виднмнх не блзннннса, нѣ ѿ разоумннх вѣннмати (стор. 33—38).

Ми подали по крехівському рукопису дословно текст сеї притчі і подамо також далші крім тих, що виняті із євангелій, раз для проби тексту і мови нашого рукопису, в яким троха змінюємо хіба інтерпункцію та пропускаємо наголоски і зносимо в рядок надстрочні букви, а також задля важности тих притчів для нашого дальшого дослїду. Сеї притчі Варлаам не вияснює ширше, а тільки напминає царевича, щоб і він не дивив ся поверхово, а винкав у глѣб того, що єму буде сказано далї.

— Се ти добре і ключно сказав — відмовляє Йоасаф — та я рад би знати, хто се той твій владика, про якого ти згадав у першій притчі?

Се питає дає Варлаамови притоку до викладу о Христї яко о Бозї і о св. Тройцї. Интересно, що говорячи про сотворенє свїта

Варлаам висловлює, що Бог „прѣкѣ невиднмнма силы нѣкннма вес числа мнѡж[е].тво веспальннма дхъ вѣиѣа колеа сѣтворн, послѣ-днж[е] вѣднмнн сѣ мирѣ, нѣко и земаа и море“ — погляд, як звїсно, не умотївованнї в сѣвятїм писемї; отцї церкви, особливою св. Василїй Великнїй в своїм Шестодневї висловлювали зовеїм нншу думку твердячи, що ангелн і загалом духн сотворенї булн аж чет-вертого дня, писєлн сотвореня неба і землї. Далї йде оповїданє про сотворенє землї, перннх людей, раю, про упадок дїявола і злнх духнв. Дїявол по стратї своєї слави, завндуючи чоловїкови, що той займає его мїсце, „змїж оуко сѣсѣд своєа прѣкѣсти прїемъ тож вѣсѣдова къ женѣ“ і прнвїв її до грїха. Вкуснвшн заказаного плода чоловїк „къ шканноє сє и страдѣше жнтїє вѣпаде и сѣмрѣтїоу наїпрѣк[в]оє шсѣжденѣ кыс[т]к[ъ]“. Дїявол дуже снм тїпнв сѣ, заста-внв усїх людей грїшнтн, що довело землю до потона. По потонї знов люде почалн блуднтн. Однї думалн, що все на свѣтї повстало само з себе і нїякого Бога нема, а нншнї повндумувалн себї багато богнв злнх і добрнх, понадавалн їм усї можелнвн людєкї чеснотн і вадн та хнбн, понароблялн їх образнв і ідолнв, ще нншнї почалн кланятн сѣ сонцю, мїсяцевн і звїздам, огневи, водї, а то навітѣ звїрям та гадам, пѣрнн скотннѣ сєє покazoжнє“, в кнщї деякї прнняли за богнв людей, „нїхъ же ѿни самн нзвѣстокана прѣ-люводѣаннн, оувїица, гнѣвлнкнма и шрѣа, шцеоувїица и крато-оувїица, татн и хнщнннн, хромы и ржкохрѣома, штракнннн и вѣсоушнраж сѣ“. Тїлько однн Авраам нїзнав правднвого Бога; Бог явнв сѣ йому, зробнв його своїм слугою, внвнв его потомкнв із Єгнпту, а Фараона потоннв, воднв їх 40 лїт по пустннї, дав їм свїй закон на двох камяннх таблицях „бкразоу сѣцоу и сѣкнѣ на-пнсно“. Так запроваднв їх до обїцянѣи землї, де і на далї не вн-пуєкав їх зі своєї опїкн. Та все се мало той однн наслїдок, що дїявол знов запанував над людьмн „и къ брѣжїє адоко вса по-скыла“. Тодї сам Снн Божнїй зїйшов на землю, 30 лїт пробув з людьмн, хрестнв сѣ, творнв чуда, павчав, внбрав 12 апостолнв, був осудженнї на смертѣ і розпнтий „и всє прнтрѣкѣ ес[т]к[ъ]етком пѣктскнм, єже ѿ нас прїат, вѣжестннє ж[е] ес[т]к[ъ]етко вѣз стрѣстн прѣкыс[т]к[ъ]“. По смертн він зїйшов у ад, розломав його і увїльннв з него душї запертї там від вїку; пролежавшн трн днї в грѣбї воскрес, являв сѣ учннкам, а по 4^о днях пішов до неба. Він прнйде ще на землю суднтн живнх і мертвнх. По вознесенн зїслав Св. Духа на учннкнв, що пїєлн сєго розїйшлн сѣ у всї сторонн землї, несучн свѣтло і нївечачн поганство. Та дїявол лютуючи на се пїдннмає ворогованє протн хрнстїян, але вжє знемагає его сила (ст. 38—47).

Коли Йоасаф почув її слова, „свѣтъ къ дѣш бѣо късѣа ѿ многыа радости“, він обняв Варлаама і запитав його, чи то се той дорогий камінь, який він обіцював йому показати? Бо слухаючи тих слів „свѣтъ сладкѣн късѣа къ срѣце мое і тѣжкѣн ѡнъ покрокъ печали моеа за много лѣтъ ѡблежача неразоумію моемоу кънезланж къзѣтса“. Варлаам потверджує, що се власне є єго тайна і що слід йому хрестити ся. Йоасаф питає його, що має чинити, щоб досягнути хресту? Варлаам викладає єму значіне хрещеня, до якого треба поперед усього душею прийняти віру, а потім приступати до него „любовіаъ топлоаъ і никакож[є] ѿ сѣмъ замѣдлати, къднѣе ко їсть замѣдлѣніе, зане неавкъстѣнѣо члѣнїе скъмрѣтнѣо“. Йоасаф питає єго, чогож нам ждати? Що він називає царством небесним? „и ѡумаркѣми же члѣнїи ни къ чгож[є] раздроушаїши, ни єс[тъ] іноѣ житїе ѿ сждоу ѿходарим?“ Варлаам описує єму царство небесне словами св. письма, говорить про безсмертие душі, смерть і про відплату за добрі і злі дѣла го смерти, о повстанє чоловіка і страшний суд, по котрім веї дѣла і слова і помисли наші відкрїють ся, „і всѣа тѣа інаа ѿкрѣвна еждоут“: тоді праведники ідуть до неба, а грішники на вічну муку (ст. 47—53).

Почувши єю науку Йоасаф розплакав ся, „покаанїемъ многымъ дшїа исплѣн, слѣзлами кес кык“ запитав Варлаама, щож йому робити, щоб уйти вічної муки а досягнути небесної радости? Варлаам радить йому як найшвидше хрестити ся; „аще ли по званїю не хотїши нж мѣдлїши, праведнымъ вѣтїм сждшм ѿкрѣжнѣ коудїши; не хотїшоу ти не късхотїнѣ еждїши“; в разї упору в невірї грозить йому страшними муками пекельними, а в разї наверненя обїцює безконечні радости на землі і в небї (ст. 53—56).

Йоасаф заявляє, що вірить словам Варлаама і готов хрестити ся, та питає, чи сего вже досить для спасеня, чи треба ще чого иньшого? На се Варлаам заявляє, що віра без дѣл мертва так само, як дѣла мертві без віри; вичислює цілий ряд гріхів і аналогічний ряд чеснот „аж[є] іако нкїціи стїненїе і лѣстїкїци дрѣга дрѣузѣк дрѣжїма і ѿ дрѣга склїскаемъ на іво дшїа къзносаѣт“. Та горе тому, хто по хрещеню верне назад до давніх злих дѣл. Бо коли через хрещенє нечистий дух вийде з чоловіка, „шесткоуєт по везднымъ мѣстѣомъ іща покоа и нешѣрацїет; не трѣна же мнѣшѣк без жилира і кез домоу“, вертає назад до давнього житла і найшовши там злі дѣла „къшѣдше къселѣ[є]тсѣа къ нѣ“; тоді буде тому чоловікови ще гірше, ніж перед хрещенєм, „іко [пѣ] крїпїенїю прѣжнїхъ всѣхъ грѣхѣв рѣконїсанѣе водоаъ погроушїнѣкъ вєсма тлї прѣдас[ѣ]“.

і проч[є] стѣна нам єс[тъ] і град і ѿрѣжїе дрѣжакнѣе на кражїе ѿпалкѣнїе. ни по крїпїенїи грѣхѣв тѣрѣжїемъ імѣт процїнїа, ни кторѣа кжнїи погрѣженїа“. Сей погляд, доволї чудний в очах пізнійшого християнства, тайна сповідї стала ся одною із підвалин етики, був, здасть ся, вихідною точкою покутинького, аскетичного життя. Тут Варлаам викладає головні правила християнської етики, мішаючи нагїрно проповідь та євангельські вказівки з Мойсеєвими десятима заповідями. В загалї сей уступ (ст. 59—62) виглядає як збірка євангельських і иньших цїтат зложена до купи без пояснєнь, без внутрішнього звязку і без систематичного порядку.

Переляканий строгїстю етичних вимогів царевич замїчає, що коли се так, то „аще по крїпїенїи клаючїт ми сѣ єдиноаъ іли двоаъ сїхъ заповѣдїи не ѡуполоучїти, ѡуко еждоу ли іі всѣхъ не поѡуполоучаа наслѣдствѣоужнїхъ іі късоуе еждет късѣк моа надежда?“ На те Варлаам викладає йому тайну покути; се „врачїкнѣе кылїе покаанїе“ не є наша сповідь, бодай Варлаам ні словом не натякає на неї, „нж покаанїемъ болєзнымъ іі слѣзлами топаыми кыкаєт ѡчищенїе іі простына грѣхѣомъ скъгрѣшнїшнїмъ, мѣстїаъ іі мѣсрдїемъ іі чѣколюкїемъ Кѣ єдиноаго“ (ст. 62). Як ілюстрацію важности покути Варлаам оповїдає прїтчу про блудного сїна (ст. 63—64) і прїтчу євангельську про доброго пастуха (ст. 64) і згадає про гріх ап. Петра, що відрїк ся Ієуса, та опїєсля „іішед конѣ пѣзваса горѣко іі тѣпѣамнї слѣзлами повѣдоу къзѣдїкїе іі акїе ѡзрѣкѣ грамѣлнїкѣ слѣзкѣ, іако ѿ пламене велика лице ѿпалкѣемо ѿскочїи далече іі закѣ ѡулютаа“ (ст. 64).

Та Йоасаф рад би не потребувати сеї тайни і по хрещеню не попадати в гріх: се Варлаамови дуже любо почути, бо дав єму можлисть звести розмову на аскетизм. „Прилежанїемъ — каже він — невъзмѣжно“ втерєгти ся гріха, бо „сѣ ѿгнїемъ живѣоуцоу къмоу лювѣ не кѣрїтїс[ѣ]“, а живши серед клопотів і покує життя хїбаж можна не грішити? От тим то апостол Іван і сьвятї отці радять цурати ся сего сьвіта. Деякі християне задля сего зараз по хрещеню віддавали ся на муки, „приложнїа кторѣе крїпїенїе прїїмѣти крѣкїа, рѣкнїе мѣченїемъ“, а иньші лишали родичів, дїтей, богатєтва і йшли в пустинї, „іако нкїціи кѣгоуны шестковаж“, ставали ся „мѣнїци колеж“. Однї з них „кес покрокѣ трѣпкѣше жеженїа знонѣо іі стоудїнѣство крѣкїко іі дѣжда [іі] мѣтежѣ кѣтрѣннѣхъ стражоуїре, ѡкїж[є] коуїра къдрѣжнїше ііли къ пѣцїрау іі пропастѣхъ скрїкнїсѣа пожїша, късѣкїа пѣктскїа ѡутѣхѣ іі покоа до конѣца“.

вкрѣпшеса, з[є]лаке и лктораси младых и хлѣва жестокаго оуста-
више къ мироу пріймахоут адъ, ёанко да живи боудоут тѣчѣа,
ѡни бо нх чреск днѣ вккоушацѣе, ииѣн же ись (зам. ихъ) чреск
три днѣ, ииѣн же къ нѣлю тѣчѣа прѣмлацѣе“. Тѣкають вони в цу-
стнию, щоб люде не бачили їх покути і не хвалили їх; „тѣмъ та-
ковѣи сажоуѣк правдажтса: тѣло стамлѣцѣе а мѣзды не прѣм-
лацѣе“. Ииѣнѣи живут по манастирях „ѡвѣце живоуѣе мнѡжестко
много скѣрашеса по[д.] ёдинѣмъ наставникомъ, себе закаавше и себе
ѡрѣзаша своѣа вола и раки коупани колеж сѣтвориш[са], ани
златом ни сребром себе не живи творацѣе, нж Хвѣ ради любвѣ
себе виноваты творацѣе, нач[є] рѣши живоут сѣже не себе, живет
же къ нх Хс ёгѡж[є] послѣдоваша“ (ст. 64—69). Основу до такого
житя поклав один, „ёже и (зам. ѡ) нас ливѣнски мнѡхом глѣтса,
Интонѣи и ма ёмоу“ (ст. 69). Таких мужѣв — каже Варлаам — і ми
наслѣдуемо, тѣкаючи від покуе сего свѣта. Тут він оповѣдає Иоаса-
фови знамениту притчу про однорога: И во таковаго валагаго и чѣко-
любиваго Бѣ вкрѣдоуѣмнѡ себе сѣдалаша, весма никакож[є] ѡ коу-
доуѣцих прѣмлацѣе разоума, и во на пактское насырѣнѣе везире-
стани шествоуѣцѣе, дѣивноуѣж[є] нишоу ѡставивше, глѣдом то-
мѡтис[а] и тѣмами залаа страд[а]ти вес числа, подобни сѣт
мѣжжѣ вкѣрацѣоу ѡ лица вкѣрацѣас[а] ииорогоу. Ёанко не трѣпа-
цоу глас[а] рѣтѣж ёго страшнаго, нж вкрѣико ёго ѡвѣкѣ не вѣдет
ёмѣ йѣдѣ. тѣжцоуѣж[є] ёмоу рѣцѣк прострѣ за дрѣкво твѣрѣдо иѣт-
са¹⁾. дрѣжцоуѣ же са ёмоу вкрѣико, ёанко на стенини носѣк сѣтвѣрѣ-
дикъ мнѡшеж[є] сѣже мирѣ вс[тѣ] и твѣрѣднѣи и оуѣрѣкѣже оуѣво
видѣк двѣк мѡши ёдинѡу вѣлоу а дроуѣжѣ чрѣноу гризоуѣци вес-
престани корѣнк дрѣкѡа, иѣжеже вѣк дрѣжасѣа и ёлмаж[є] приван-

¹⁾ В сьому місці наш текст має невеличкий пропуск, що усе дальше опо-
видане робить незрозумілим. В грецькій тексті сєї притчі читаємо: *ὅς μὴ φέρον τὸν
ἦχον τῆς αὐτοῦ βοῆς καὶ τῶν φρεσῶν αὐτοῦ ἠκῆθῃον, ἀλλ' ἰσχυρῶς φεδύων τοῦ μὴ
γενέσθαι τούτου κατὰφρονα, ἐν τῷ τρέχειν αὐτὸν ὀξέως μεγάλη τὴν περιπέλοικε
βόθρῳ. ἐν δὲ τῷ ἐπιπίπειν αὐτῷ, τὰς χεῖρας ἐκτείνας καὶ φρενὸς τινὸς δραζόμενος
κρῆσιδος τούτο κατέσχε, καὶ ἐπὶ βάσεως τινὸς τοῦς πόδας σιηρίτας, ἔδοξεν ἐν εἰρήρῃ
λοπῶν εἶναι καὶ ἀσφαλεῖς.* Се значить: Сей не можучи знеети гуку его голосу і страш-
ного его реву, але крѣико тѣкаючи, щоб не стати ся его стравою, серед швидкого
бігу перед ним упав у якусь велику яму. Та надучи, він, простигши руки і вхопивши
ся за якусь деревце, цѣико задержав ся за него, а вперши ся ногами о якусь підставу
думав, що вже є спокійний і безпечний. (Л. Fr. Wilh. Val. Schmidt, рецензия на
Денлопову The history of Fiction, поміщена в Jahrbücher der Literatur, XXVI Bd.
Wien 1824, стор. 30—31; грецький текст паведений з рукопису віденьської нади-
бібліотеки Cod. graec. N. 22, стор. 54.)

жажиреса да погрызета дрѣкво. вкрѣкѣкѣ къ глаоувиноу рока и смѣа
видѣк страшна образомъ и огнемъ дышаша, и горѣко вѣзирати,
оуѣтѡж[є] стрѣино сѣкѡжцоуѣ и пожрѣкти ёго хотацѣи. вкрѣкѣже
ѡнк ѡвѣе на стенинк, иѣжеже носѣк ёго оутвѣрѣдѣннѣк вѣста, видѣк
д. главы аспидовы и стѣнкы исходаца, иѣжеж[є] вѣк оутвѣрѣдѣлса.
и вкрѣкѣкѣ ѡчима видѣк иѣз вѣкти дрѣкѡа мало медоу, ѡставивѣк
оуѣво расматрати ѡ ѡдрѣжцоуѣх ёго напастѣи, ёанко ииѣкоуѣдоуѣ во
ииорогѣ залѣк вѣсоуѣлса искааше ёго на адѣ, долѣк ж[є] залѣи змѣи
зѣаѣа да пожрет ёго, дрѣквож[є] ѡ неѣже иѣтса, оуѣже пасти са
хотацѣи, носѣкж[є] на стенини на скокозѣнѣе (sic!) и не твѣрѣдо
стоацѣи, — толѣкы оуѣво и таковоуѣх залѣх залѣкѣкѣ тоѣра себе на
сладос[тѣ] горѣкаго ѡного медоу. се подокини соут вѣк прѣлѣкти
живоуѣци сего живѡта сѣтворѣннѣмъ. сѣж иѣстиннѣжѣ ниѣк иѣзѣла
ти. ёанко ииорогѣ ѡвразѣк бѣт[тѣ] сѣмрти. гонѣа вѣиноуѣ послѣд-
стоуѣет иѣти Ядѣмла рода. рѣкѣ ж[є] вес мирѣ вс[тѣ] испаѣни весѣх
сѣмрѣктеносных сѣмртѣи. дрѣквож[є] веспрѣстани ѡ двоѣж мѡшиѣа
грызѡмо ихѣже сѣтворѣноуѣмъ пакт вс[тѣ]. ёанко живѣноуѣ вѣѣмоуѣждѣ
ѣдемы[и] и гѣлаѣй час ради дневных и оуѣсѣкѣнокѣнѣе корѣиноѣ
прѣвѣлажтса. чѣтыри ж[є] аспиды ёже прѣгрѣшѣных стоуѣхѣи
сѣставноѣ чѣѣское тѣло, и мнѣж[є] бесчѣнкѣстоуѣжѣцим и маѣтоуѣ-
цѣмѣса тѣлесныи раздроуѣшѣтса сѣстѡвѣк. къ сим ѡгѣнныи ѡнк и не-
мѣстивныи змѣи страшное иѣзѡвразѡуѣет ѣдово чрѣкѣо зѣвѣацѣе
прѣлати иѣж[є] сѣжѣцих красѡтѣк нач[є] коуѣдоуѣцих вѣгѣк иѣзѡлиша. ме-
доѣнаж[є] вѣлаѣа сладос[тѣ]к прѣкѣвѣлажѣет сего мира сладых,
и мѣже ѡни прѣлѣкѣрает залѣк своѣа дроуѣгы и не ѡстаѣлажѣет ёѣ прѣлѣжа-
нѣа творѣти ѡ сѣсенѣи своѣем“ (стр. 70—72).

Ся притча дуже сподобала ся Йоасафови і він просив Варла-
ама, щобн подібними образами вияснив йому ще дѣльше, „каковѣе же
ѡ нас житѣе и къ дрѣжгом ёго дрѣжжа?“ На се Варлаам оповѣдає
оѣю притчу про трѣох прѣятѣлѣв:

Подоѣни сѣж[т] къзлюбѣиѣи сего мира красѡтоуѣ и сладѣсти
ёго насыѣишеса, нач[є] коуѣдоуѣцих вѣлѣк мнѡгѣтѣкѣраѣа и немоѣннаѣа
иѣзѡлиша, чѣкоуѣ три дрѣжгы и мацоуѣ. вѣ нхѣ же во двоѣж сѣк лю-
ковѣѣа чѣташе и сѣкло люковѣѣжѣ даж[є] и до сѣмрти ёѣа ради поѣдѣи-
зал са и ёѣа же рады вѣкѣды трѣпа глѣаше, на тр[єт]ѣем же много
некрѣженѣе и маше, ни чѣсти сподоки ёго ни любѣе. ёанкож[є] до-
стоаше, мало иѣкѣое и[ан] ничѣтож[є] рѣши пакѣ твораше дроуѣга
Бѡу. вѣ ёдинѣк ѡ дѣиѣи прѣидѣша къ немоу старѣиѣиѣи вѣѣци и гроз-
ниѣи кѣнни, тѣкѣацѣеса скорѣстѣжѣ великоѣжѣ сего вѣсти къ цѣю,
слово да да[стѣ]к и мѣже вс[тѣ]к даѣжѣн тѣкоѣ талаѣтѣк. оуѣнныоуѣ

ж[є] ёмоу выкнж ісклаше помічанка, да застоупит его къ стра-
шному прѣвѣ шкктоу. тѣже оубо къ прѣвѣмоу всѣху іскрѣнемоу
дроугоу гла: сѣвѣдаши ли, ш дроуже, іско войноу полагаху днѣх
тебе ради. ии[є]ж[є] трѣвоуж поміци днѣк шдрѣжачаа ма ради
вѣды и ноужа. како оубо ісповѣху, застоупиши ли ма и каа ми
воудет надежда, ш дрѣже възлюбленіе? шкѣпак оубо шн гла:
иісма тебе дрѣж, чѣче, ни сѣвѣдаш, кто ты іси. ии[є] бо иімам
три дрѣжы съ ними веселити с[а] и дрѣга на (ѣ) и проче сѣтво-
рити. се дам ти соукашниця двѣ, да иіманн а на иѣти; не вѣ-
дет никоеа ж[є] пакзы иіноаж[є] ни какоа же почан ш мене на-
дежда. сіа оуслышавъ шн иі недооумѣа с[а] ѡ шкѣтѣ с[а] и іеаж[є]
поміци надѣше с[а] ш него. иі тече къ дроугоу иі гла къ
немоу: помниши ли. ш дроуже, колико прѣат ш мене чѣсти добрыху
иі оучиненіи. днѣк къ печал[ь] въпадши иі къ напас[ть] великоуж
трѣвоуж поспѣшителѣ. како оубо, можши ли съ множ потроу-
дити с[а] ш си[є] разоумѣж? дрѣжъ же шкѣра: не празнѣа днѣк
с токож потроудити с[а], къ печалн бо і азъ иі къ напаси къпад
въ скрѣи ісма. швач[є] мало с токож поидоу, аще иі на пакзоу
ти не вѣдоу иі скоро шбраи[є] ш тебе свой ми неісиа. тѣра-
маж[є] рѣкама възвративѣа штоудоу чѣкѣ тѣ ш всѣху недооумѣ-
каа, рыдаа себе сѣтнѣи надежди неразоумныху свонху дрѣжъ
иі непомыслныху страды своеа, иіуже шѣху ради прѣтѣпѣ. таче
иіде къ третѣмѣ своёмоу дрѣгоу, ёмоуж[є] никогдаже оубо иі
ни швѣрѣнка своёмоу вес[є]лію нікогда же сѣтвори ни зва, иі гла
къ немоу бѣрамленныму лицем иі долоу зра: не іімам оустъ раз-
вѣ[р]ети к тѣвѣ сѣвѣдѣи істинно, іак[ѡ] помниши мене никогдаже
добро сѣтвориш ти. аще иі дрѣжвоу приложиху к тѣвѣ. нѣ зане
напас[ть] а[т]ь ма лютаа, никакож[є] весма швѣрѣтоу ш дрѣг
моуху надежда сѣсенію моёмоу, приидоу к тѣвѣ помолася, аще
ти възможно ес[ть] малоу нѣкѣа поміци да подаси ми. не
шрѣцаи с[а] не помна ісѣго неразоуміа. шнъ же реч[є] тѣхом ли-
цем иі съ радостію: подоа ес[ть] дрѣга своёго іскрѣнаго, гла
тѣ сѣра, иі малое помна доводѣніе твое съ прилажаніемъ днѣк
въздакаж ти, иі азъ оумола тебе ради цѣа. не войса оубо ни
оустрашан с[а]! азъ преж[є] тебе доидоу къ цѣю иі не прѣдам тебе
къ рѣцѣ враг твоиху. дрѣзан възлюбленіе дрѣже иі не вѣди
къ скрѣи иі печалн. тогда оумоливѣк (шб оумниавѣса) шн
глаше съ слѣзми: оубо мнѣ, како преж[є] поплачѣа ш люѣви
же на непамѣтнвож¹⁾ дроужвоу шнѣж иі лѣжнвож или вѣрѣдѣмнѣ

¹⁾ В текстѣ хибно: не на памѣтнвож.

своёго поплачж иі недооумѣканіа іже къ іскрѣнемоу своёмоу
иі істиннемоу показаж дроугж (стор. 72—75).

Царевич просить Варлаама, щоб выяснив йому сю притчу. Сей
мовить: перший приятель — се богатство і бажанє золота. Задля
него чоловік багато терпить і побиває ся, та коли приходить йому
конець, не візьме его з собою. Другий приятель — се жінка, діти
„и проча оужики иі своїти“, котрих любимо, та котрі по смерти
що найбільше проводять нас до гробу, та відси вертають ся назад
до своїх земних клопотів. Тільки третій приятель, на котрого ми
в житю найменше звертали уваги — се віра, надія, любов, милос-
тиня, чоловіколюбство і инші чесноти — ідуть з нами на той свѣт
до Бога і боронять душу „ш врагъ нашиху... иі злѣху кѣсѣк на аѣрѣ
подвижащимъ с[а] а[т]и иі горко іцѣримъ“ (стор. 75—76). Іоасаф
подякував Варлаамови за сю премудру притчу і попросив його,
щоб йому ще подібним способом пояснив свѣтове житє, „како оубо
кто съ миром иі съ тѣрѣднѣж сего прѣидет“? Варлаам в відпо-
вѣди на се оповідав йому таку притчу: „Град великий нѣкѣи
слынаху, ёгож[є] граждане швѣчан так[ѡ] иі мѣахоу ш дрѣвннху
въспрїимати чужа нѣкоего мѣжа ни разоумѣж[є] іа ѡ законѣ
град[а] того ни швѣчані иі весма сѣвѣдѣца, иі сего цѣа постав-
лауж оубо себе, иі вса влас[ть] прѣімноу ёмоу иі своа кола нѣкѣз-
браннмо дрѣжа, дондеж[є] скончаса ёдино лѣт[ѡ], таче вънеза-
пж къ тѣа днѣ иі сѣцоу ёмоу ѡшло безъпрестани, мнѣцоуж[є]
ёмоу въ цѣствѣ в вѣкы прѣбывати, иі вѣсташа нанъ иі цѣскѣа
ѡдеждоу сѣнемше съ него, нага порѣганѣа по всемоу градоу,
иі на шнѣм шесткованіе послаша ёго далеч[є] въ великий нѣкѣи
штровъ поустын, въ немже ни ница иі мѣа ни ѡдежа¹⁾ иіли воз-
вращеніа ктомуу. послѣдетвоужцоу ж[є] швѣчаа града того по-
ставленъ выс[ть] нѣкѣи мѣж къ цѣствіе тоёже разоума мнѣго
иімы [и] промышленіа къ сѣвѣ. да також[є] не вѣсѣшнѣк вѣдет,
еже вънезапноу выкнж ёмоу швиліж, иі нж[є] прѣже ёго
цѣтвованіем иізгнаннм, къ печ[а]ли імаше днѣж, подвиже
нѣкако оубо ш сѣвѣ доврѣ ісправит. оубидѣ нѣкѣым прѣмѣдрым
сѣктп[а]ннм²⁾ иі дрогым³⁾ добрым швѣчан града тог[ѡ]
и іакѣн лѣко в том же штровѣ кыти ёмоу. швѣз сокровица
своа, иіуже иі ёще въ швласти імаше иі нѣкѣзбранно требованіе,

¹⁾ в рукописі хибно: надежа.

²⁾ хибно зам. сѣвѣтнннм.

³⁾ хибно зам. дрѣгом.

і в'язем злато і срібло і камик ч'єтких і веліих множ[є]ство, і в'їрним сконм равном посланж в'їтн. скон'чав'шжж[є] са, реч[є], іномоу л'кт[оу] в'єстав'ше граж[д]ане іако і пр'єваго цр'а нага на в'з'кмьствованіє послаша. прочіи оубо неразоумніи цр'и в'є з'к і в'є г'лад'к пр'єкываауж. с'є же богатства шного пр'єже пославки в'є ш'вн'їн в'їн'їж живаше і пицюу нейз'їдомоу імаше, із'кывь оубо нев'їрних гражан бн'кх з'вух, хвалаше добраго св'їта др'їга своєго" (стор. 77—78). Сей город — то с'євіт, горожане — то „в'їксы миродр'їжца т'їмы в'їкка с'єго“, що в житю спокуюють нас усякими солодощами, а по смерті „нагы нас поєм'ше і гр'їціи граждане т'їмы с'єводат в'є з'емла т'їмы в'їчнныа.“ А той мудрий дорадник, що напутив одного царя — се я, що наводжу людей на спасенну дорогу. Бо я — мовить Варлаам — пізнав пороженчу с'єго житя; „іакож[є] голоувь в'їгаєть нї'к же ко на с'є др'їкво, пакыж[є] на іно, ілі авіє в'є пронастїх каманых, і вса кок'ти ...ноє¹⁾ в'їпадаєт, і никдеж[є] б'єр'їтаєть прив'їжнїра твр'їда, і в'є в'їр'к і в'є страд'к стражет в'їиноу“ — так і чоловік в с'єому житю. Одинока „нр'єждрос[ть] с'євр'їшенаа жизнь єс[ть] в'їз'к] скр'їкы и к'єкы напастн, и п'їжть істинкы нн пронаст'їк] єсть, нн кысота, нн к'їтннїє же нн в'їч'їцн, нж к'єє рав'їно“ (стор. 79) — як бачимо, ідеал далеко б'їльше квієстїєтїчно-орїєнтальний, буддїє-ськїй, нїж хрїєтїянськїй

На приманливий малюнок того щастя, яке дав аскетичне житє в пустини, Йоасаф вїдповїдає питанєм: чому ж так мало людей хапає с'є до с'єго щастя? На с'є вїдповїдав Варлаам, що протївно, багато хапають с'є, та не багато доходять задля слабости тїла і духа. Та с'є зрештою не в нїяка уйма для ідеалу аскетичного; вїн подїбний до сонця: „іакож[є] во с'їнцє на св'їт в'їсїаєть, в'їс'їкм вєз закнстн лоу'ча ісп'їщаєть, єт'єри ж[є] пом'їжарнї'ше ш'їн внд'їтн св'їтлостн не хот'їт, не кннокатє с'єго радн с'їнцє, ілі прочїим невнднмо, [н]ї єр'є ж[є] і слава св'їтлостн єго шн'їкх радн кє зоумїа оуннчнжнт с'ї. нж бнн самн св'їтл єго лншнв'їснє іако сл'їкнїн іщ'їот ст'їкны, в'є шногїа во ровкы в'їпадоут і каменїєм і тр'їнїєм із'воджт і лнц'їа ск'їж, с'їнцє же в'є св'їтлостн своєєє стоа пр'єсв'їраєт непєкр'єв'їным лнц'їєм і св'їтлостн єго зра'їа“ (стор. 81—82).

— Значить — питав далї царевич, — в ще й нншї, що голоєть таке як тн, чн тїлько тн одн?

— В вашім краю, — вїдмовнв Варлаам — не знаю апї одного такого, бо твїй батько іх повнгошновав і позамучував. Та в уєїх нншнх краєх с'є наука явно голоснть с'є.

Значить, мїй батько не знає с'єї науки?

— Пєвно, що не знає, хоча і навмїєно „зат'їка колєж ч'їк'єствїа в'їг'їх не прїєматн“.

— Рад бн я вїясннтн с'є все батьковн! — мовнв Йоасаф.

— Га, — каже Варлаам, — що не можлнє л'їдям, тє можлнє Богу. Хто знає, може власнє тн навєрнєш своєго батька „і ш'їкразо[м] днвнм роднтєл[к] к'їждннн св'їємоу роднтєла? Єлнннх ко в'їккоєго цр'а в'їк'їшж добр'к єк'їлє смотра'їца своєго цр'єт'їка, кр'єтєк же і м'їєстнк'є под ннм с'їжннм л'їдєм, нж снм єднн'їкм клазн'їк ім'їка: ідол'єскож л'єстїж б'їдр'їжнм'є в'їлншє. нм'їашє ж[є] н'їккоєго св'їтнл'їннка в'їлє і в'їс'їккым к'є Б'їд'ї оу'краснєна в'їл'їч'їєстнєм н прочєж пр'ємждр'їстїж. пєчал'їжс'їа ш'ї пр'їк'їц'їанїи цр'їк'ї і хот'їа єго ш'ї нєм б'їлнчнтн, оу'др'їжашєт'єс'їа ко'ї с'їа, да не з'їк ієх'їдатн с'єє же і др'їжнн'їк своєїн в'їждєт н в'їкаємоуж ш'ї нєго мншгкым п'їк'їзоу пог'їоувнт. ш'їв'їч[є] же ієск'їлншє кр'ємєнє добр'їоу'г'їодна, да прнвлєчєт єго на в'їл'їч'їєстїє. і в'є єднн'їк ш'ї д'їн цр'ї рєч[є] к'є нємоу: прїєдн, да п'їндєв'їк по град'їоу, єда что на п'їк'їзоу оу'зр'їк'їк. х'їд'їц'їєма ж[є] іма по град'їоу рнд'їкєст'їа св'їт'їа ж'їр'їєст'їа п'їнд з'їм'їлєю м'їкєст'їа іако в'їр'їт[є]н'їк, жнл'їц'їє, в'є нємжє с'їк'їд'їц'їє м'їжж к'є п'їєсл'їднєнн ннц'їєт'їк жнвы[и] і х'їд'їкым рнз'їамн ш'їклєчєн'їк. прєд ннм же ст'їодннє жєна єго внно п'їд'їоу'їцн ємоу. м'їжж же єїа ч'їннє прїєм. ш'їнав'їж[є] сл'їдк'їж н'їкє[н'ї]к п'їд'їшє вєс[є]л'їє ємоу т'їк'їр'їанн і п'їл'їц'їєц'їє і м'їжж'їа пох'їваламн х'ївал'їаннє. ш'їк'їр'їєт же цр'їа соу'їцїи на вєлїи ч'їє сїю внд'їк'їшє сл'їоу'їащ'їоу ч'їодннш'їа[ж], іако к'є таковон т'їжк'їон ннц'їєт'їк соу'їц'їєма, іако і домоу не іма'їц'їєма нн рнзы, в'є таковом вєс[є]л'їєнн пр'єв'їк'їатн. І г'їл'їа цр'їк'ї к'є пр'їк'їк'їєк'їт'їннкоу своєм'ї: ш'їлє ч'їодо, др'їоу'їє, іако мн'їк'ї і тєв'їк'ї ннкогдаж[є] нашє жнтїє тако із'волн к'є таковон сл'їк'їк'ї і п'їцн с'їл'їоу'їєма, іако х'їоудєє с'є і ш'їк'їл'їан'їноє жнтїє таковых неразоум'їных насладнт і вєс[є]л'їєнт'їк, тнх'їїм'їк'ї і вєсєл'їє, ш'їстр'їк'ї с'ї і нєнавндн'їм'їа жнзнн іав'їлєт'їє с'їа. ш'їдєвн'їш ж[є] ч'їє прїєм'їє пр'їк'їк'їєк'їт'їнн'їк'ї г'їл'їа: тєв'їк'ї цр'їю како таковых іав'їлєт'їє с'їа жнтїє? рєчє ж[є] цр'їк'ї: в'їс'їк'їх к'їг'їда внд'їк'їх і сл'їк'їкы і т'їжкы, насмнєсан'їжє і вєзн'їк'їн'їк'ї г'їл'їа оубо к'є нємоу пр'їк'їк'їєк'їт'їнн'їк'ї: тако оубо добр'їк'їє разоум'їєнн цр'їю, і в'їл'їма єс[ть] з'їк'їїннє мннмо нашє жнтїє, оу'їчнтєлє внд'їцїєннм в'їч'їн'їж'їа б'їного жнтїа сл'їк'їоу в'їс'їк'їх оубо

¹⁾ м. б. щ'їєє пр'їпущєно; м'їєє б'їтн т'їт таке: і в'їєє в'їє к'їк'їтн оранннм'їа в'їпадаєт'їє.

превосходящихъ бл҃гъ. А иже домовѣ бѣщаціи сѣ златомъ и свѣтла ѿдежда и прочаѣ пища житїа сего паздѣрїа же и ѿмраченїа соутъ бѣчиѣма на оукрашенїе видѣвшимъ неизвѣщаннѣхъ добротъ соущїихъ на нѣсѣхъ, нероукотвореннѣхъ храмовъ, вѣготьканнѣхъ ѿдежда и не-тлѣннѣхъ вѣкнѣцъ, и хѣже оуготова вѣсѣхъ сѣдѣтель Гѣ любачїимъ ѣго. и мже ѿобразомъ неразоумно сїи вѣмѣнишасѣ, паче же мы колѣма вѣ мирѣ сѣмъ прѣкльщасѣми ѣсмы, и сими насыщасѣ сѣмъ лѣжнѣи сѣи славѣ и неразоумнѣи пищи, рыданїю ѣсмы до-сѣ(то)иши и сльзамъ прѣдъ бѣчиѣма вѣккоуслишимъ сладости ѿнѣхъ бл҃гѣхъ (стор. 83—84). Почувши се царъ розпитуе про се вѣчне и щасливѣ житїе и навртае сѣ на правдиву вѣру. Безпосередно по тїй притчїи йде друга. Дѣвчина, дочка вбогого чоловіка, сидѣла передъ своєю хатою працюючи и спївала та хвалила Бога. Надїйшов парубокъ и питае її, за що вона, така бїдна, дякуе Богови? Дѣвчина вїдповїдае: не разоумѣши ли, іако кылїе малое ѿ великаго недоуга извѣкалѣтъ чѣлка? тако пшдобенетъ и ѿ малѣхъ бл҃годарѣствити Бѣ, великѣхъ ко ходатаи кываетъ. Парубокъ вдае сѣ з нею в розмову, здивував сѣ її розумови и покликавши її батька попросивъ його, щобъ давъ йому свою дочку за жїнку.

— Не подоба тобї, богацькому синовї, братїи дочку бїдаря, — мовить батько.

— Нї, — вїдповїдае парубокъ, — власне у мене була суджена богацька дочка, та пїзнавши її я отсе вдае сѣ на втїки. А твою дочку я полюбивъ за її розумъ и побожнїсть.

— Не можу дати її тобї в дїмъ твогѣ батька, — мовить старець, — и ѿ моѣхъ лѣдръ разоучити, ѣдиночада ми есѣтъ.

— То я лишу сѣ у васъ, буду жити вашимъ житѣмъ, — мовить парубокъ.

И заразъ скинувъ із себѣ богату одїжъ и перебралъ сѣ в жебрацьку. Випробувавши його всякимъ способомъ и бабучи, що вінъ твердо стоїтъ при своїмъ, старець узавъ його за руку, вѣведе ѣго кѣ своѣмъ скотнїци и показа ѣмоу богатство много лежаще и стажанїа вѣсчислѣна, ѣликожѣ[ѣ] никогда же видѣкѣ юнѣшжъ, и глѣ кѣ нему: чадо, сѣ ти вѣсѣ азѣ дажъ дїсь, зане моѣго богатства и зволи быти. ѣгожѣ[ѣ] наслѣдїе вѣземъ шнъ юноша вѣсѣхъ прѣквѣзыидѣ славнѣхъ и богатѣхъ сѣщнѣхъ на землїи (стор. 86—88).

Йоасафъ вїдъ разу розумїе значїне сѣї притчїи, а Варлаамъ просить Бога, щоби давъ и йому таку твердїсть и постїйнїсть, якъ тому парубкови.
Далї будѣ.

„ПОХВАЛА В. КН. ВИТОВТУ“,

нїлька увагъ про складъ найдавнїйшої русько-литовської лїтописи.

Написавъ **М. ГРУШЕВСЬКИЙ.**

I.

Руські лїтописи вел. кн. Литовського, чи русько-литовські — такъ називаємо ми писанї руською мовою лїтописен, що мають на метї представити історїю в. кн. Литовського — займають середъ того рода памятокъ дуже важне мїсце и якъ історичнї джерела, часомъ одинокї, для дуже важнихъ моментівъ в історїї Східньої Европи, и якъ памятки письменства и культурного життя дуже глухого, мало вїдомого періода. А при вѣмъ тимъ для вїслїдження їхъ наука зробила ще дуже мало; не яспимъ зїстаетъ сѣ и їхъ початокъ, и їхъ укладъ, и їхъ культурно-історичне значїнне. Таке сумне становище їхъ в сучаснїй історїографїї передо вѣмъ треба об'яснити станомъ їхъ традицїї. Для найдавнїйшої русько-литовської лїтописи, що в предметомъ сїеї замїтки (инакше: лїтописъ Даниловича — Попова, Перша литовсько-руська лїтописъ, Лїтописъ в. кн. литовськихъ) маємо текстъ з двохъ рукописей: т. зв. Одилицевичівъ або Супрасльської (тєнеръ невїдомої), вїданий I. Даниловичомъ (латиницею и, — вїдео — не дуже поправно)¹⁾ и т. зв. Слуцької або Порїчської, вїданий А. Поповимъ²⁾, та витяги з сїеї лїтописи в текетї ширшої редакцїї русько-литовської лїтописи (инакше — Друга л.-руська лїтописъ), вїданий Нарбутомъ.³⁾ Тимъ часомъ

¹⁾ Latopisiec Litwy i kronika Ruska etc., staraniem I. Daniłowicza, 1827.

²⁾ Ученїя Записки втораго отдѣленїа Академїи Наугъ т. I, 1854, и особно.

³⁾ Pomniki do dziejów litewskich, 1846.

окрім названих, тепер відомо що найменше¹⁾ п'ять кодексів тієї літописи,²⁾ і раз по раз з'являють ся звістки, по більшій частині — на жаль, невиразні і недокладні, про нові находки; між сим — один особливо цікавий, бо безпосередно походить з того огнища, з яким зв'язаний був самий початок найдавнішої русько-литовської літописи, розумію кодексе Аврамка, писаний 1495 р. „повелѣніємъ господина владыки епископа смоленскаго Іосифа“.³⁾ При таких стаї традиції тепер не можливе остаточне в'яснення питань, які заходять про найдавнішу русько-литовську літопис; всякі виводи, зроблені на підставі публікованих текстів, будуть мати лише тимчасове значіння і можуть справдитись або унасти, коли справа буде перестудійована на основі всього рукописного матеріалу. Се однак не значить, що тепер всякі позитивні виводи не можливі; деякі питання можуть і тепер рішатись з певним і значним приближенням до правди; тільки належить не йти в них дуже далеко, аби не були на піску збудовані.

Вище сказане належить до тієї, не великої виправді, літератури найдавнішої русько-литовської літописи, яка повстала в недавніх роках: розумію розправи проф. Смольки — *Najdawniejsze pomniki dziejopisarstwa rusko-litewskiego*⁴⁾, дра Прохаски — *Latopisiec litewski, rozbiór krytyczny i dwi zamietki d. Тихомирова*.⁵⁾ Деякі виводи тих студій, певно, удержать ся, тим часом як проби роз'яснити деякі більш компліковані питання, остаточні порішити справу тієї літописи, остануть ся гіпотезами, і то хиткими, доки не буде зужита вся сума відомого рукописного матеріалу. То ж і сї замітки мої

¹⁾ Кажу так тому, що звістки про деякі дуже непевні, напр. про т. зв. відпис Русова, пор. Барбанова Витовт т. II с. 293 і Прохаски ор. с. с. 5.

²⁾ А то: в збірнику Аврамка (досі не видапо), в кодексі Познаньскім (facsimile р.-литовської літописи з п'яго в бібліотеці Осолінських N. 2070), дві в бібліотеці Красінських в Варшаві (про них див. в розправі д. Карського: О языкѣ такъ называемыхъ литовскихъ лѣтописей, в Варшав. унив. изв. 1894, II і особно, с. 3) і оден в Синодальній бібліотеці — сї відомі на певно, про відомі лише з переказів не згадую.

³⁾ Полное собраніе русскихъ лѣтописей, т. XVI с. 319—20.

⁴⁾ В *Pamiętnik'u wydziału hist.-filozoficznego Akad. Um. t. VIII* і особно.

⁵⁾ Два польських труда о западно-русскихъ лѣтописяхъ (Шарпаневича і Смольки), *Журналъ Минист. Нар. Просв. 1891, I* (т. 273) і рецензії розвідки дра Прохаски *ibid. 1893, V* (т. 287); вони, правда, здебільшого обмежують ся переказом змісту тих розправ, але по дорозі дають і самостійні уваги. На жаль, досі не видава розправа тогож Тихомирова про русько-литовські літописи, представлена 1881 р. в петербурзьку академію і призначена тоді до друку в його виданнях.

роблю лише тимчасово, і тільки де що можна буде в них уставити як певні факти.

Зберім до купи головніші виводи дотеперішних студій. Передо всім не підлягає найменшому сумніву, що так звана найдавніша літопись русько-литовська в конгломератом осібних утворів, сполучених механічно і далеко менше прилаштованих до себе, ніж складові частини напр. Найдавнішої руської літописи або літописи Київської (XII в.). І так передо всім самою зверхньою формою розрізняють ся: а) прагматичне оповідання про відносини Кейстута й Ягайла, попереджене вступом про відносини Кейстута й Ольгерда і доведене до того як утік Витовт до Німців (1382 р.) — се „повість“ або „казаніє“, уживши давньої термінології; б) епізодичне оповідання літописне про події з років 1383—1396 (вид. Попова с. 34—41) і з р. 1429—1435, з цілком відокремленим епізодом за Поділе (вид. Попова с. 44—53) і — с) записки літописні.

Записки літописні вказують виразно, що свій початок мають з Смоленська: досить глянути, наприклад, на записки з р. 1395, 1399, 1421, 1438, 1440. В ріжних версіях літописи сї записки літописні мають однак не однаковий склад і обсяг, тож поки що початковий їх склад не можна докладно означити (так в рукоп. Супрасльській бракує записок з р. 1395—1413, 1420, 1421, в рукоп. Порічській — деяких записок з р. 1433, 1435); в відомих кодексах ся літопись смоленська перебіта на дві частини оповіданням літописним, і так як вона перехована в рк. Порічській, представляє сліди двох літописей: однієї — хронологічно розміщеної між оповіданням і другої — причепленої в кінці, що досягає р. 1446 (вид. Попова с. 56—8).

Часть, яку ми назвали літописним оповіданням, і яка також в оповіданню держить ся порядку хронологічного звичайно, тільки означає час загальними означеннями (той ж зими, того ж лета, на третє лето і т. н.), не маючи цифрових дат, поділяеть ся, як означено, також на дві частини, получені цілком заокругленим, осібним оповіданням про Поділе (в рукоп. Порічській розділяють їх літописні записки з р. 1395—1413, вставлені перед епізодом про Поділе). В обох частинах можна достерегати також місцевий смоленський характер в записях: такі напр. записи — про війну Святослава смоленського з Литвою, що займають занадто багато місця як на загально-литовську хроїнку, про „перше взятє“ Смоленська; такий же, хоч менш виразний, характер мають замітки про те, як Свидригайло врядив єпископа смоленського Гарасима на посвященє (вид. Попова с. 50) або про похід Михайла Жигимонтовича

в Смоленську землю (ib. с. 53.)¹⁾. Написані вони патріотично — з погляду литовського, симпатії автора — по стороні литовських князів і спеціально — Витовта, навіть против князів смоленських, чого не достерегаємо в літописних записках, де, навпаки, в одному місці — про той сам факт „первого взятя Смоленського“ оповідаєть ся з погляду князів смоленських (вид. Попова с. 40—1 і 41—2)²⁾. За проф. Смолькою можна б сю часть назвати хронікою смоленською.

Прагматичне оповідання про події до часу як утік Витовт до Німців, або повість про Кейстута й Ягайла, не має такого місцевого характеру, за то ясно проступає характер офіційний: мета його — оборона Витовта, його поведження в тих випадках і його прав на в. князівство Литовське. Доведено залежність цієї повісти від мемуара самого Витовта, написаного для Ордену десь 1390 р., властиво — першої його половини³⁾, хоч повість не представляє собою невідьничого переказу, а зміняє й доповнює німецький мемуар ріжними подробицями. Що певні відміни в самій формі відрізняють повість від оповідання літописного, про се було вже згадано: оповідання написано без років, в драматизованій формі, без всяких убічних екскурсів, з великою знаємістю річи. Той факт, що переховався латинський переклад сього оповідання, який кінчить ся власне тіканням Витовта,⁴⁾ дав підставу дру Смольці, а за ним і дру Прохасці бачити в нім цілість осібну, окремих акт офіційний, що існував осібно.⁵⁾ Але сей останній вивід, хоч правдоподібний, переходить вже в область гіпотез, в яку ми тут не вдаємось.⁶⁾

¹⁾ На смоленський місцевий характер звісток літописи вже зауважив др. Шараневич в розвідці: *O latopisach i kronikach russkich — Rozprawy wydziału hist.-fil. t. XV (с. 371)*; ширший аналіз літописних відомостей з того погляду дав др. Смолька оп. с. rozdz. III і IV.

²⁾ Се справедливо підніс др. Смолька — оп. с. §. 13.

³⁾ *Scriptores rerum prussicarum t. II p. 712—3.*

⁴⁾ Видав др. Прохаска в *Kwartalnik'u historyczn'ym 1888, I*, з актової книги Литовської Метрики р. 1502.

⁵⁾ Смолька оп. с. rozdz. VI і VII, *Prochaska — Latopisiec lit. p. 27.*

⁶⁾ Цікаво б здати собі справу, чому в повість не увійшла друга половина мемуара, де Витовт скаржить ся на відносини до нього Ягайла після повороту від Німців. Можна догадуватись, що нарікання Витовта на Ягайла з Скіргайлом, що примусили його признатись до „русської віри“, які йдуть зараз по тому в мемуарі, не надавали ся *ad usum domesticum* і примусили автора повісти спинитись — але се буде тільки догадка. Характерною відмінною повісти в порівнянні з мемуаром (що по части зауважив вже др. Смолька — р. 48) є те, що тим часом як мемуар є актом оскарження проти Ягайла, повість є ще й актом оборони поведження Витовтового в боротьбі його батька з Ягайлом.

II.

Серед тієї часті літописи, що я назвав літописним оповіданням, видають ся два епізоди, що вирізняють ся з поміж інших, стаюлячи як би осібні цілості — се оповідання про Поділе і — похвала Витовту. Тут буде мова за останнє. Похвала ся (таку назву має вона в кодексах Порічським і Познанським: „Похвала о великомъ кнзи Витовте“) приходить в ріжних кодексах на іншому місці: в Сурашльським закінчує оповідання про боротьбу Жигимонта з Свидригайлом, в Порічським стоїть за звісткою про смерть Витовта, в Познанським — між звістками про коронаційні заходи і смерть Витовта. При тім форма її: риторичний вступ і якийсь наче урваний кінець вводили в трудність дослідників, що не знали, яке її місце в початковому плані літописи надати (так др. Смолька уважав її вступом до „хроніки“ подій по смерті Витовта,¹⁾ тим часом як д. Тихомиров признавав неможливим, щоб похвалою оповідання починало ся, замість кінчитись,²⁾ а др. Прохаска, уважаючи на брак закінчення, признавав її фрагментом, що в архівній стояв без звязку з іншими частями літописи.³⁾

Цілоком випадково вияснило ся, звідки вийшла ся „Похвала“, а разом стає ясним і її якесь неприкаяне становище її в складі літописи. На се я й хочу звернути увагу в своїй замітці.

В останнім (IX) томі „Чтеній“ київського історичного товариства, виданим перед кількома місяцями, проф. Соболевський подав (с. 219) запис з рукописного збірника слів Ісаака Сиріна Петербурської Публичної бібліотеки. З цієї записи довідуємось, що оригінал збірника був в Константинополі, і з нього якийсь Тимофей в маю — червні 1420 р. списав копію в монастири Панмакаріети з розказу Гарасима, тоді єпископа Володимира Волинського. З цієї копії списана була нова копія в р. 1428, вже в Смоленську, з розказу тогож Гарасима, що тоді був вже єпископом смоленським. Очевидно, єп. Гарасим дуже влюбав той збірник і замовивши для себе копію з нього в Константинополі, пізніше, перейшовши з Володимира до Смоленська, спорудив нову копію, може для своєї нової катедрі.

Запис в кінці книжки таким чином подвійна: передо всім списана запис Тимофея з 1420 р., далі йде запис другого писця,

¹⁾ Оп. с. § 7.

²⁾ Журн. Мин. Нар. Просв. 1891, I с. 401.

³⁾ *Latop. litewski p. 37—39.*

і тут, на початку її, з нагоди згадки про князювання Витовта знаходимо коротку картину його слави; по тому йде дата закінчення копії й пояснення про перехід еп. Гарасима, в часі між написанням першої й другої копії, з Володимера в Смоленськ, але тут запись, з цілою рукописею разом, уривається.

Згаданий уступ записи про славу і силу в. кн. Витовта був, безперечно, джерелом літописної „Похвали о в. кн. Витовті“; на довід привожу еп regard обидва тексти — записи і літописи (з рукописи Порічської, як поправліише виданої, означаючи () цікавіші варіанти рукоп. Супрасльської), зазначивши розбитим друком місця буквально подібні:

Найдавійша р.-литовська літ.

Запись 1428 р.

Ск с'ке же книги пре-
писана кысть книга сина
на второюу книгуу при

великомъ князи
Александръ зовома¹⁾
Витовтъ.

Тогда ко
емоу многа лѣтъ соуци
держашъ великое кня-
женъе литовское и
роусское и нина вели-
кая княженка, спроста
реци вса роуск-
ская земля.

¹⁾ Замість: зовома¹⁾.

Похвала о великомъ князи Витовте. Тайноу цареву тайти добро есть, а дела великаго государя повѣдати добро ж есть. Хочю вамъ поведати о великомъ князи Александре (заво-момъ) Витовтѣ, Литовскомъ и Роускомъ, нныхъ многихъ земли государя; но поне иж есть писано: Братья, Бога боятся, а князя чтите, тако ж и я хочю вамъ поведати о славномъ томъ государи; но немошно исповѣдати ни писанию предати дела великаго государя, яко бы не мощно комоу испытати высота небесная и глубина морская, тож бы мощно исповедати сила и храбрость того славнаго государя: сии князь великий Витовтъ — бяше ж емоу дрѣжаще великое княжение Литовское и Роусское (и) нныи многыи земли, спроста реку: вся Роуская земля. Не токмо ж Роуская, но еще государь Оугорской земли зовемый цесарь Римскій оу великой любви живяше с нимъ. Таково ми ся оувѣрило некогда соущоу томоу славному

государю, бывшию емоу оу своемъ градѣ в Лоуцку оу великомъ, и посла послы свои королю Оугорскому, цезарю Римскому, и повеле ему быти к себе; онъ ж беза всякого ослушания ускоре приехалъ к нему и своею королицею, и честь великоу и дары многы подаваша имъ; оттоле ж в них оутвердися великая любовь. Како не почюдимся чти великаго государя: иж которыйи земли на оустоце или на западе приходяче поклоняются славному государю, иж есть царь надо всею землею, и тои пришедъ поклонися славному царю великому князю Александроу. Еще ж и Турецкий царь честь велику и дары многы подавали славному государю; благовѣрному ж и христолюбивому царю Цариградскому и томоу с ним оу великой любви живоущоу; також и Ческое крелевство великоу честь держашу над славнымъ государемъ; ище и Доньский король великоу честь и дары многы подаваше славному государю великому князю Витовтоу. В та ж лета брату его Якаилоу держашоу стол Краковьскаго королевства, а но лядскомоу же я(зыку) зовемоу Владиславоу, и томоу с нимъ оу велице любви живоущи, — коли славныи государь Витовта на которую землю гиѣвелъ бывалъ (бываше) и которую землю хотяше казнити, королю жь Владиславу всегда помощь дающоу.

Еще ж нныи цари оусточнии слоужахуть емоу. Тако ж великий князь Московьскый оу велице любви живяше с нимъ. Еще ж нныи великыи князи Немецкыи слоужахууть емоу со всеми городаи своими и со зем-

Тогда вяхуу крѣпко слоужахуу емоу велицѣи князи: великѣи князь московьскый, великий князь тѣмьскый, великий князь рязаньскый, великий

ли; тыи ж великии князи Немецкии и по немецкому языку мистрове. Еще ж государь земли Молдовьскыи и Басарабьскыи, по волоскому (власкому) языку воеводы. Тако ж и государь земли Болгарьской, по болгарьскому языку деспоты. Еще ж инии велиции князи: великий князь Тверьскыи, великий князь Реваньскыи, великий князь Едоевскыи, великий князь и Новьгород великийи и Псковь.

И что ста (сопроста) реку, иж не обретеса во всемь Поморни ни градъ, ни место, иж бы не прислухали славнаго того государя Витовта. Тыи ж велиции государи цари, велиции князи и велиции земли, еще (же) писахомъ здѣ, и инии оу велицен любви живущи с ними, а инии крепко слоужаху емоу (славному господарю) и честь великою, и дары великии, и дани многи приношаху ему, не токмо по вся лѣта, но и по вся дни. (Коли) славныи государь великийи князь Витовтъ на которую землю бываше

Новьгородъ, великийи Пьсковъ, и спроста реци весь роуьскыи языкъ, чѣи дары подаваху емоу. И тако же слоужаху емоу и вѣсточныи великийи цри татарьскыи. Тако же и немецкыи великийи князи слоужаху емоу со всѣми грады своими и съ землями: тѣ же немецкыи князи по немецкому языку зовоми мистрове. Еще же и инии велиции князи слоужать емоу, гдѣрь молдавьскон земли, тако же и басарабьскон земли: тѣ же велиции князи гдѣри молдавьскон земли по власкому¹⁾ языку зовоми воеводы. Тако же и чеськое королевство слоужаше емоу.

Тѣ же велиции князи всѣхъ земель тѣи языковъ, еже писахомъ здѣсе въ книжкѣ сии, великою чѣи дары подаваху славному господарю великому князю Александроу зовомоу Витовтоу, тако же и великии дары и дани приношаху емоу не токмо на всяко лѣте, но и по

¹⁾ Маг бути: власкомъ.

гневен и которую землю самъ хотяше казнити или (пакы) сильныхъ своихъ воеводъ послати¹⁾ где оусохчетъ, и которому от тыхъ великихъ земель повелеваше к себе быти, они без всякого ослушания оускорѣ прихожашу и со своей земли к нему; и коемоу господарю некакою ноуж (за которую нужу) немощноу быти, и опъ вси свои рати и силы посылаше на помощь на его сложбоу. Сии ж князь великийи (Александро зовемии) Витовтъ оу великой чти и славе пребываше.

(Далѣ оновѣдасть ся за відноснии Витовта до Орди).

вса дни. И ѿ тѣхъ великихъ земель которому господарю пожелаше к себе быти, шни безъ всякого ослушания прихожашу к нему съ своихъ земель. Есть пакъ хочеть пойти на которую землю, на нихъ самъ выкаше коли гнѣвенъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати хоцеть, и некотори земли, которыми гдѣремъ велаше к себе быти, ино тѣхъ великихъ земель гдѣри безъ всякого ослушания приходать со всеми своими силами на помочь и на его слажеб. Есть ли пакы тѣхъ великихъ земель которому гдѣрю нѣ закою ноужю немощно было прити, и шнѣ вса свои рати и силы посылаше к нему на помочь и на слоужеб. Тогда во баше славныи гдѣрь великийи князь Александръ, зовомии Витовтъ, къ велиции чти и слави прѣвыкаше, тако же и штечество его, литовкс аи земля в велиции чти прѣстоише, и всякимъ обильемъ исполнашеса, тако же и народна баше много.

¹⁾ В Супрасль.: посадити.

При порівнянні обидвох текстів зовсім ясно виступає їх зв'язок між собою; цілі уступи в них буквально подібні, в інших знову, при змінній формі річи, приходять ті самі вирази. При тім однаке текст літописи містить в собі далеко більше фактів впливу і слави Витовта: вступного оповідання про коронацію і дальшого, що йде за поданим текстом і спеціально займаєть ся татарською політикою Витовта, як він з своєї руки ставив ханів татарських — не знаходимо в тексті записи. З другого боку — оповідання записи далеко більш суцільне і консеквентне що до свого укладу: автор, зазначивши володіння Витовта, зауважає, що на тому власть його не кінчилась, і що йому служили інші володарі, вичисляє їх — з початку „руського язика“, а далі чужих — і характеризує, в чім виявляла ся їх залежність від Витовта: вони приносили йому дарунки, приходили до Витовта на його поклик, ставали з військом на його веління або як не могли — то своє військо посилали; і се закінчуєть ся короткою заміткою про славу Витовта і добробут його держави. Не так в літописі: і тут стоїть на початку (поміняю тим часом риторичний вступ) згадка про володіння Витовта, по чому автор робить перехід (переходу такого бракує в записі): „не токмо ж Русская (земля вся)“, але замість того аби вичислити землі, що „служили в. кн. Витовту“, вставляє цілком не до річи володарів, що „у любви жили з Витовтом“, аж потім йде реєстр тих, що „служили йому“. Вираз про запомогу Витовту, коли він гнівався на яку землю, антиципировано й приложено до Ягайла; „цари оусточни“ втратили властиво значіння, бо особно сказано поперед про Турків, а низше про Татар оповідаєть ся ширше. В загальній характеристиці автор схаменуєть ся раз, що вона не належить до всіх вичислених володарів і застеріг ся (ниги оу велицей любви живоущи с ними), а другий раз — загалом про всіх сказав про послання помочи (так що про Ягайла буде двічі — загалом і спеціально). Все отсе надає оповіданню кошлатий вид. Зваживши се все, треба признати, що запис не могла взятись з тексту літописи.¹⁾ Можливе ще припущення, що писець записи відписав якусь похвалу, що була також джерелом літописної похвали; але самий факт такий дуже не правдоподібний — того рода записи все укладає сам писець звичайно. Далі — похвала записи не має признак осіб-

¹⁾ Є тільки одна подробиця, що могла б за тим промовляти: се лекція записи „власному“ замість „власному“ (як в рук. Супрасельській); але зваживши все вище сказане прийдесть ся „власному“ уважати за похибку друкарську.

ного утвору, розпочинаєть ся ex abrupto і за коротка й суха на окрему похвалу; а знову так гладко і докладно уложена, що не виглядає абсолютно витягом або уривком. Нарешті — та картина сили й слави Витовта, яку там знаходимо, належить до останніх років його князювання, значить — до того власне часу, коли писець писав свою копію. Се все нахляє до переконання, що маємо в записі утвор самого писця, що отже запис 1426 р. була джерелом, з якого поветала „Похвала“ літописи.

Невідомий нам укладчик, надбавши сю запис, задумав ужити її для пансіарика Витовту. Отже причепив до неї риторичний, але доволі кошлатий вступ, де хтів, очевидно, повеличати ся цитатами з Св'ятого Письма, але не вмів їх один до одного припасувати, далі розширив текст записи вставкою, навіяною оповіданням про коронаційний з'їзд (пор. вид. Попова с. 46 7), а в кінці — також доволі невправно (так що насовуєть ся питання, чи не поновано тут текст, хоч можна об'яснити і просто нездарістю автора) — „б'яше емоу п'вколко от своих градовъ“ и т. д. — причепив оповідання про те як Витовт „давав царів“ Орді Татарській, прикрасивши се на закінчення ще двома метафорами „от киш“ (якож река, превисходящи всю землю, человекы и скоты напоющы, а сама не умаляющыся, також и славныи государь и множество царей отноущаетъ на Орду, а оу негоже множество царей (розумій — є в запасі) — яко ж бо от моря множество вод изходяще (в Поріч.: тако и от сего моудрость великого государя кн. в. Витовта).

Недокладне закінчення похвали спонукало польських учених достерегати тут на кінці пізніших додатків. Др. Смолька догадуваєсь, що остатня метафора, що не має другої половини порівняння в рук. Супрасельській — є приписка на маргінезі, що належала зовсім до иньшої статі — уривку про ріки з Найдавнішої літописи руської, що знаходить ся в рук. Супрасельській, і припадково до Похвали причепилась, і що в pendant її якийсь писець вставив аналогічну метафору кілька рядків вище.¹⁾ Др. Прохаска вправді справедливо зауважив, що згадана метафора не могла бути глосом з того гидрографічного уривка, але й він уважає обидві метафори за „надто кошлаті і недокладні, щоб уважати їх плодом пера автора тієї ж „Похвали“, і признає їх також глосами пізнішими.²⁾ Хоч ті метафори, і та що на закінченню — спеціально — не так ще немож-

¹⁾ Ор. с. § 6.

²⁾ Ор. с. р. 40 (і взагалі розд. VI).

ливо зла (як то справедливо зауважив і д. Тихомиров)¹⁾, але безперечно — Похвала закінчена, хоч би прийняти остатню метафору в цілості,²⁾ — не зручно. Тільки в укладі „Похвали“ ми вже бачили стільки доказів незручності укладчика, що і в незручній кінці бачимо його ж недотепну руку і не потрібумо припускати пізніших глос.

Що хтів зробити з сею похвалою укладчик, де думав її в літописи умістити — про се можна лише гадати. Мені правдоподібним здається, що се похвала мала закінчувати оповідання про Витовта, значить — стояти тамже, де стоїть в рукописі Порічеській — після оповідання за коронаційний з'їзд і смерть Витовта. Се й а ргіогі правдоподібнійше, бо згожується з звичайним планом „житий“, як зауважив вже д. Тихомиров, і знаходить собі, хоч не рішучу, підпору в укладі „Похвали“: як згадано, одна з її частей операвсь ся на оповідання про коронаційний з'їзд. А що думка про таку похвалу не розвинулась у самого укладчика, а була піддана готовим утвором, яку він тільки розширив в міру своєї здарности, тож вона й зістала ся такою ніби чужою вставкою в літописи, й пізніші інсці пересовували її: в рук. Супрасельській опинилась вона по оповідання за боротьбу Свидригайла й Жигимонта, укладчик рук. Познанської натомісь, відкинувши риторичний вступ, злив її з оповіданням про з'їзд, з яким вязала ся вона, як бачили ми, своєю другою (по вступі) частиною.

З двох відомих кодексів літописи текет Супрасельської ближше стоїть до записи 1428 р., як то видно з наведених варіантів; але знову подекуди (напр. „посадити“ Супрасель. замісь „послати“ Поріч. і записи) поправніші варіанти знаходимо в Порічеській.

III.

Вернімось назад, до складових частин найдавнішої русько-литовської літописи. Я зазначив вже такі часті: а) літописні записки, б) літописне оповідання про події з означенням часу, але без років, в) повість про події до р. 1382. Я зазначив далі, що се остання самою формою відрізняється від свого продовження. Тенер треба зауважити, що власне ці формальні ознаки зближають її з епізодом про Поділе, епізодом, що, як зазначили сьмо, становить осібну

¹⁾ Журнал Мин. Нар. Просв. 1891, I с. 400.

²⁾ Чи другу половину упушено в рук. Супрасельській, чи не було її й у архетипі — сього на підставі тих двох кодексів, звісно, рішити не можна.

цїлість і стоїть по за порядком хронологічним літописи: в обох уступах знаходимо теж саме характерне, ніби епічне оповідання, непомічене певної краси й мальовничости, драматизоване подекуди розмовами, таке об'єктивне ніби й спокійне зверху, а в дійности — сторонниче й тенденційне. Тим часом в оповіданні, що назвали сьмо літописним, виступає звичайний книжник, охочий промовляти „от книг“ і „от Писанія“, позбавлений всякого артизму, але не потайний що до своїх симпатий та антипатій.¹⁾ Досить порівняти перетрактації Витовта з Ягайлом про Поділе з діялогами оповідання про відносини Кейстута — Витовта — Ягайла, та пригадати резюперство літописного оповідання про смоленські події з р. 1387, щоб переконатись в вище сказанім.²⁾

Ані повість про відносини Кейстута та Ягайла, ані епізод про Поділе не мають місцевих вказівок. В останнім пробували бачити щось спеціально-подільське,³⁾ але для того нема підстави — і він, і повість про Кейстута й Ягайла могли бути написані в яким небудь місті, аби де трапив ся чоловік обізнаний з литовськими справами, з державним патріотизмом і з симпатіями до Витовта спеціально. Кажу — обізнаний, хоч знову з деталей, з діялогів, що ті оповідання наводять, не треба виводити, що то був чоловік незвичайно близький до Витовта (як робить др. Смолька — § 20): та детальність, ті автентичні розмови — не більш як літературна форма, подібно як розмова героїв Гомера, і в них далеко замітніше — незвичайний літературний хист автора. З тим міг він писати зарівно чи в Вільні, чи в Києві, чи в тім же Смоленську, куди ведуть нас пильні складові частини літописи.

Смоленський місцевий характер тих складових частин привів дра Смольку до виводу, що літопись поветала в Смоленську. Центральна фігура в сій справі для нього — смоленський єпископ, потім митрополит Гарасим, що й після свого висвячення р. 1433 зістав ся в Смоленську. На думку дра Смольки — підвищення Смоленська до катедри митрополічої розбудило тут рух літературний, а до того Гарасим ще „безперечно був одною з найвидатніших фігур в історії руської церкви XV в.“ (с. 18); одже при катедрі

¹⁾ Тож мене трохи дивують доводи дра Прохаски (ор. с. 23), що власне знаходять подібність цілковиту між повістею і як він зве — „część pierwsza opisowa“, себ то продовження вступної повісті з р. 1383—1396.

²⁾ Пор. Смольки ор. с. 51—2. Характерним здається мені діялог на с. 38 вид. Попова: не подібний він до діялогів повісті.

³⁾ Шараневич ор. с. 378—9 (одначе обережно), Тихомиров в Ж. М. Н. Ц. 1891, I с. 405 (рішучо).

розпочинаєть ся літопись в тінім значінню того слова (літоп. від р. 1432), а з тим повстає думка про історію попередніх часів: перешуєть ся літописна компіляція, перехована в рук. Супрасльській (т. зв. „Хроніка Руська“ Даніловича); Гарасим спроваджує з в.-княжого архива офіціальний мемуар про Кейстута й Ягайла, хтось з оточення митрополичого продовжує його на підставі традиції й смоленських літописей, а р. 1436 описує боротьбу Свидригайла й Жигимонта; але з смертю Гарасима упадає той рух історіографічний, а переміни в політичних обставинах не сприяли династичній ідеї — привязанню до Кейстутового рода смоленського літописця: „в збірнім кодексі, що був архетипом двох відомих нам рукописей, зістав ся лише нагромажений матеріал, як свідокство про замірену та несповнену задачу“¹⁾.

Проти цієї гіпотези др. Прохаска виставив цілком иньшу; на його думку літопись повстала не де инде, як в в. княжій канцелярії литовській під пером дяків чи дяка: на то мають вказувати ті диялоїні осіб, зачерпнуті з актів, такі вирази офіціальні, як „удар челом“, „покору учини“; тут укладчик мав офіціальний мемуар про відносини Ягайла й Кейстута, перехований (як признає др. Прохаска згідно з дром Смолькою)²⁾ в в. княжій архиві, тут же міг він знайти офіціальний мемуар про справу подільську, „решту зліняв літописцями руськими, як умів, помагаючи собі пам'яттю та актами литовської канцелярії“ (с. 27, 51, 56—7). Тільки тим часом як проф. Смолька датує, як ми бачили, сю роботу 30-ми роками XV в., др. Прохаска відносить її до пізніших часів, по р. 1449, яким датує він звістку про перемир'я Казимира з Московією, що стоїть в рук. Познанській по літописних записках (с. 48, 52, cf. с. 30).

Безперечно, в погляді проф. Смольки є багато гіпотетичного; про якусь особливу видатність Гарасима ми нічого не знаємо, літопись смоленська велась і давніше, а др. Прохаска справедливо зауважив, що про Гарасима і взагалі про справи церковні в літописних записках р.-литовської літописи знаходимо ми дуже мало (с. 28, 52). Одначе, признаємось, що гіпотеза дра Прохаски здаєть ся нам ще менш правдоподібною. Не думаємо, щоб мемуар про відносини Кейстута й Ягайла, хоч би був офіціальний, не був відомий поза в. княжою канцелярією, а виразних слідів якогось чер-

¹⁾ Op. с. § 11, 12, 25.

²⁾ Najdawniejsze pomniki p. 53, Latopisiec litewski p. 27. Др. Прохаска вказує на те, що латинський текст цього мемуара — „Origo regis Iagielo et Wytholdi, ducum Lithuanie“ значить ся в реєстрі в. княжого архива ще десь з полов. XV в. (l. с.).

пання з офіціальних актів достерегти не можемо в літописи, так само як не достерегаємо яких небудь специфічних знак канцелярійного стилю. Але що особливо здало ся б тоді дивним, се — місцевий смоленський характер, що показуєть ся в літописі; др. Прохаска припускає користання з літописей смоленських (с. 28), але для такого „офіціального історіографа Литви, на якого, очевидно, Литва в той час могла спромогтись“, як каже др. Прохаска (с. 28), чи кінчив ся світ на смоленських літописях? Вже з самого складу відомих кодексів, в які входить русько-литовська літопись, бачимо, як в Литві XV в. циркулювали різні збірники й витяги з руських літописей, до яких дочепляно р.-литовську літопись (така „Хроніка Руська“ Супрасльської рукописи, такий витяг з новгородських літописей в збірнику Аврамка (див. предмову).¹⁾ Нарешті доводом стає й „Похвала в. кн. Витовта“, джерело якої ми тепер знаємо: трудно припустити, щоб книга Ісака Сирина заблудила до в. княжої канцелярії — не спроважували ж її навмисне задля тієї записи. „Похвалу“ ж неможна уважати особним утвором, що мав становити окрему літературну цілість, і як такий — циркулювати по в. кн. Литовському — зміст її западто бідний для такої ролі.

Не надаючи особливої ролі особі м. Гарасима в сій справі (хоч з записи видно, що був то, як на той час, не послідній „книголюбець“), я думаю, що смоленські літописні записки, введені в літопись, смоленська місцева записка в оповіданню літописнім, нарешті — смоленське джерело „Похвали“ вказують, дійсно, на Смоленськ, як на місце, де зложив ся той конгломерат, що зветь ся ми найдавнішою русько-литовською літописею. Більш того — факт користання з записи 1428 р., що найправдоподібніше — переховувався не де як при катедрі, друге — факт написання р. 1495 „повел'їнем“ смоленського владика літописного збірника, куди заведено і найд. р.-литовську літопись — можуть вказувати на нашу думку, що найд. р.-літопись стояла в якомусь звязку з єпископською катедрою

¹⁾ Тут до річи буде згадати, що недавно в „Описані“ рукописей гр. Уварова, споряженім арх. Леонидом (Систематическое описание etc. т. III с. 65 N. 1381) видруковано історичні статі, що знаходять ся в Порічській рукописі після р.-литовської літописи, в то: „Летописец в великомъ князи московском“, коротенька генеалогія від р. 862 що кінчить ся в. кн. Дмитром Івановичом московським; короткий реєстр єпископських катедр земель руських і нарешті — „Летописецъ отъ в. кн. Володимеря“, що обіймає витяги з літописи від посаження Володимера в Новгороді до смерті Теодосія, і далі фрагмент оповідання про нахід Татар на Рязань, Володимер, Київ, перерваний фрагментом про Невське побоїще; сі остатні витяги мають подібність до Софійського зводу. Письмо збірника взагалі арх. Леонид датує кінцем XV в.

смоленською, була зложена, може, кимсь з місцевого клиру або з єпископського двору.

Уклад „Похвали“ дає нам зрештою міру літературної здібности укладчика русько-литовської літописи. Міра не показна. Укладчик, очевидно, був чоловік обчитаний, „почитатель книжний“, з охотою до книжного риторства (яким показує він себе і в літописнім оповіданню — напр. про війну Литви з Смоленськом), але без хисту літературного. Найбільш талановиті частини літописи: вступна повість і епізод про Поділе, як ми бачили вже, не можуть йому належати, взяв він їх готовими — чи в Смоленську, чи звідкись спровадив — того не можемо знати. На основі записок літописних і усної традиції виповнив він pp. 1383—1396: сам він в ті часи „б'є младь“ і не міг писати з власної памяти; р. 1395—1413 заповнив літописними записками, а р. 1429—1436 на підставі записок і власної памяти вже міг описати; деякі епізоди до сього, як напр. опись з'їзду коронаційного, оповідання за татарських ханів, ставлених Витовтом, що повставляв він в Похвалу — знайшов він, мабуть, готовими. З рештою — Похвала сама; за неї сьмо говорили.

Коли ж се мало бути? Безпосередних вказівок про се не маємо. „Повісти“ про Кейстута та Ягайла та про Подільську землю могли щось випередити загальну роботу укладчика; в них не знаходимо натякань на часи по смерті Витовта¹⁾. В самій літописи нема натякань на часи пізнійші від р. 1436; правда, літописні записки на кінці її сягають пізнійших років — 1445, а в Познанськім кодексеї мали б належати до ще пізнійшого часу, але сї кінцеві записки все могли пізнійше до літописи бути прилучені. З рештою то вяснять иньші кодексеї літописні.

У Львові 11 (23) X. 1895.

¹⁾ Може мати своє значіння, що тут „король“ — значить Ягайло, се могло би вказувати на часи до смерті Ягайла; називаєть ся він на імі аж в оповіданнях про смерть Витовта. Доводи дра Прохаски на с. 30 про пізнійше написання мене не переконують, тим більше що сам він на иньшій місці (Kwart. hist. 1888 р. 300) справедливо признав, що в тексті літописи маємо тут пропуск, як видно з латинського перекладу.

ПАНЕГІРИК

„ЕУФОНІА ВЕСЕЛОВРМЯЧАЯ“

посвячений

Петрови Могилі в р. 1633.

Подав др. Кирило Студинський.

Одною з визначних галузей науки в єзуїтських школах кінця XVI і XVII віку була реторика і злучені з нею виправи в твореню панегіричної поезії. Нема майже ні одної польської книжки, виданої при кінці 16 і в 17 віці, що не містила би на вступі посвяти зверненої до якоїсь особи, з рисунком єї гербу і стихами, що єго оєшівували і підносили під небеса. Шляхта любила свої герби а Єзуїти явили ся з реторичними фігурами: місяць і зьвізди шляхотських гербів уважано в панегіриках ознакою мужности і знаменитости дому; стовпи зрівнувано з кольоннами і підпорами вітчизни; хрест на гербі був символом спокою а стріли ознакою визначности роду. Пересада в похвалах доходила до тої степені, що якого небудь поручника називано Марсом, лихого віршоплета Аполлоном а знатного чоловіка — Зевсеєм. Культивованє в школах католицьких Ціцерона, Виргілія і Горация не подавало вправді ученикам понятя про духа і гадки поміщені в творах тих поетів, однак достатчувало чимало материялу до твореня порівнань і фігур. В панегірики впошено часто цілий апарат клясичної науки і знаия.

Хоть школи руські кінця 16 і поч. 17 віку старали ся задержати характер грецько-славянський і не підпадати під вплив тогдішних католицьких шкіл, то мимо сего вплив той проявив ся в них вже дуже скоро. В інтересеї православної віри і церкви треба було піднести урвень шкільної науки, ввести до шкіл науку тих пред-

метів, які культивовано в школах католицьких. Польща гордила ся своїми науковими заведеннями, Єзуїти своїм образованием; в противвагу їм треба було Русинам старати ся про піднесенє руських шкіл, про вихованє людий, що могли би рівним оружьем боротись з своїми противниками. Тому то бачимо, що вже в р. 1588 введено до львівскої братскої школи: „грамматическое, діалектическое и реторическое изучение“¹⁾ а в р. 1592 одержує та школа привилей „pro tractandis liberis artibus“.²⁾ За львівською школою пішли тою самою дорогою і инші тогочасні руські школи.

Упадок шкіл з „грецько-славянським“ характером причинив ся до того, що заснована з початком XVII в. київська школа переобразовує ся заходом Петра Могили на взір єзуїтських колегій в академію. В Київ-Могилянській академії головне місце займає латина а план науки подибуємо той сам, що і в католицьких школах.

Впливови пануючої тогди системи науки в школах католицьких, як також впливови літератури польскої — треба приписати повстанє рускої поезії панеґіричної. Дуже рано подибуємо ми в руських виданнях книжок довгі посьвяти для ріжних осіб, находимо епіграми, що звеличували імена важнійших на той час осіб, бачимо герби, котрих складові часті розбирано і оспівувано. Крім дріоних епіграм подибуємо вже дуже рано окремі видання панеґіриків.³⁾

¹⁾ Акты зап. Россіи. Ч. гр. 24.

²⁾ Журналъ минист. народн. просвѣщенія С. П. б. 1849, часть LXII. в статіи Зубрицкого: „Лѣтопись львовск. Ставр. братства“ шд р. 1592.

³⁾ Панеґіриків, що відносять ся головно до діятелів Українців, або печ. в печатнях руських маємо всего 10. — 1) „Просфώνημα“. Привѣтъ.. Михаилу митроп. Киевскому.. въ братской школѣ львовской составленный.. нап. у Львові 1591. — 2) „Плачь альбо Ляментъ по зестю з свѣта сего вѣчной памяти годного Григорія Желиборского,“ — нап. у Львові 1615 р. — 3) „Възерунокъ цнотъ превелебного въ Бозѣ е. м. Елисея Шлегенецкого,“ нап. в Києві 1618 р. — 4) „Вирши на жалостный погребъ зацного рыцера Петра Кошашевича Сагайдачного“.. нап. в Києві 1622 р. — 5) „Епикидіонъ альбо върше жалобныя на погребеніе Василя Яцковны, сочин. Стефана Полумерковича,“ нап. в Луцку 1628. р. — 6) „Ляментъ по святобливе зошломъ велебномъ г. о. Иоаннъ Василевичу презвитери... написанный презъ многогрѣшного іеродіакона Давыда Андреевича инока“.. нап. в Луцку 1628 р. — 7) „Имнологія си есть пѣснословіе альбо пѣсьнъ през части мовленая на день воскресенія“.. в честь П. Могили, нап. в Києві 1630 р. — 8) „Εὐχαριστήριον“ альбо вдячність, ясне превелебнійшому во Христв емо м. ч. о. Кърь Петру Могиля“.. нап. в Києві 1632 р. — 9) „Εὐφώνια веселобрячая“.. посьвячена Могиля і напеч. в Києві 1633 р. — 10) „Стопль цнотъ знаменитыхъ въ Богу зешлого яседе превелебного его милости отца Сильвестра Коссова.. въ коллегіумъ братскомъ кієвомогилянскомъ выставленный.. и его милости отцу Діонисію Балабану, архієпископу.. дедикованный 1658 г.

Не вважаючи на хоробливу манію твореня панеґіриків, яка обняла так польску, як і руську публику кінця 16-го і 17-го віку — число панеґіриків писаних в руській мові невелике. Правда, що віки 16-ий і 17-ий, ті віки повні неспокою. воєн реліґійних, нетолеранцій, не мало причинили ся до винищеня книжок, правда і се, що по бібліотеках, особливо російських, не переведено доси точного перегляду всіх старинних книг і рукописей, які могли би нам подати чимало нових даних про старі видання. або і достачити чи то ориґінали, чи то переписи старинних памятників а тим самим і панеґіриків, то з другої сторони можна об'яснити мале число панеґіриків тою обставиною, що в сорокових роках 17 віку, як і в дальшій часі, мовою панеґіриків — була з малими виемками мова польська, або латинська.¹⁾

Не вважаючи на мале число панеґіриків ніхто до нині не завдав собі труда зібрати їх до купи, переглянути і випечатати, хоть така студія певно дала би не мало материялу до оцінки образования, способу мисленя і писаня сучасних людий. Найбільші заслуги в тім напрямі приналежать двом російским ученим: проф. Пекарскому і Голубеву. Перший з них подав короткий зміст панеґірика написаного в честь Могили в р. 1630 п. з. „Имнологія“,²⁾ дальше доволі широкий зміст панеґірика „Εὐχαριστήριον,“³⁾ жертвованого Могиля від учеників реторики в київській академії в р. 1632., а вкінці переказав зміст поодиноких частий панеґірика, написаного в память киевского митрополита Сильвестра Коссова, п. з.: „Стопль цнотъ“.⁴⁾ Другий учений напечатав доси повні тексти трех панеґіриків: „Προσφώνημα“ з р. 1591⁵⁾, Саковича „Вирши“ — на похо-

¹⁾ В р. 1633 напечатано в честь П. Могили польский панеґірик п. з. „Мнемозуне“, що по словам Максимовича був зерном, з котрого під конец 17 в. виріс цілий лісок панеґіриків польських і латинських. Заголовки тих панеґіриків подає Максимович в „Кієвлянинъ“ за р. 1850 книга III в статіи п. з. „Книжная старина южнорусская“ стр. 132—138. Зміст панеґірика „Мнемозуне“ переказав проф. Пекарский в „Отечеств. Записки“ за рік 1862 книга III в статіи: „Представители киевской учености“ стр. 204—209

²⁾ Пекарский, opus citatum кн. III стр. 197.

³⁾ Ibidem. Стр 198—201.

⁴⁾ Ibidem. Книга IV стр. 384—390.

⁵⁾ Панеґірик сей напеч. в „Кієвск. епарх. вѣдом.“ за рік 1874 і в окремій відбитці п. з. „Панеґірикъ поднесенный въ 1591 г. львовскимъ братствомъ митрополиту Мих. Рагозь,“ сторін 32, з тих 20 сторін займають літературні замітки проф Голубева.

рон Сагайдачного (1622)¹⁾ і висше згаданого: „Εὐχριστήριον-α“.²⁾ Пекарський старав ся подати невеличку оцінку кожного з звістних єму пам'ятоків, Голубев подав цінні уваги до панегірика „Προσεφώνημα“.

Першим доси нам звістним руським панегіриком була „Προσεφώνημα“, видана львівським братством і виголошена учениками братської школи в честь київського митрополита Рагози, при нагоді єго побуту у Львові в р. 1591. „Προσεφώνημα“ має в собі по при текст славянський, також текст грецький. Проф. Голубев видав славянську часть сего панегірика не з оригіналу, але з рукописного збірника. Мова сего пам'ятника — по гадці проф. Голубева — українсько-руська, причім деякі місця наближують ся до мови церковно-славянської. З верхнього свого вигляду не з'ображає сей пам'ятник тої причудливої штучности, що становить майже доконечне явленє в панегіричних творах (особенно писаних вершом) пізнійшої могилянської епохи.³⁾ Зміст „Προσεφώνημα-и“ зовсім свобідний від клясицизму і мітольотичного балаєсту. Переведене пам'ятника, хоть і не чуже деякої крикливости (як і всі панегіричні твори), не має однак тих дваялектичних відтінків, до яких все звертались панегіристи пізнійшого часу.⁴⁾

В панегірику на смерть Сагайдачного добачивби я ще традицію школи з „грецько-славянським“ характером. Цитати з грецьких богословів, філософів, поетів, приміри з життя грецьких мужів державних, становлять визначну прикмету сего пам'ятника.

¹⁾ С. Голубевъ: Історія кієв. духовн. академіи Т. I, в „Приложеніяхъ“ стр. 17—40.

²⁾ Ibidem стр. 47—69.

³⁾ Щоби мати понятє про штучність панегіриків, яка нерідко проявила ся в формі, подаю з Голубева: „Προσεφώνημα-ою“ один мало звістний панегірик писаний в честь Могили в латинській мові:

Vive diu felix Tibi Petre immobile Saxum
Aut tibi si renuis Vivere, Vive Deo:
Ipse polus de te Excubat et de sydere tantū
Hic curat bino sole lucere cupit,
Vivit et in terris asTris tamen invida tam proH
Ecce quod Archetypon fecit, imago facit.
Archetypo Petri simulachRum, cernite Divi
Heredem ille suis Hunc dedit esse viis.
Totus hic in toto vicUS pastore MohiLA
De ficiat Terrae ne Petrus Pastore ille Petrus.

⁴⁾ Голубевъ, „Προσεφώνημα“ Стр. 19.

Вплив давнійшої київської школи замітний також в „Εὐχριστήριον-ι“, що написаний в українсько-руській мові без латинських цитатів і з грецькими фразами¹⁾.

Контраст до тих пам'ятоків становить: „Столпъ цнотъ“ в пам'ять Коссова. Автор панегірика — каже Пекарський — доволі доказав своїм трудом, що в київській колегіюмі єго часу реторичне виравлюване умислових способностей, звістне в єзуїтських школах, прийняло ся вповні і могло вже приносити плоди без смаку, але за те багаті²⁾. В авторі сего панегірика добачає Пекарський чоловіка з значною начитаностию і умінем користувати ся літературною методою³⁾. В панегірику тім виступає вже в повній силі „латинська“ наука. Цитати з латинських поетів і філософів подибуємо раз за разом. Мітольоґія римського сьвіта займає тут не мале місце. В пам'ятнику тім добачаємо ясно вплив науки католицьких шкіл і способу їх писаня.

До вислідів тих учених хотівби я докннути ще невелику дрібочку, яка може для будучого дослідника в тім напрямі пригодить ся.

В часі моєї поїздки до Петербурга подибає я в бібліотеці публичній дуже рідкий примірник одного панегірика, що відносить ся до особи Петра Могили п. з. „Εὐφώνια веселобрмячая“. Панегірик сей звістний був Пекарському з других рук⁴⁾ а Голубев подав нам єго маленьку частину, що не може дати точного понятя о цілости⁵⁾. Панегірик сей важний для нас тому, що він відносить ся до особи знаменитого в історії України-Руси XVII в., Петра Могили. Цінний він і тому, що належить до ряду тих нечисленних пам'ятоків панегіричних писаних ще в мові руській, яку чим раз то більше почала витискати мова польська і латинська. Важний вкінці сей пам'ятник і через се, що в нїм бачимо вже вплив нового напрямку, невеличкі сліди науки „латинської“, що почала пускати корені в Київсько-Могилянській академії. Правда, що панегірик сей далекий від штучности і реторичного „многослаголанія“, яке подибуємо в „Столпъ цнотъ“, все-ж єго можна уважати початком нової науки, пам'ятником, що хоть не єміло, але все таки зачинає мітольоґію і історію західного сьвіта. Крім грецького заголовку годі

¹⁾ Пекарський: „Предст. кієвск. учеп.“ Отеч. Зап. 1862 кн. III стр. 198.

²⁾ Ibidem: Кн. IV стр. 384.

³⁾ Ibidem: Стр. 390.

⁴⁾ Ibidem: Кн. III стр. 204.

⁵⁾ С. Голубевъ. „Петръ Могила“ стр. 550.

вже в нїм дошукатись нїших ознак давної „грецько-славянської школи“.

З історичного погляду не має сей пам'ятник великої вартости. Він переносить нас в ту хвилю, коли Могила по енергичній обороні православної церкви на соймах після смерти короля Жигмонта III, доборує ся від короля Владислава IV іменования свого на митрополита київського, хоч в живих оставав ще митрополит Ісаєя Кошинський. Посвячений у Львові вертає Могила до Києва а друкарі печерської Лаври витають єго привітним вершом. Великі надії, які на него покладала Русь, горячий ентузіазм для Могили, пробиває ся майже в кожній зворотці сего пам'ятника.

„Твѣ Софїи Рѣшны чекали
З твоиухъ направи Рѣк' сѧ сподѣвали...“

вказують хиба на перший крок Могили, який прийшло ся єму зробити по приїзді до Києва — відобрати церкву Софійську з рук уніятів, чого Могила добив ся насильно¹⁾.

Хотяй друкарі XVI і XVII віку були заразом горячими робітниками на полі духового відродження, то мимо сего годї не замітити в пам'ятнику певного єгоїзму з їх сторони. Автори єго величають Могилу „фундаторомъ Парнасскумъ лавскихъ“, але заразом дбають про себе:

И мы што Дрѣкарскон иилиѣемъ роботы
Знаемъ што намъ Паскѣи твоѣ справѣ Цнѣтѣ.
Кѣшты нашѣ вакѣютъ, и мы вакѣвали.
Не безъ шкѣды своѣи ажъ побѣты чекали.
Кгда тѣ Пѣна своѣго шаслѣве витѣемъ
Бнѣт' сѧ дѣлей вакѣватъ ю несподѣваемъ....“

Свій єгоїзм старають ся закрити типографи тим, що вказують на вагу штуки друкарської, через яку відносять користь веї науки і т. н. Згадують також друкарі, що

„Єсть добрый и Пѣлскон Дрѣкарнѣк початокъ
Живѣи книгѣ былѣ рознѣхъ в' Парнассѣк достѣтокъ“.

¹⁾ Ibidem стр. 551—3.

не мовби предвиділи, що діла писані в польській мові займуть поважне місце в творчости письменників Могилянської школи¹⁾.

Для лучшого підкріплення моїх невеличких заміток, як також для достатченя материялу до дальших студій в тім напрямі, так літературних як і язикових, подаю списаний мною панеґірик з точним задержанєм ортографії і веїх надстрочних знаків.

Для поясненя пам'ятника мушу додати ще кілька заміток над гербом Могили. Родинний герб Могили складав ся з двох голих шабель, положених наокрест, з опущеними в діл вістрями і хрестами на кінцях. Той герб лучено з другими і тому мав він шість частий: три з верху і стілько-ж в низу. В першій з них на правій стороні — чорна голова буйвола а поміж веї рогами звїзда, з боку на право сонце, а з лівої сторони — місяць; в ніздрях голови нерестїнь в котрого по середині дві шаблі з'ображені так, як і в родиннім гербі. То був герб Молдави, прийнятий Могилами на тій основі, що они були там господарями. В другій части був герб родовий Могилив. В третій части герб, назв. Єлїта: три золоті копія, зложені в виді звїзди; крайні вістря звернені в діл, а середне в гору. То був герб Замойского, що ввів Єремїю Могилу на молдавський престол. На долїшній части чорний ворон, обернений в ліво а голова в право; в пнеку єго хрест, на нїм відкрита корона. Ворон стоїть на галузи. То герб Влощини. Коло него герб Остоя; два неповні місяці обернені рогами до щита; поміж ними білий меч, рукояткою вверх. Послїдна часть — герб Новина — ручка білого котла а по середині веї меч рукояткою в гору. Веї послїдні герби прийняті Могилами при нагоді вінчання з доньками ріжних родів. На верху тих гербів додавано ще митрополичу корону²⁾.

В нашім панеґірику поміщено лише два перші герби. Доокола гербу розміщені букви: П. М. В. М. М. К. Є. К. А. П., котрі означають: „Петро Могила, Вовводиц Молдавский, Митрополит Киевский, Эксарх Константинопольский, Архимандрит Печерский.“

Цїлий панеґірик зложений з пяти карток. Початкові верші панеґірика становлять акростих: „Петро Могила Митрополит Киевский“.

¹⁾ Крім згаданого панеґірика „Mnemosyne“ напечатано в Лаврі також инші утвори в польській мові, як: „Exegesis“ Коссова (1635), єго „Paterik“ (1635) „Гераторуґиѣ“ — Кальнофойского, „Літоос“ і инші.

²⁾ Я описав герб на підставі літографічного знимка з панеґірика „Имнологія“, поміщеного в згаданій статї Максимовича п. з. „Книжная старина южнорусская“. До помочи при описі уживав я твір Песецкого: „Kogona polska“ Т. III стр. 288—290 і статю Пекарского „Предст. кїевс. учености“ К. II стр. 576—7

(I карта)

Ευφώνια

ВЕСЕЛОВРМЪЧАА.

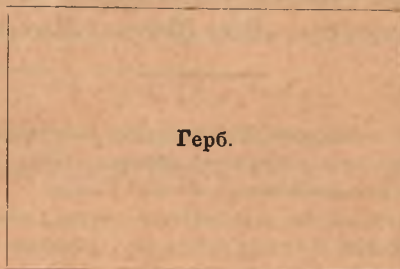
На висоцеславный Оушнѣ
 Митрополити Киевскон
 Шасливе встѣпбючымъ:
 в Бѣкѣ Преосвѣтеномъ, е МЛѣ: Гднъ Оуцъ
 Кур' Петръ Мшгилѣ
 Боевѣдичъ зѣмля Молдавскихъ,
 Православномъ Эпривилеюваномъ
 Митрополитъ Киевскомъ
 Галицкомъ и всея Русси, Оуарекъ ѿ:
 Оушнъ Кѣстантинѣполскогъ, Архѣмандрѣтъ ѿ
 чѣдотвѣрней Лавры Печѣ: Киев:
 Оу Тупографъ въ в' тойже ѿ. чѣдотвѣрной Лаврѣ
 Печѣрской працѣбючихъ, при оунижѣномъ поклѣнкѣ
 прѣдко Дѣдиюванѣмъ.

Лѣта Гнѣ Сахлѣ. Юла ѿ дна

(I к. об.)

На Пресвѣтлѣи Герѣкъ, Иисне Велмѣжны
 нѣхъ Мл Пѣншѣ Могилшѣ

П.
 Б.
 М.
 С.
 Я.

М.
 М.
 В.
 В.
 П.

Мѣситъ тѣ вѣ валѣчный Домъ, котромъ з' Нѣа,
 Вѣкѣномъ форѣна сличность далѣ Фѣа.
 Ото в' томъ Герѣкъ Глоце не тепѣръ з' лѣною,
 Свѣктѣ Иисне Велмѣжны, Мшгиламъ в' покою.
 Свѣктѣ Оушнѣ з' Звѣздами: Марѣкъ тѣже складѣт'
 Тѣрчи свой при кѣта: сна Могилшѣ знѣтѣ.
 Яко тѣ разъ Беллѣна нѣхъ дознала силы.
 Нѣра са прислѣжилъ Оушнъ Мшгилы.
 Если колѣ въ Петромъ: тепѣръ Пѣтрѣ Слѣвы
 Доказѣи: Кдѣ прѣ тѣвѣ прѣгнетъ Рѣскъ направы,
 Язѣжъ Оронъ Митрополити не додѣстъ шѣхѣты;
 Марѣкъ не трафѣи: тѣ з' Нѣа вшѣкъ достѣнш цѣнѣты.

Ευφώνια.

ВЕСЕЛОВРМЪЧАА

Котрой Краегранѣсе:

Пѣтр Мшгилѣ, Митрополит
 Киевски.

Прѣкъ з' Рѣдолѣнскихъ, смѣтки оуѣтѣпѣйте
 Гранѣцъ, лѣменты срѣца не тѣрѣпѣйте:
 Южъ ѣсть кисѣале, ах' досытъ стѣгнаѣ!
 Прѣкъ нарекаѣ.

ѿѣтъ по вѣрлѣвѣхъ южъ ѿврахъ погѣда:
 Мѣсли похѣмѣрной ѣтъ южъ шѣхѣлда,
 По слѣзныхъ рѣкѣхъ, по вѣдѣхъ шѣкрѣтнихъ.
 По плѣчахъ, смѣтнихъ.

Триѣмѣшъ зачнѣи Оуфрозѣно смѣле
 Гѣмъ выкрикати: почнѣ волѣ милѣ;
 Штѣ то за радѣсть в' Руссѣйскомъ Оушнѣ:
 в' Киевской Зѣнѣ;

Рѣжа тѣ Рѣжа пѣриной шѣдѣвы,
 Берѣтъ почѣтокъ прѣ працѣ, шѣсовы
 ѿ Савромѣтѣвъ знѣчнои шасливе,
 Берѣтъ згодливѣ.

(Карта 2)

(К. 2. об.)

Мѡгила славный, на Орунѣ Митрополи
 Встѣнѣтъ годне з' нѣнои воли,
 О чѣсе вѣдчный! ѡ лѣта стѣни!
 Дни золотѣи.

Остра южъ прѣчь фортѣна ѡхѡдитъ:
 Зефиръ Лагодный, южъ Трофеѡ родитъ,
 По всей Рѡссѣи: прѣчь южъ слѣзъ потѡки.
 Жѡлю ѡворѡки.

Горкотурѡнскій южъ намъ пѣпанѣтъ
 Дѣкретъ, гды в' стѡи Гофин прѡкѣтъ
 Петръ Митрополитъ Могила Белмѡнкі,
 Пѣстырь повѡбный.

И гдѣжъ по плачѣ радѡсть не кыдѣтъ,
 Золотошкѣи гдѣ не ѡбѣснѣтъ
 Титанъ по хмѣрахъ, мѡсѣ радѡсть жити,
 По смѣткахъ в' свѣти.

Любо тѡ часомъ фортѣна сѡ стѡвитъ
 Срогѡю многимъ, але тѡ Пѡнъ сиравитъ
 Фортѣны, жѣ внѣтъ всѣ додѣсть рѡтѣнкѣ,
 По злымъ фрасѣнкѣ.

Але тѣтъ добре трѡхи потерпѣти,
 А потымъ в' свѣтѣ не вечернемъ жити:
 Пѣстѣ тѡ пѣстѣ, гды прѣтѣю в' Бѣс
 Хѡдимъ дорѡгѣ.

(К. 3.)

Мѡннъ Рѡссѣѡ южъ тепѣрь ѡмѣнѣ
 Фортѣны, мѡншъ Триѡумфѣ годѣнѣ:
 О то прѡкъ твоихъ Пѣтръ ѣсть ѡворѡна,
 Тѡрча Ошѡна.

Идѣжъ по трѣдахъ Пѣтрѣ незлѡчѡныхъ,
 Идѣ по прѡцахъ южъ незвѣтажѡныхъ
 На Орунѣ¹⁾ прѣзѡцный, ѡвѣрай за цѡштѣ
 Тѣи Клейнѡты.

¹⁾ В оригиналі хибно: Орунѣ.

Тебѣ Гофин Рѡины чѣкали,
 З твоихъ напрѡкѣ Рѣк'сѡ сподѣвали,
 Встѣнѣжъ на своѡ столицѣ прѡслѡве
 Жѣи стѡбѡнѣ.

Рѡссѣѡ тебѣ на помѡчъ ѡбрѡла,
 Токѣ тѡтъ Прѡбѡль Гѡдне дарѡвала:
 Теке Гофинѡ тѡкъ з' плачѣмъ кнѣдѣтъ,
 З' жѡлю волѣдѣтъ.

О Пѣтрѣ здѡвна Гѡстю пожадѡный:
 Витѡи Рѡссѣи на ѡутѣхѣ дѡный:
 Дѡвѡй рѡтѣнкѣ Рѡссѣйсѡи ѡдѡвѣтъ,
 К' мизѣрнѡй дѡвѣтъ.

Пѡмнѣшъ ѡкъ прѣтѣмъ Рѡссѣѡ кыдѡла
 Славѡна, ѡкъ мнѡгѡ Патрѡнѡвѣ мѣвала,
 Тепѣрь ѡхъ мѡло: тебѣ хѡчѣмъ мѣти,
 К Гармѡтѣскомъ свѣти.

(К. 3. об.)

Оздѡва слѡвы тѣи нѡши дѡвно,
 Аѡ тѡ свѣтѣ ѡ твоихъ не ѡвно
 Прѡцахъ ѡдѡвѡжныхъ, котрѡми в'спирѡнѣтъ,
 Рѣск ѡукрашѡнѣтъ:

Лѣдѣмъ ѡутѣхи в' жѡлю дочѣвала,
 Мѡѡ напрѡка Цѡштѣ потрековѡла,
 Твоихъ Белмѡжны²⁾: Вшѡкѣже твоѡ слѡка
 Мѡѡ попрака.

Имѡ Могила ѡ в' словѣнскѡи Зѡни,
 И в' Бѡмѡисѡномъ вѣдѣтъ мѣти Трѡшѡни
 Несмертѣлнѡе своѡ залѣцѣнѣе,
 И кывѣшѣнѣе.

Тѡбѣ южъ Мѡрѡи мѡи полицѡю,
 О Иѡрослѡва котѡрымъ мѡю,
 Любо тѡ слѡвы: тѣи ѡхъ вѣдѣ Итлѡнтѡ,
 Вѣдѣ Идѡмѡнтѡм.

Корѡны з' Лаврѡвъ нехай Кыѡтъ Могилы,
 Всѣ, всѣ, котрыє сердѣчне хотѣли,
 Идѣтъ в' Сѡвѣнскихъ Софію Сѣборахъ,
 В' пресвѣтлыхъ хѡра².

И хтѡжъ Рѣкъ своихъ в' Дворы неподноситъ
 Феколѣнные! хтѡ такъ неголѡситъ!
 Хрѣте ты наша слава, ты Корѡна,
 Ты шкороѡна.

(н. 4.)

Если нѣинъ Бже на насъ штермовати
 Захѡчѣтъ краги: ты ихъ шганѣти
 Рѣчь ш насъ, а мѣ тебе при поклѡнѣ
 Главнѣмъ в' Сѡвѣнѣ.

Въ Нѣо подносимъ Рѣки, ты Патрѡна
 Рѣчь коронити Кіевскогѡ Орѡна:
 Нехай шаслаиве тебе оуслѡвѣтъ,
 Поклѡнѣ дарѣтъ.

Сердцемъ Сѡвоє Рѡссійстѣи дайте
 Поклѡнѣ Пастырѣ, емѣ покторѡйте
 Подѡкованье за трѣды, за працѣ,
 На кождѡмъ плацѣ.

Клино то оу насъ, а Клинотъ коштовный,
 Скѡрѣ то Дорогий, а скѡрѣ невѣдомый:
 За нимъ Рѡссіѡ поживѣтъ к' покою,
 По тѣмъ розбѡю.

И Гарпѣи рѡги за нимъ схизматѣцкихъ
 И хитрыхъ злобѣй шѣки Геретѣцкихъ
 Намъ незашкодѣтъ: шнѣ все добре справѣ.
 Добре напракитѣ.

Идижъ Пресвѣтлыи Могило Безпѣчне,¹⁾
 Архѣрѣйскій Орѡнъ прѣймѣ статѣчне:
 Жѣи многѡлѣтне: Бѣтъ твоѡ заслѡна,
 Тѡрча, Корѡна:

¹⁾ В оригиналі хибно: Безбечне.

Дедикація

(н. 4. об.)

Добре хтѡсь рѣкѣ, же дары оу Панѡвъ ѣднѡютъ.
 Лѡскѡ людемъ, в' котрыхъса не малъ всѣ кохѡютъ
 Кгда тѡ Иене велможный Пѣе нашъ китаѣ,
 Имѣ то даръ, а цѣнныи на плацѣ выставлѣемъ.
 Даръ подѡмѣ, лѣчь Панская лѡска все прѣймѣтъ,
 О оубѡгихъ немногѡ дарѡвъ потребѣтъ,
 Авожъ то тѣлко Злѡто даръ ѣст' знаменѣтъ;
 Без' срѣца ѣсли важны вѣдѣтъ хризолѣиты;
 Нехай тебе Смарѡгды Крѣзовѣ дарѣютъ,
 Нехай працѣ Гомерѡвыхъ Рѣтѣмъ оуслѡвѣютъ.
 Нехай заозелѣный Топазѣнъ приносѣтъ,
 Нехай ш Цѣнѡтахъ твоихъ в' Рѡссіи голѡсѣтъ.
 Нехай тѡ Каллѣипы аж' з' Нѣомъ ровнѡютъ,
 Працы многѡплѣные нехай выхвалѣютъ.
 Болѡ то все: мѣ тебе приноси шѡ маѣемъ.
 Тѣмъ подаркомъ малѣнкій твоѣ Вѡспект' китаѣмъ.
 А в' немъ срѣца оупрѣимѡсть при своѣмъ поклѡнѣ,
 Даѣмъ к' Тридѡморѡной оѡ твоѣй Зѡнкѣ.
 То в' свѣтѣ оупомѣнокъ з'гола перѣнѣшѣй,
 И на все Пирѡпѡвы кропѣк коштовнѣшѣй,
 Хтѡ тѡ гѡне выслѡвѣтъ; все ю ш то зѡнѡтъ:
 Тебѣ Цѣнѡты по свѣтѣ твоѣ замѣцѡютъ.
 Хтѡ не зѡнѣтъ жѣ ѣстѣ Парнасѡвъ ѡвскихъ
 Фундѡторѡмъ, Пастѣремъ тыѣ краѣвъ Сѡвѣски².
 И мѣ шѡ Дрѡкарскѡи пѣнѣемъ рѡботѣ,
 Зѡнѣемъ шѡ намъ Пѣскѣи твоѣй справѣ Цѣнѡты.
 Кѣнѣшѣи нашѣ вакѣютъ, и мѣ ваковѣли,
 Не без' шкѡды своѣи ажъ пѡты чѣкали.
 Кгда тѡ Пана своѡго шаслаиве китаѣемъ
 Кѣнѣтъ са далѣй ваковѣтъ ю неспѡдѣкѣемъ.
 Нехай и з' Тѣпографскихъ кѣнѣштѡвъ, тѣю слѡскѡ
 Шносѣтъ и мѣ твоѣ, презъ нашѣ забѡвѣ,
 Многѡ пѣнѣе пожѣтковъ з' Дрѡкарскѡи шѣки,
 З ней своѣю шносѣтъ слѡскѡ все Павки.
 Шна и Црѣковнѣе Гѣмны шпѣсѣла,
 Шна всехъ шѣтелевъ Црѣковнѣхъ зѡбрѡла,
 Шѡжъ а тѣтъ тоѣ хѣмѡю, шѡ подобѡно в' свѣтѣи
 Кождѣи мѡжетъ выѡборѣе похѡлѡлами чтѣти.
 Фрѣдѣрикъ Цѣсаръ трѣтѣй Римскѣй апиросѣтъ,
 Котрый Гѣрѣвъ шказѡмый Дрѡкарѣи дарѣтъ.

(н. 5.)

Ткі Дієвїи Нашъ Неможный в томъ Пане знѣшъ,
 Орлобкимъ Розумомъ все ткі проникѣшъ.
 Твоє в томъ старѣ, в' томъ твоѣ забѣва:
 Йкѣ вы мѣла вѣдѣвѣ Рвссійскаѣ слава.
 Шкѣлы сѣмпитомъ, з' вѣчнѣстухъ дѣверъ, своѣ фѣндѣш'
 Своѣми Профессорвкъ сѣмпитами ратѣшъ.
 Оубогимъ Филомѣзвумъ ласкѣве сѣ стѣвншъ,
 Йкѣ Адрианъ йхъ працы здѣвншъ, любѣш', слѣкиш'.
 Бажишъ кобѣтъ на Дрѣкарню, жебѣ в' прѣдъ Сіѣвнѣ.
 Оздѣба могла вѣти, потѣмъ Гелѣкѣвнѣ.
 Сѣтъ добрый и Полѣскон Дрѣкарнѣк почѣтокъ,
 Жебѣ книгъ было рѣзныхъ в' Парнассѣк достѣтокъ.
 Прѣ штѣ своѣ вѣдѣвѣ Рвссійскаѣ мѣетъ
 Крайна, за штѣ тебѣ вѣчнѣ выхвалѣетъ.
 Живѣж' долгофортѣннѣ на своѣй Столицѣ,
 Котрѣю гѣдне вѣдѣлѣтъ з' Бѣзскон Правѣцы.
 Вѣднѣшъ чѣгѣ потреба Рвссійскомѣ Рѣдѣ
 Кѣе, справѣи: заштѣ в' Нѣк мѣашъ нагорѣдѣ.
 Прѣймѣжъ тотъ оупомѣнокъ в' слѣбѣ своѣйхъ вѣдѣчнѣ,
 Прѣвѣсѣннѣи Петрѣ: штѣ сѣчинѣшъ вѣчнѣ.
 В' тебѣ Пѣвскѣй дѣнѣшъ: чѣгѣжъ ткі незнѣшъ;
 Не трѣбѣсѣ 'Евѣфѣиѣ, Прѣстѣ снаднѣи мѣаш':

(2к. обор.)

П Р О Б А

УЛАШТОВАННЯ ХРОНОЛОГІЇ ДО ТВОРІВ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА.

Написав **О. Я. КОНИСЬКИЙ.**

Частина перша.

(ПРИСВЯЧУЮ ПРОФЕСОРОВИ М. С. ГРУШЕВСЬКОМУ.)

I.

З того часу, як преставив ся (26 лютого р. 1861) геній українського слова, безсмертні твори його з назвою „Кобзарь“ видано кілька разів і в Росії і за границею: 1867 і 1883 в Петербурзі; 1887, 1889, двічі 1894 у Києві; 1869 і 1893 у Львові і 1876 у Празі. Окрім того кілька разів видано у Львові і в Женеві частини „Кобзаря“, вибірані відповідно поглядам видавників і тій потребі, яку вони гадали собі задовольнити тими частинними виданнями „Кобзаря“. Річ натуральна, що найбільш повними виданнями „Кобзаря“ могли бути тільки видання Львівські, найпаче р. 1893 та Пражське.

От-же, на превеликий жаль, не було досі у нас такого видання „Кобзаря“, де б твори Шевченкові були улаштовані відповідно часу написання їх; по всіх „Кобзарях“, починаючи з видання 1867, не можна не спостерегти плутанини в хронології і, на лихо, що-разу плутанина більшає.

Коли не улаштувати, так хоча трохи намітити хронологію Шевченкових творів заходили ся першим разом редактори „Кобзаря“, виданого в Петербурзі р. 1867 коштом книгаря Дмитра Кожанчикова під доглядом Миколи Костомарова. Се була перша — і досі єдина — книжка українська видана в Росії без попередньої цензури; а проте до неї не можна було завести тоді чимало навіть таких творів, що перегадом надруковано „сз дозволенія цензури“. Редакції того

„Кобзаря“ — „не по її вині не можна було видержати, як слід, хронологічного порядку творів“ (Передмова VI).

З того часу впродовж 28 рр. показчик хронології добре так поширився, а про те не поліпшав, хоча з кожним виданням „Кобзаря“ більшала спроможність улаштувати хронологію критично.

Редактори видання р. 1876 не зазнали жадної цензурної перешкоди; але перед ними стояла иньча перешкода: далечина Праги, кордони, а через те і недостача ключів, потрібних на те, щоб критично перевірити і текст і хронологію. Отсе й спричинило ся тому, що в „Кобзарі“ р. 1876 хронологія поплутана, а до тексту заведено такі не Шевченкові твори, що иньчі з них були надруковані в Росії більш як за 20 рр. перед тим, напр. „Гарно твоя кобза грає“.¹⁾

Редакторам „Кобзаря“ р. 1883 і пізніших, таких ключів не могло бракувати, найпаче в Петербурзі, де є „Публічна Бібліотека“, а про те в хронології „Кобзаря“ 1883 помилок не поменьшало, а побільшало. Напр. в „Кобзарі“ р. 1876 вірши: „Доля“, „Муза“ „Слава“²⁾ зареєстровано, як слід, до р. 1858; тільки під „Долею“ не правдиво, замість — Нижнього-Новгороду, стоїть — Петербург. В виданнях 1889 і 1894, отся помилка не полагоджена, а ще навіть більш поплутано, бо між „Музою“ і „Славою“ надруковано иньчі твори³⁾; і виходить так, що ніби-то „Славу“ Шевченко написав після „Відьми“, хоча сю поему він переписував майже через місяць після того, як написав „Славу“. Зазираючи в „Основу“⁴⁾ можна було побачити, що „Доля“, „Муза“ і „Слава“ написані Тарасом одного дня — 9 лютого р. 1858 в Нижн. Новгороді.

Професор київської духовної академії Петров в своїй праці⁵⁾ про українське письменство подав реєстр творів Шевченкових „сє болше или менше определенными датами“; але-ж бігцем переглянувши той реєстр, бачиш в йому силу очевидних помилок; бачиш що д. Петров зовсім не перевіряв тих дат критично: він, напр. одні й ті самі вірши „Вечер“ двічі зареєстрував: раз під ч. 42, а в друге під ч. 67 яко „Весенній вечір“. З сего очевидячки знати, що д. Петров вельми не уважно перечитав навіть книжку Чалого „Жизнь и произведения Тараса Шевченка“, бо в тій книжці, прирівнявши

стор. 136 до стор. 151, легко помітити плутанину, що наробив з „Вечором“ д. Чалий.

Нарешті і небіщик, друзяка мій, професор Омелян Огоновський, говорячи в своїй „Історії літератури руської“ про Шевченка (стор. 442—578 т. 2), на жаль не упорядковав хронології, та се й трудно було йому спорудити у Львові, де доволі таки убого на ключі, потрібні в справі хронології до творів Шевченка. Через те, на мою думку, в „Історії“ Огоновського критичних висновків на омаль: робити висновки апріорні він не відважувався — і добре те чинив, — а джерел фактичних йому бракувало; добувати їх на кожну подробицю з Росії річ не легка, часом і неможлива.

Таким чином бачимо, що досі нема у нас критично улаштованої хронології до Шевченкових творів. Се шкода не аби-яка. Хронологія творів письменника сєть історією його розвитку, історією його творчости. Не маючи певної хронології, вельми трудно судити правдиво про поступованьє в розвитку творчости письменника: без певної хронології і критикові і коментаторові творів письменника легко наробити помилок, чому і маємо чимало прикладів. А на те, щоб скласти певну хронологію, треба критично переточити життєписний матеріал про письменника.

Бажаючи полегшити працю того, кому судило ся написати широку житєпись Тараса Шевченка і докладний розгляд критичний його творчости і творів, я заходив ся систематично розглянути оголошений досі і порозкиданий по часописах двох держав життєписний матеріал про Шевченка, а тоді вже улаштувати, на скільки спрможно буде, певну хронологію творів його.

Скінчивши роботу коло житєписного матеріалу про першу половину Шевченкового віку,¹⁾ я гадаю, що тепер можна вже взяти ся і до хронології творів, написаних поетом за той час.

Мушу сказати, що ще й иньї хронологія сє доволі таки утруднена: листи Шевченкові досі не веі ще оголошено, не упорядковано їх і не видано окремою книжкою. З листів до Шевченка ще меньш оголошено; навіть д. Чалий досі чомусь не оголошує у сїх тих листів до Шевченка, які передано йому.

Перші видання „Кобзаря“ 1840 і 1844, „Катерина“, „Гайдамаки“, „Гамалія“, „Тризна“ і такі альманахи, як „Молодик“ р. 1843, у нас така тепер рідкість, що мині не пощастило розжити ся на

¹⁾ Див. „Молодик“ р. 1843 стор. 102.

²⁾ „Кобзарь“ 1876 т. 1 стор. 349—341.

³⁾ *ibid.* 1889 стор. 463—483.

⁴⁾ Основа 1862 кн. V стор. 23.

⁵⁾ Очерки истории украинской литературы въ XIX стол. Киевъ 1884, стор. 329.

¹⁾ Див. Записки Наук. Тов. ім. Шевченка т. I, IV і V і „Зоря“ 1894 чч. 16—21 і р. 1895 чч. 5—14.

їх у Києві; лише дістав справки про декотрі з них з Петербургу. Не можна було достати тут і львівського „Кобзаря“ 1869. Тим то я й не убезпечую, що в моїй праці не буде жадної помилки. Я тієї думки, одначе, що помилка не гріх і не вада. Збирати і перевіряти факти до біографії Шевченка і до хронології творів його, діло громадське; а всяке громадське діло найліпше справляти силами спільними і помилку зроблену одним, легко полагодити другому.

II.

Глибочезною розпругою між двома половинами Шевченкового віку і творів його лежить те страшенне лихо, що скоїло ся над ним р. 1847 і, як справедливо сказала редакція „Кобзаря“ р. 1867, перемінило і долю і музу поети. Кожен тямить, що отейм лихом було заслання Шевченка в салдата без термину і заборона йому писати й малювати.

Знаємо ми, що Шевченко, з того часу як пан його Енгельгардт віддав його в науку до маляра Ширяєва, до весни р. 1843 з Петербурга не виїздив; значить усі твори його, написані за той час, написав він в Петербурзі.

В своїй коротенькій автобіографії Шевченко повідав нам, що перші його твори почали ся в „Літньому саду“, але українська муза довго цурала ся його смаку, пощеваного житем в школі, в панській прихожій, по заїздах і по міських кватерах; коли-ж дихання волі вернуло йому чистоту почуття перших літ віку дитинного, що минув під батьківською стріхою, дак муза обняла і приголубила його на чужині.

Звідсіль очевидно, що творити вірши Шевченко почав пісьля викупу його з крпацтва. А викуп став ся 22 квітня р. 1838.

Далі поет повідав, що з перших творів його, написаних в „Літньому Саду“ надруковано тільки одну балладу „Причинна“.

Відомо знов, що конфірмацію царську про заслання Шевченка об'явлено останньому 30 мая р. 1847; 31 мая його передано військовому урядови, а 1 червня фельдєгер помчав Шевченка до Оренбургу. Тогож 30 мая, значить в Петербурзі, Тарас написав вірши „По над полем іде“.

Таким чином „Причинна“ і отей вірші стоять на самісенських краях Тарасової творчости за першу половину його віку. Вони і є альфою і ометою до хронології його творів з 22 квітня р. 1838 до 1 червня р. 1847; а між ними вже треба добрати хронологію до всього того, що написав Тарас за увесь час, доки з невольника пан-

ського, з крпака, не став невольником військовим, себ то „рядовимъ салдатомъ“.

Звістно, нічого й захожувати ся коло того, щоб до кожного Тарасового твору за певне добрати місце, день, місяць і рік написання. Се булаб марна праця, та вона й не можлива, бо про неї не маємо і, цевна річ, не будемо вже мати, матеріялу. Досить з нас і того, коли ми до видатніших недатованих творів доберемо відповідні дати, головним чином місце і рік написання.

По всіх „Кобзарях“, почавши з видання р. 1876, твори Шевченкові за першу половину його віку, з погляду хронологічного поділено на такі рубрики: а) „До 1844 року“; б) 1844; в) 1845; г) 1846; е) до 1847, і нарешті і) „1847 перше півріччя“. В отесму поділі перш за все рубрика „до 1847“ здасть ся мнї не виразною і трохи чудною! Маючи вже рубрики, що обіймають твори до 1844 і далі роки один по одному, питаю я: якого часу твори мусять йти „до 1847“? Далі: перша рубрика бере западто довгий час; шість літ в розвитку і творчости кожного письменника не йдуть однаково, без жадної ріжниці в його поглядах і сьвітоглядї; тим наче у письменника з такою перенятливою вдачею і з таким величезним талантом, як Шевченко. До р. 1844 кобзарь наш написав чимало творів з великою ріжницею в думках і сьвітоглядї автора.

Ми не маємо повної спроможности, та ледви вона коли й буде, на те, що б певними датами визначити час і місце написання усіх творів Шевченкових; але більшість їх можна без помилки зарєгістровати до певного року і місця. Найпаче се легко зробити з творами, написаними ностом до р. 1840.

Про час і місце написання „Причинної“ я вже сказав в горі. Далі, до рр. 1838 і 1839 належать твори, що були надруковані: а) в „Кобзарі“ надрукованному в Петербурзі р. 1840 коштом і заходами Маргоса — і б) в Гребінчиному альманасї „Ластівка“, надрукованому тамже р. 1841. Цензорська дата з дозволом друкувати визначена на „Кобзарі“ 12 лютого р. 1840. Звідсіль очевидна річ, що все, що надруковано в тому „Кобзарі“, написано автором до р. 1840. Що-ж було в тому „Кобзарі“? Покажчик д. Комара¹⁾ на стор. 448 дає таку відповідь: „Кобзарь 1840. СПб., в друкарні Фишера. Коштом М-са. Тут надруковано вісім пєс: Катерина, Утоплена, Причинна, Тарасова ніч, Іван Підкова і думки“. На превеликий жаль д. Комарь паробив тут чимало помилок, а вони — своєю чер-

¹⁾ Рада, т. 1.

гою — завели в блуд чимало людей, що, не маючи в руках сего видання і пишучи про його, покладали ся на зміст „Кобзаря“, переказаний в „Показчику“. За посередництвом редакції „Записок наукового товариства ім. Шевченка“ дістав я від одного добродія вимітку змісту того „Кобзаря“ з СПб. Публичної Бібліотеки; складаючи ему на сім місці за неї, як і за деякі інші справки по старих друках для сїєї розвідки подяку, виписку ту я вважаю потрібним подати тут, щоб на далі люде відали певний зміст першого „Кобзаря“. На першому місці там надруковано:

„Думи мої, думи мої
Лихо минї з вами“.

Далі йдуть на стор. 15—20 „Перебенді“; на стор. 23—67 „Катерина“; на стор. 71—82 „Тополя“; на стор. 83—87 Думка („На що минї чорні брови“); на стор. 91—96 „До Основяненка“; на стор. 99—103 „Іван Підкова“ і на стор. 107—114 „Тарасова ніч“.

Названі твори можна здебільша упорядковати хронологічно ще ліпше і докладнійше що до часу їх написання.

Знаємо, що поему „Катерина“ автор писав і читав Сошенкови тоді, як кватеровав з ним,¹⁾ себ то в осени р. 1838. „Перебендю“ Шевченко присвятив Гребінці, а з Гребінкою він спізнав ся особисто і сприятелив ся р. 1838.²⁾ „Івана Підкову“ Тарас присвятив свому приятелю художнику Штернбергу; з ним він особисто спізнав ся під кінець року 1838.³⁾ Баллада „Тополя“ присвячена матері художника, товариша Тарасового по академії Петровського; сприятелили ся вони р. 1839.⁴⁾ Нарешті „Тарасова Ніч“ присвячена Петрови Мартосу, з яким поет наш спізнав ся під кінець року 1839, коли саме він і писав сей твір.⁵⁾ Посланнє „До Основяненка“ в „Кобзарі“ р. 1876, не знати з якої речі заведено в рубрику творів „до 1844“. В „Кобзарях“ 1889 і 1894 отся велика помилка не тільки не полагоджена, а ще побільшало її: не можна менї збагнути, з якої причини вірши надруковані р. 1840 упорядчики двох останніх „Кобзарів“ завели до рубрики творів, писаних р. 1845? Коли у них не було в руках „Кобзаря“ 1840, так з самого змісту „До Основяненка“ очевидячки знати, що вірши ті писані до живого

¹⁾ Чалій стор. 32.

²⁾ Зоря 1894. „Шевченко під час перебування його в академії художеств“.

³⁾ *ibid.*

⁴⁾ *ibidem.*

⁵⁾ Вєстн. Югоз. и Западной Россіи, 1863 стор. 32

чоловіка, а відома річ, що Основяненко (Квітка) вмер в Харкові 8 серпня р. 1843! Час, найпаче місце написання „До Основяненка“ можна визначити більш менш певне. З Квітчиного листа, писаного до Шевченка в Петербург 23 жовтня р. 1840,¹⁾ знати, що Шевченко послав до його віршований лист; той лист вельми втішив старенького Григорія Федоровича. Певна річ, що то і було посланнє „До Основяненка“.

В Гребінчиній „Ластівці“, з цензоровською датою 12 березія р. 1840, Шевченкових творів надруковано: на ст. 93 „Вітре буйний“, на ст. 230 „Причинна“, на ст. 306 „На вічну намять Котляревського“ і на стор. 371 перша глава з поеми „Гайдамаки“. Значить і отей всі твори треба реєстровати до гурту написаних в Петербурзі ще до р. 1840. Спробуймо більш визначити час їх написання.

З листу Гребінки до Квітки, писаного 18 листопаду р. 1838²⁾ відаємо, що тоді вже у Гребінки були за для „Ластівки“ Шевченкові твори. Не буде помилки гадати, що то були ті саме вірши, що надруковано їх в „Ластівці“. Опріч того про „Гайдамаків“ відаємо, що Шевченко розпочав їх творити ще року 1839³⁾ але-ж що до дати твору більшу вагу треба давати часу скінчення його, а не початку. З тієї примітки, яку зробив Гребінка в „Ластівці“ до „Гайдамаків“, можна гадати, що під той час, коли приходило до краю друкування „Ластівки“ були дописані і „Гайдамаки“. Цензура дала дозвіл друкувати їх 29 листопаду р. 1841. З листу Шевченка до Грицька Тарновського, писаного 26 березія р. 1842 відаємо, що цензура довгий час не давала дозволу, кажучи, що поема „возмутительна“. Уважаючи на все отсе, ми не зробимо жадної помилки реєструючи „Гайдамаків“ до творів написаних р. 1840. Хоча-ж п. Франко й каже, що „Гайдамаків“ Шевченко писав р. 1841; але на те він не подав нам жадного доводу. Правда, що поему надруковано р. 1841, але надрукованнє не визначає часу написання. Інший твір дуже довго лежить доки вийде друкованим: от напр. Тополїні „Чари“ надруковано р. 1837, а цензурою дозволено їх друкувати ще року 1834 грудня 7. Яку б величезну помилку зробив би той, хто сказав би, що „Чари“ написані р. 1837!

¹⁾ Основа 1861 кн. VII.

²⁾ Украин. Старина Данилевського стор. 275.

³⁾ Журнал або Записки Шевченка стор. 40.

⁴⁾ Сьвіт 1881 стор. 159.

До творів написаних Шевченком теж в Петербурзі року 1841 треба реєструвати: а) „Черниця Марьяна“, б) Хустина („У неділю не гуляла“) і с) драму, мовою російською „Никита Гайдай“.

Друкуючи першим разом „Черницю Марьяну“ — „Основа“¹⁾ устами Куліша додала звістку, що ся поема написана слідом за „Катериною“. Хоча отся Кулішова думка нічим не доведена, а про те може й справді Шевченко почав писати „Марьяну“ небавом послі „Катерини“, але-ж що він скінчив її р. 1841, на те маємо докази. Перш за все Костомаров повідав нам,²⁾ що початок „Марьяни“ він бачив у Харькові р. 1841 у Корсуна: останньому прислав той початок Шевченко в альманах „Сніг“. Певна річ, що коли б тоді поема була викінчена, так автор переслав би її всю, а не частину. Далі в листі 26 березія року 1842 Шевченко писав до Григорія Тарновського, що сподіваєть ся „Черницю Марьяну“ надруковати ще до Великодня.

„Хустину“³⁾ знайдено теж в паперах Корсуна. Можна гадати що її прислав Шевченко разом з частиною „Марьяни“.

Ціла драма „Гайдай“ до нас не дійшла: відома тільки та частина, що надрукована в Києві р. 1888 „Поэмы, повѣсти и рассказы Т. Г. Шевченка на русскомъ языкѣ“ (стор. 563—572). З листу Шевченка до Квітки 8 грудня р. 1841⁴⁾ знати, що драму „Гайдай“ він перемайстрував з драми „Невѣста“ (теж нам невідомої). „Я пишу, каже він, ще одну драму „Слѣпая красавица“. І ся драма до нас не дійшла. Гадаю я, що її Шевченко перемайстрував на поему „Слѣпая“ і перемайстрував її вже р. 1842, бо в листі його до Кухаренка 30 вересня р. 1842⁵⁾ читаємо: „переписав оце свою „Слѣпую“ тай плачу над нею; який мене чорт спіткав і за який оце гріх я сповідаю ся кацанам черствим кацапським словом!... дуже мині не хочеть ся друковати „Слѣпую“⁶⁾, але вже не маю над нею волі... Скомпонував ще драму чи трагедію в 3 актах „Данило Рева“ не знаю, що з неї буде, бо ще й сам її не читав“. І отся остання драма теж до нас не дійшла.

¹⁾ Основа 1861 кн. IX.

²⁾ Кобзарь 1867 стор. 266.

³⁾ Надруковано вперше в „Сьвітлі“ 1881.

⁴⁾ Києвск. Стар. 1894 кн. 2 стор. 323.

⁵⁾ Зоря 1895 ч. 5.

⁶⁾ За життя Шевченка вона й не була надрукована; надруковано її в названому вгорі київському збірнику р. 1888 стор. 1—29.

В другому листі до Кухаренка р. 1843 Шевченко нише, що він написав поему „Гамалія“ і драму „Назар Стодоля“. Куліш¹⁾ друкуючи драму з сією назвою по українськи, додав, що се оригінал і на йому стоїть дата 24—X; 9—XI р. 1844 і що сей оригінал і переклад з його на мову російську, добув в одного пана, якому обидві рукописи дав на схованку Шевченко. „Коли-ж р. 1847 скоїла ся над поетою хуртовина, дак пан той сховав рукописи в стріху і звідтіл дістав їх через кілька років по прозбі одного земляка. Останній, взявши їх до себе, передав Л. М. Жемчужникову, а сей Кулішу, а Куліш Н. Д. Білозерському.“ На мою думку трошки не так воно було, та про се потім скажемо слово. Тепер же, перш за все, треба полагодити Кулішеву помилку, що до самої драми. Було воно навпаки тому, як каже Куліш: оригінал драми був написаний мовою російською; про се виразно Шевченко говорить в названному листі до Кухаренка: „і Назара Стодолу, драма в 3 актах (написав) по московському“. Значить драма на мову українську переложена, чи перемайстрована з оригіналу, писаного мовою російською; а відповідно наведений Кулішем даті, написання сіві драми по українськи треба реєструвати до листопаду р. 1844.

„Гамалію“ скомпанував Тарас може ще й ранійш, але на те жадної указки нема, лишень в тому-ж таки листі до Кухаренка читаємо: „що Гамалію“ друкують в Варшаві“. Певна річ, що в Варшаві вона чомусь не була надрукована; надруковано її в Петербурзі р. 1844.²⁾ Про неї й про „Тризну“ („Безталанний“) Шевченко 13 березія р. 1844³⁾ писав до професора Йосипа Максимовича Бодяньського в Москву: „третій тиждень лежать у мене отчі книжки... „Гамалія“ не поправив так, як ми тоді поправляли; бо без мене надруковано“. Я гадаю, що слово „тоді“ означає весну р. 1843, коли Шевченко, їдучи на Україну,⁴⁾ переїздом через Москву, бачив ся з Бодяньським. Значить „Гамалію“ друковано властиво в другій половині р. 1843.

До р. 1842 я реєструю Шевченкові твори надруковані в дозволеному цензурою 12 вересня року 1842 „Молодику“ року 1843: вірши „Думка“ („Тяжко важко в сьвітї жити“) стор. 91. Марковичу стор. 108 і „Утоплена“ стор. 114. Дивом дивує мене, що

¹⁾ Основа 1862 кн. IX ст. 4.

²⁾ В Покажчику д. Комарова помилка, бо там стоїть: 1841.

³⁾ Рус. Стар. 1893 кн. IX. стор. 639.

⁴⁾ Лист до Тарновського, Основа 1862 кн. V.

не тільки отєї вірши, а навіть „На вічну пам'ять Котляревському“ не тільки в „Кобзарі“ 1876, а і в пізнійших¹⁾ надруковано в невідомій і чудній рубриці „до р. 1847“. Таку буйну хронологічну помилку можна ще було зробити в Празі, але в Петербурзі, або в Києві, вона не доводить про увагу редакторів видання, тим паче, що час першого надрукування цих творів указав д. Петров на стор. 329. (В Показчику д. Комарова²⁾ чомусь не найменовано виразно які саме Шевченкові твори надруковано в „Молодику“).

Тогож таки 1843 року написав Тарас мовою російською поему „Тризна“. Присвяченне сего твору княгині Респінній датовано 11 листопаду р. 1843 в Яготині.³⁾

III.

„Тризною“ скінчив Шевченко писати твори мовою російською. До сїєї мови мусїв він взяти ся вдруге, через десять лїт на заслання. Одначе-ж повість його „Наймичка“ написана російською мовою і має дату „25 лютого р. 1844. Переяслав“. З такою датою публіцист Михайло Лазаревський оголосив про неї і в „Основі“. ⁴⁾ Дату сю прийнято, яко певну, і в передмові до російських творів Шевченка виданих у Києві р. 1888 сказано, що „Варнак“ і „Наймичка“, „написані до ссылки и послужили первообразами написанных впоследствии малорусскихъ поэмъ“. ⁵⁾ Дата „1844“ на „Наймичці“ пішла на користь тїєї відомої тенденції, що пронизує з краю до краю усю книжку професора Петрова: він теж сказав, що „Наймичка“ і „Варнак“ написані до заслання (стор. 332) і додав на стор. 350, що після Шевченка лишила ся ще повість „Княгиня“ „такого-ж змісту як і українські вірші поета з такою-ж назвою надруковані в „Кобзарі“.

Непевність дати під повістю „Наймичка“ можна було спостерегти з самої повісти, одначе думка про „первообраз“ повісти за для поеми з тою-ж назвою не зникла, хоча останню по всіх „Кобзарях“ реєстровано до творів написаних р. 1844, — а в „Кобзарі“ р. 1867 вона стоїть зараз після віршів 1843 р. Не що давно п. Франко в своєму габілітаційному відчиті,⁶⁾ спинившись коло хро-

¹⁾ Кобзарь 1876 стор. 182—189; Кобзарь 1889 стор. 211—221.

²⁾ Рада т. I стор. 404 N. 17 і стор. 450.

³⁾ Містечко Пирятинського повіту в Полтавщині, маєтність Респіних.

⁴⁾ Кн. III р. 1862.

⁵⁾ Передмова IV.

⁶⁾ Записки Наук. Тов. ім. Шевченка т. VI.

нології обох „Наймичок“, каже, що поема „повсталала перед роком 1847... і тільки р. 1860 вона напечатана в Петербурзі особною брошурою з підписом Шевченка; а що до повісти „Наймичка“, каже він, дак маємо докладну дату: „25 лютого 1845. Переяслав“. „Прямого свідощтва, читаємо далі у п. Франка, про первенство одного, або другого твору — нема, але доволі буде прочитати уважно один і другий, що б дійти до переконання, що поема не могла попередити повісти“. Ще далі читаємо у його, що російська повість „Варнак“ писана в Києві р. 1845, а українська поема „Варнак“ „десь з початку 50 років“. Повість Княгиня писана мабуть в Новопетровському, а поема, коли не вся, то бодай википчена в Нижньому Новгороді р. 1858“. Нарешті, здаючись на передмову до російських повістей Шевченка, п. Франко каже, що й там сказано, „що повісти: Наймичка, Варнак і Княгиня послужили первообразами для пізнійших Шевченкових поем на ті теми.“ „Хоча-ж покійний професор Огоновський твердить, що „Наймичка“ (поема) була написана перед „Сном“ і „Кавказом“, але се твердження кинене без доказу. „Сон був написаний в червні по написанню повісти „Наймичка“ а „Кавказ“ 25 грудня р. 1845“. ¹⁾

Таким чином річ заходить про хронологію кількох творів і російських і українських; але за для нас тепер важна хронологія тільки українських творів; а що до російських, так на сей раз нам ходить тільки про те, що б довести, що дати під „Варнаком“ і „Наймичкою“ не певні; а коли саме написані ті твори і повість Княгиня про се поговоримо иньчим разом. Перш за все треба полагодити помилки пп. Петрова і Франка, ось вони: а) українського „стихотворенія“ Княгиня з таким змістом, як російська повість з такою-ж назвою (як каже п. Петров), і повісти російської Княгиня, що послужила, як каже п. Франко, Шевченку „первообразом“ для поеми на сю тему, у Шевченка нема, принаймні я досї таких не відаю; ні „стихотворенія“ „Княгиня“ (по українську) ні повісти „Княгиня“ (по російську) досї в творах Шевченка не було надруковано; навіть звістка про них не трапляла ся. б) Під „Кавказом“ стоїть дата 14, а не 25 грудня. в) В Передмові до російських творів Шевченка, на тій стороні, на яку здасть ся п. Франко, нема ніже єдиного слова про Княгиню. Нарешті поему „Наймичка“ надруковано вперше з підписом Шевченка не особною брошурою, як каже п. Франко, а в „Кобзарі“ р. 1860 на сторони 97—124.

¹⁾ Записки Т. ім. Шев. VI, оп. с. ст. 2—4.

Полагодивши отсі, може, недогляди, вернімо ся до хронології „Наймичок“. Очевидна річ, що М. М. Лазаревський, подаючи просту оповістку про продаж Шевченкових манускриптів, жадної потреби не мав звертати увагу на дати повістей. Инакше стояла річ задля автора Передмови до російських творів Шевченка. Ознайомившись з тими материялами, про які згадують автор передмови на стор. V а п. Франко на стор. 16, себ то: повісти Шевченка, „Дневник“ (Записки, або журнал) і листи його, не можна не спостерегти, що повісти мовою російською „Наймичка“, „Варнак“ і иньчі, які надруковані вперше після смерті Шевченка, написані автором на засланню, значить після червня р. 1847.

Пам'ятаючи, що під „Наймичкою“ стоїть дата „25 лютого 1844“, згадаймо, що 19 того-ж лютого Шевченко був в Москві і там написав „Чигирин“. Від Москви до Переяслава в майже 900 верстов (128 миль). Нехай з Москви Шевченко виїхав 20, а до Переяслава дістав ся у вечері 24 лютого, так і то річ неможлива, щоб за 5-6 день можна було того часу, на провесні, саме в роспутицю, їхати що дня, хоча-б і поштовими кіньми, по 180 верстов! Такий протяг тодішніми шляхами ледви чи встиг би пробігти і фельдшер „по екстренной казенной надобности“. От вже через се саме я ще торік¹⁾ сказав, що дата під „Наймичкою“ здасть ся мені непевною, навіть і тоді колиб на оригіналі стояла вона власною рукою Шевченка. Тоді-ж таки я додав і про непевність думки, буцім поему Шевченко перемайстрував з повісти і сказав, що повість „Наймичка“ написана на засланню може р. 1855 або 1856, а датована вона „р. 1844 у Переяславі“, тільки відповідно обставинам життя Шевченка на засланню.²⁾

Коли-ж отсе одно не впевняє в тому, що повість „Наймичку“ Шевченко не писав до заслання, а написав її вже на засланню, то от ще докази иньчі. Шевченкові повісти мовою російською були при йому тоді як він вертав ся з заслання. („У мене їх десятків зо два буде“ писав він до Куліша з Н. Новгороду³⁾). Повісти „Наймичка“ і „Варнак“, як і деякі иньчі, були написані рукою Шевченка „на плохой (не добрій, не дебелий, аби якій) бумагі“

и не шиты.“¹⁾ Згадаймо, що з року 1844 (25 лютого) до січня р. 1858 пройшло трохи що не цілих 18 літ. Коли-б „Наймичка“ і „Варнак“ були написані до заслання, так яким же чином вони дістали ся до Шевченка на засланне? У Шевченка, як відомо, за сей 18-літній час двічі була ревізія паперів в квітні р. 1847 і в квітні р. 1850; одначе жадної указки нема на те, щоб під час ревізії ті повісті у його забрато; а коли-б забрали були, так, певна річ, не вернули-б їх авторови, найпаче після ревізії р. 1850, уважаючи на сувору заборону йому писати. Та нехай буде на хвилину, що ті повісти після ревізії вернули йому (тоді-б на їх неминуче лишив ся слід урядових рук, як се звичайно буває: „скръпа по листамъ, шнуръ и печать“). Нехай буде, що перед ревізією їх „снали“, а потім вже переслано їх до Шевченка в Новопетровське. В такому разі хіба-б рука часу не лишила-б свого не виводного сліду і на атраменті і на „плохому“ і незшитому папері?

Не забудьмо, що Шевченко їхав на Україну р. 1844 з думкою женити ся і оселити ся у Києві.²⁾ Що-ж ми бачимо в повісті „Наймичка“? На стор. 131 читаємо: „сумно минї, скорботно минї згадувати тепер мою молодість (пам'ятаймо, що 25 лютого р. 1844 йому минуло тільки 30 літ!), мій вік дитинний. Скорботно минї згадувати тепер ті стени широкі, безкраї, які я тоді бачив і які х вже не побачу ніколи“. Такої сумної і безнадійної думки не можна було висловити Шевченкови р. 1844, стоячи, так мовити, на порозі степів і маючи повну надію і сиромогу бачити їх. Така думка опановала його на засланню, найпаче в рр. 1853—1855; опановала і гнітила його зовсім натурально.

На стор. 69 „Наймички“ автор, говорячи про українську долину проти села на шляху „Ромодан“, що йде з Ромен на Кременчук, каже, що „в літні, тихі та пекучі дні там буває і марево, наче на безводних степах киргизських“... Через кілька рядків він говорить про могили, „похожі формою і величиною на могили між Києвом і Васильковим“. Питаю я: чи можна гадати, щоб Шевченко в році 1844 так говорив про киргизський степ, коли він ще не бачив його, а може й не відав взагалі про марево по тих степах? Нарешті згадаймо, що розкопувати могили між Києвом і Васильковом Шевченко їздив з проф. Іванішевим р. 1846 і тоді спізнав їх форму і величину.³⁾

¹⁾ „Зоря“ 1894.

²⁾ Пізнійш я добув певні звістки про те, коли Шевченко на засланню написав і кому вперше читав повість „Наймичку“. Про се я розповів в варієті про життя Тараса в Новопетровському.

³⁾ Основа 1865 кн. V.

¹⁾ *ibid.* кн. III.

²⁾ Див. лист до Бодяцького. Рус. Стар. 1883. Септїбрь.

³⁾ Київск. Стар. 1894 кн. II стор. 238.

Що до повісти „Варнак“, так досить прочитати деякі листи Шевченка до Заліського, що б впевнитися, що „Варнака“ Тарас написав не в Києві, а в Новопетровському, і не 1845, а 1853 р.¹⁾

Тепер питання: коли-ж написана українська поема „Наймичка?“ Що Шевченко писав її до р. 1847, проти сего не змагається і п. Франко. Певних доказів на те, щоб реєструвати її до творів р. 1844 у мене нема; але по всіх „Кобзарях“ з 1846 р. її становили в рубрику 1844 і проти сього досі ніхто не змагався і не подав ніже єдиного слова довідливого за те, що б вона була писана не 1844 року.

Куліш, друкуючи її вперше в II т. „Записок о Южн. Руси“ притаїв імення автора, сказавши, що його може вже й на світі нема, і що поему ту „він — Куліш — списав з рукописного альбома однієї панночки“.²⁾ Під той час Куліш і повинен був так зробити; сього вимагала найпростіша обережність. Тоді саме як II т. „Записок“ цензуровано (25 лютого 1857), а потім друковано, тоді саме по канцеляриях зберали відомости про Шевченка, щоб на 7 чи на 17 квітня того року подати цареві доклад про амністію. Чи на часі-ж би було виводити на світ Божий Шевченка, яко українського поста? А що Куліш добре відав, хто автор „Наймички“, се знати з переписки його з Шевченком.³⁾ Певна річ, що і Шевченко відав, що той „альбом“ ні що більш, як власні його манускрипти, а „панночка“ — той „пан“, у якого в „стрісі“ були переховані Шевченкові твори і між ними „Назар Стодола“. То був А. Ів. Лизогуб, приятель і Шевченка і Л. М. Жемчужникова; через останнього і перейшов той „альбом“ від Лизогуба до Куліша⁴⁾, і в тому то „альбомі“ окріч „Наймички“ (поєми) були і псалми Давидові. Так свідчить Л. М. Жемчужников, а д. Куліш запевняє в приватному листі, що поему „Наймичка“ Шевченко написав геть за довго до свого заслання. Не буде зайвиною сказати, що по Україні, під час страждання Шевченка в Киргизському степу, було вельми багатько по селах зшитків де, без імені автора, були пописувані його твори. Були вони і в моїх родичів і в Козелецькому, і в Пирятинському і в Полтавському повіті; бачив я їх і в Чернигові, і в Ніжині і в Борзні. А от ще ліпший доказ: Мартос⁵⁾ в своїх „Епизодах“ подає

¹⁾ Київ. Стар. 1883.

²⁾ Зап. о Юж. Р. т. II. стор. 145—148.

³⁾ Основа 1862 кн. IV.

⁴⁾ *ibid.* кн. IX.

⁵⁾ Вѣстн. Югоз. и Западной Россіи, 1863 стор. 42.

р. 1863 уривки з таких творів Шевченка, які тоді ще не були надруковані, напр. з „Княжни“:

„Високі з-далека палати —
Бодай ви терном поросли“ і т. д.

Поема „Княжна“ була переписана у мого діда Фектиста Ротмистрова в Чернигові і я р. 1848 знав її добре і читав з голови, не відаючи хто її автор.

IV.

Між творами Шевченка, заведеними в рубрику: р. 1845 — здається мені, треба на першому місці становити „Великий Лях“, бо його автор читав Чужбинському, як і Івана Гуса, ще р. 1844.¹⁾ Мабуть тоді вони не були ще викінчені. Дата „14 декабря, Юнище“²⁾ в „Кобзарі“ 1876, стоїть під двома творами Шевченка: „Кавказ“ і „До мертвих, живих“ і т. д., між ними „Холодний яр“. Знаючи, що Шевченко тоді у Юнищах нездужав, я не певен, що б він в один день спроможен був написати два таких твори; мені здається, що під одним з них — або писарська, або друкарська помилка.

До творів р. 1846 належать вірши: а) „За думою дума роєм вилітає“, написані в альбом Гербеля в кінці лютого в Ніжині і б) „Не женися на багатій“, написані з початку березня в Чернигові. Вірши: „Минають дні“, заведені в рубрику „до 1847“, треба реєструвати в рубрику р. 1848. Зміст їх показує, що вони написані на заслання; та в II т. „Кобзаря“ 1876 і стоїть під ними: „з рукопису 1848“.

Твори написані р. 1847 до заслання я починав би з „Княжни“. До сього року зареєстровано її в „Кобзарях“ р. 1867 стор. 324 і р. 1876 т. II стор. 83. На мою думку-гадку „Княжну“ написав поет ще р. 1846; але жадних доказів я на те не маю. Не вгадаю, з якої речи „Княжну“ в „Кобзарі“ р. 1889 стор. 262 перенесено в другу половину р. 1847. Коли б поема та була написана в Орську, де перебував Шевченко з липня р. 1847, так ледви б так скоро дійшли списки з неї до Чернигова.

За „Княжною“ в „Кобзарі“ 1868 йде „Відьма“, але в „Кобзарі“ р. 1876 її заведено в рубрику 1858 і поставлено дату „1858

¹⁾ Воспом. о Шевченкѣ 13.

²⁾ Село в Переяславск. повіті.

марта 6" (се б то в Нижньому Новгороді). В „Кобзарях“ 1889 і 1894 р. дату сю викинено, але поема зареєстрована р. 1858. Відомо, що Шевченко дійсно 4—6 березня р. 1858¹⁾ переписував сю поему; але тоді-ж саме він переписував і „трошки лагодив“ і „Русалку“ і „Лилею“ — значить вони були написані раніш. Так воно й було. Професор М. І. Стороженко²⁾ подав звістку, що в архіві колишнього „III отдѣлення“ „при дѣлѣ о художникѣ Шевченкѣ“ є Шевченкова поема „Осика“ датована „7 марта р. 1847 в Седневі“³⁾ і що вона є властиво та поема, що потім надруковано в „Кобзарі“ з назвою „Відьма“.

Так само до першої половини р. 1847 треба завести вірши „До Костомарова“, написані 19 мая 1847⁴⁾ і надруковані в „Кобзарі“ р. 1889 на стор. 290 і 1894 на стор. 319, на самому кінці р. 1847, ніби то і вони написані вже на заслання.

Про останні твори, заведені в рубрику р. 1847 (вид. 1876 т. I стор. 201—216 і вид. 1889 стор. 234—253), треба сказати перш за все про „Вечір“. Хоча д. Чалый⁵⁾ і каже, що „Вечір“ написав Тарас в серпні р. 1859, як був на хуторі у Лазаревських в Конотопському повіті; але-ж сам він в своїй книзі — трохи раніш ще, на стор. 135 подав лист Максимовича до Шевченка, писаний 15 листопаду 1858 і з того листу знати, що Іван Аксаков прохав у Шевченка дозволу надрукувати „Вечір“, „Цуетку“ і ин. в „Парусі“. З Записок же Шевченка⁶⁾ відомо, що він, як був в Москві, так 18 березня р. 1858 переписав Максимовичці „Вечір“.

Дати, поставлені під останніми віршами першої половини р. 1847, я вважаю зовсім певними; бо відомо, що свою „невольницьку музу“ сам Шевченко, перебуваючи в Н. Новгороді, переглядував, поправляв, переписував і лагодив до друку. „Невольницькою поезією“ він називає ті свої твори, що написав р. 1847—1858.⁷⁾ В Москві 18 березня 1858 р. він скінчив переписування поезій, написаних року 1847,⁸⁾ і того-ж дня подарував Максимовичці „Вечір“. Очевидна річ, що вірши „Вечір“ були, як і „Відьма“ і „Русалка“

¹⁾ Записки стор. 179.

²⁾ Київ. Ст. 1893 кн. 3.

³⁾ Седнев — містечко, три милі від Чернигова, маєтність Лизогубів.

⁴⁾ Стор. 151.

⁵⁾ Русск. Стар 1880 кн. 3.

⁶⁾ Записки с. 183.

⁷⁾ *ibid.* стор. 173 і 149.

⁸⁾ *ibidem* 183.

і „Лилея“ в гурті віршів написаних 1847 р. Тут може виникти одно цікаве питання: звідкіль взяли ся в Нижн. Новгороді у Шевченка його українські твори, писані в неволі?

Відповідь на се питання склала ся у мене така: Певна річ, що коли Тарас сидів в арешті, в тюремній келії „III отдѣлення“, так у його була спроможність писати там вірши, або на невеличких шматочках паперу, а коли вже й того не можна було добути, дак де на полях Біблії, що дали йому там читати і не одібрали, виражаючи на заслання. Біблія та, певна річ, і допомогла йому спасти „невольницькі“ твори і повезти їх в Біблії з собою на заслання. Ті твори, гадаю я, він потім попереписував до гурту в одну книжечку. В такі книжечки заводив він свої вірши писані потім і на першому заслання. Мабуть на кожен рік у його була окрема книжечка, бо в віршах писаних з початку р. 1850, він каже:

„І четверту починаю
Книжечку в неволі
Мережати...“

Коли-ж під кінець квітня р. 1850 трапила ся у Тараса ревизія, так приятелі його Лазаревський Федір і Герн встигли „спастися“ ті книжки і вони, вкупі з иньчим добром Тарасовим (дивильна одежа, пензлі, олівці і т. ин. „заборонені“ про його речи), берегли ся увесь час у Герна. Простуючи з Орської тюрми в осени р. 1850 на нове заслання, Шевченко нічого того брати з собою не відважив ся, тай не можна було. А коли, визволений з неволі, він їхав до Петербурга, не маючи й на думці, що його зупинять в Нижньому Новгороді, так і написав в Оренбург, що б вислали йому його папери в столицю, певнійш за все, на адресу Михайла Лазаревського. Писав він з Астрахані до Герна 10 серпня р. 1857.¹⁾ Зміст того листу на жаль, нам невідомий; лист досі не був оголошений, і не знаємо, чи зацілїв він. Мабуть в тому листі й було про висилку манускриптів. Тим часом 20 вересня Тараса спинили в Н. Новгороді, і мусів він просидіти тут трохи не півроку. Що тоді, як дістав ся він до Н. Новгорода, не було при йому його „невольницької музи“, се знати з того, що коли б вона була у його, так він взяв ся б переглядувати її, а не російську свою повість „Матрозь“. До 21 лютого він в своїх записках ніде й не згадує про „невольницьку поезію“.

¹⁾ Записки стор. 98.

²⁾ *ibid.* стор. 137.

В листопаді 1857 р. стало певним, що Тарасови не треба вертати ся до Оренбургу „за получениемъ указа объ отставкѣ“, але-ж по-встало питання про заборону йому приїздити до столиці; і доки се питання не розв'язало ся, мусів він перебувати в Н. Новгороді під доглядом поліції.

Таким чином незручно було по пошті висилати до Шевченка його папери чи з Оренбурга, чи з Петербурга, як що вони були туди переслані. Треба було ждати певної okazji через вірного якого чоловіка. Мині здаєть ся, що таким чоловіком був Круликевич, що вертав ся до рідного краю з Сир-Дарі. От через його Герн чи хто иньчий (я стою за Герна) переслав до Тараса його папери. Він бачив ся з останнім 7 січня,¹⁾ а небагом Тарас пише до Куліша,²⁾ що українських віршів у його є на дві добрих книжки, „тільки перепиши тай друкуй“. Коли-ж гадати, що з Оренбурга Тарасові папери переслано в Петербург, так мині здаєть ся, звідтіль їх переслано до Тараса через небіжчика Шрейдерса. Останній служив тоді в Нижньому, приятелював з нашим поетом. В лютому р. 1858 він їздив до Петербурга і звідтіль привіз Тарасови 19 лютого листи від Лазаревського.³⁾ Через день Тарас береть ся „переписувати для друку свої вірши писані р. 1847 - 58“.⁴⁾

Приїхавши до Петербургу, Шевченко переписані твори доручив Данилу Каменецькому, щоб подав їх до цензури.⁵⁾ Але, мабуть, їх не подавав Каменецький; бо тільки 29 листопаду р. 1859 цензура дала дозвіл друкувати „Кобзаря“ приготовленого Кулішем.

Певна річ, що рукопись у Каменецького не пропав без сліду; мабуть з його і користували ся, видаючи „Кобзаря“ р. 1876; але ледви Шевченко переглядав свої твори опріч написаних року 1847, що переглянув ще до приїзду в Петербург.

V.

Таким чином хронологією творів Шевченка, написаних до за сланн я можна, більш менш запевне, улаштувати таким ладом:

I. Рік 1838, в Петербурзі: Причинна;
Катерина;

¹⁾ Запис. 138.

²⁾ Основа 1862 кн. V.

³⁾ Записки ст. 174.

⁴⁾ *ibid* 183.

⁵⁾ *ibidem*.

Перебендя;
Іван Підкова;
Вітре буйний;
На вічну пам'ять Котляревському.

II. 1839, в Петербурзі: Тополя;
Тарасова ніч;
На що мині чорні брови;
Думи мої, думи мої;
До Основ'яненка.

III. 1840, в Петербурзі: Гайдамаки.

IV. 1841: Хустина;
Черниця Марьяна;
Сльпая красавица;
Гайдай.

V. 1842: Утоплена;
Сльпая;
Данило Рева;
Тяжко важко в сьвітї жити;
Н. Маркевичу.

VI. 1843: Гамалія;
Назар Стодоля (російський) і Безталанний (в Яготині).

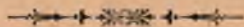
VII. 1844: Чигирин — в Москві, 19 лютого;
Сон — в Петербурзі, 8 червня;
Наймичка;
Назар Стодоля (по українські);
Псалми Давидові.

VIII. 1845: Великий Льох (в Миргороді);
Розрита могила;
Невольник (Марїнське);
Іван Гус;
Послання до мертвих, живих і ненарождених земляків;
Кавказ;
Холодний яр і Заповіт.

IX. 1846: За думою дума роєм вилітає;
Не жени ся на багатій;
Чого мині тяжко;
Вітер в гаї;
Не хочу я женити ся;

Не завидуй багатому;
 У Вильні городі;
 Пустка.
 Х. 1847: Княжна;
 Відьма;
 Русалка;
 Лилея;
 Калина;
 Три шляхи;
 Пустка (Рано вранці);
 Хустина (Чи на те вже Божа воля);
 Вечір;
 За байраком байрак;
 Од стрічечки до стрічечки;
 Ой одна я одна;
 Не кидай матери;
 Костомарову;
 По над полем іде.

Київ 21 липня р. 1895.

Miscellanea.

Примітки до тексту Галицько-волинської літописи.

Текст головніших навіть пам'яток наших, хоч би й літописей, студіювано дуже небагато; сила зостається в їх місць темних, нерозібраних, хибних. Перед кількадесятьттю роками емендацією літописних текстів зайняв ся був д. Ламбин, давши кілька добрих поправок. Новішими часами друкує від часу до часу свої замітки проф. Соболевський (Чтенія Общ. Нестора т. V, VIII); обоє своїм предметом мали т. зв. Початкову літопись. Добре було-б, коли б їх приклад викликав як найбільше наслідувань. Хто уважно студіював літописи чи інші тексти наші, певне не до одного текста міг би висловити цікаву увагу, поправку, конектуру; досі се звичайно робило ся лише à propos, десь під текстом студій в ріжних історичних і історично-літературних справах (де й дійсно розкидано немало цікавих уваг), та годилось би, не чекаючи такого випадку, що може й не трапитись, їх осібно, в формі поодиноких уваг подавати, як то звичайно робить ся з текстами класичними.

Тож і я маю замір подавати від часу до часу примітки до текстів, що по дорозі, при студіях, насуваються. На сей раз подаю кілька уваг до тексту Галицько-Волинської літописи, по виданню 1871 р. (Літопись по Ипатьскому списку, Сиб.). Що тепер на черзі стоїть потреба нового видання, тож де що з сих „Приміток“ може й для нього придатись.

I.

С. 484 (1208 р.): Съвьтъ же створиша Игоревичи на бояре Галичкыи, да избьютъ,¹⁾ и по прилучаю избьени быша; и убьень

¹⁾ В виданню перетинка стоїть по *м.* але така інтерпретація здається мені менш правдоподібною.

же бысть Юрьи Витаповичь, Илия Щепановичь, инии велиции бояре; *убьено же бысть ихъ числомъ 500*, а инии разбѣгошася.

Слова: Щепановичь — 500 стоять тільки в Іпатськ. кодексі, в Хлѣбниковськѣм (з Ёрмолавськѣм) та Погодинськѣм їх нема; се дало підставу Костомарову (Монографін вид. 1872 р. I с. 245) і за ним проф. Дашкевичу (Княженіє Данила Гал. с. 484) уважати єї слова пізнійшою вставкою, бо число 500 здавало ся занадто великим. Не входячи в се останнє питання, обмежимось формальною його стороною — чи ті слова належать до літописного тексту?

Слово *Щепановичь*, певно, було в оригіналі: перед тим (с. 483) літописць так його називає і ледви чи назвала б його инакше. Одначе хоч би хто схотів мати се за вставку, се не переміняє головної справи.

Слова *инии . . . числомъ 500* належать безперечно до початкового тексту; що їх бракує в пізніших кодексах, причиною тому був пропуск: в тексті стояло два рази „*инии*“, і око писця перескочило з першого на друге, таким чином слова, що стояли між ними двома „*инии*“, випали, — випадок дуже звичайний. Отже можна критиковати правдоподібність єї звістки, але не можна усувати її з тексту.

II.

С. 500 (р. 1226): Данилови же пришедшу ко Мьстиславу с братомъ Василкомъ ко Городьку, и Глѣбъ с иима, и молвнцнмъ имъ: „пойди, княже, на короля, *по Лохти* ходитъ“, Судиславъ же браняшеть ему, бѣ бо имѣяшеть лесь во сердци своемъ не хотяше бо пагубы королеви, имѣяше бо въ немъ надежу велику: бѣаше бо король изнемоглъся.

Оповідаеть ся за нахід Угрів на Галичину: король з Перемишля через Звенигород, (не взявши Галича) посунув на Волинь, але — очевидно, як Данило рушив з Володимера, — звідти подав ся назад, мабуть тією ж дорогою, через Звенигород на Перемишль. В усіх виданнях читаєть ся *по Лохти*, і в показнику стоїть: Лохтя річка в Галицькѣм князівстві (в Словнику Барсова, с. 115 — урочище в Галичині).

Такої річки чи урочища одначе досі не відомо; до того слова: *по Лохті* ходитъ виступають наче мотив, стимул до такого нападу. Неясність сього місця спонукала одного з пізніших писців (т. зв. Ёрмолавського код. — Полное собр. лѣтоп. II с. 166) до поправки: „по волостемъ“.

Я думаю що по Лохти повстало з пѣлохъ ти, в сучаснім значінню нашім пѣлохий = недужий, не здатний до відпору. Се цілком буде відповідати вищезазначеному контексту, а zarazом буде стояти в згоді і з дальшим: бѣаше бо король изнемоглъся.

III.

На тій же стороні (500) безпосередно по тому: Льстькови же в то время идущу в помощь, Данилови же бранящю ему не помагати королеви, оному наипаче хотящю, Данил(ъ) же и Василко посласта люди своя *къ брату*, не даста ему прити.

В тексті стоїть: *къ брату*, але під текстом знаходимо варіант з Хлѣбниковського (з Ёрмолавськѣм) та Погодинського кодексів: *къ Бугу*.

Лекція *къ брату* не можлива: Данило був з Васильком, а більше братів у їх не було, также неможливо припустити, щоб мова була за кого з родичів: ніхто з їх до того так не називаєть ся в третій особі. Тим часом лекція *къ Бугу* цілком на місці, бо відповідає географічним обставинам: Данило, не встигну перекопати Лешка, зробив диверсію з Городка і тим примусив єго вернутись, і король угорський по сьому „*иде въ Угры*“. При тім з *брату* ледви могло повстати *Бугу*, се lectio difficilior.

IV.

На с. 525 (р. 1240) в славнім оповіданню про боярську анархію читаємо:

Бояре же галичѣстии Данила княземъ собѣ называху, а самъ всю землю держаху; Доброслав же вокняжилъся бѣ и Судычъ, поповъ внукъ, и грабяше всю землю, и въшедъ во Вакоту все Позизье прия, безъ княжа повеления; Григорья же Васильевичъ собѣ горную страну Перемышльскую мышляше одержати; и бысть мятежь великъ въ землѣ и грабежь отъ нихъ.

Головну вагу в сьому епизоді літописець кладе на самовласть двох олігархів боярських — Доброслава і Григорія Васильвича і їх сварку, що дала можливість Данилу й Василькови „*изонмати*“ їх і тим дати кінець їх „*безаконію*“. По літописному тексту для чогось влазить ще третій олігарх — Судыч, попов внук, що не згадуєть ся ні перед тим, ні після того ніде і в сьому оповіданню цілком безпотрібний:

Коли Судьич все Понизє забрав, то трудно припустити, щоб до цієї ниньшої, а не до його волости мало належати Иокуть, а з ним і Коломня, де одначе порядкує Доброслав.

Літописець, докладно означивши, які волости взяли собі два олїтархи, нічого не каже за Доброслава, хоч дальше увага власне коло его діяльности зкуплена.

Судьич „грабив усю землю“, значить був найшкодливійший з олїтархів, тим часом Данило, кладучи кінець „безаконню“ Доброслава й Григория, нічого ему не робить.

Всі отєї трудности відпадають, коли будем читати:

Доброслав вокняжилъся *въ Судьич*, поповъ внукъ

без *и*, уважаючи Доброслава Судьича, попового внука, за одну особу.

Тодї оповідання йде тільки за двох олїтархів, з докладним означенням їх володінь і змагань і дальшої долї. Доброслав грабував і так цілу землю, прилучив до того й Понизє, що, властиво, було аннексом галицьким, а нарешті захотїв „всю землю одержати“ і почав для того намовляти Данила на Григория; олїтарх схотїв стати таким майордомом галицьким, та се не вдалось.

Доброслав нам відомий: разом з тимже Григорием Васильвичом агадуєть ся він в нещасливім походї Данила в Київщину 1235 р. (Ип. с. 514—5), коли виступають вони між тими боярами, що показували ніби покору Данилові, а самі безуспішно інтригували проти нього; для цієї катеґорії як найбільше підходила звісна, характерна програма: Данила собі князем називати, а собі всю землю держати. Після розказаного під р. 1240 епизода обидва вони — Доброслав і Григорий вже не виступають: або з свого в'язнення вони не вийшли, або вийшовши, не грали значної ролї. Тепер ми знаємо й генеалогію Доброслава: був він сином судї і внуком попа: письменний попович пішов в княжу службу, дійшов до уряду судї, а синові своєму відкрив дорогу між найвищу аристократію галицьку. Літописець злобно пригадує сьому *parvenu* его пошівський рід.

V.

На с. 549 (р. 1255) оповідаєть ся про похід Данила і Льва на Ятвягів; Лев довідав ся, що їх вожд Стекинт засїв в лісі й огордив ся засїтками, та й пішов „к осїку“.

Ятвеземь вытекъшимъ на нь изо осїка, суцїи же с нимь (= Львом) снузници (= кіпні) възбѣгоша, Львови же сосѣдшу с коня

одиному и бьющюся с ними крѣпко, видившимъ же имъ (= снузникам), яко Левъ одинъ бьеться с ними (= Ятвягами), навратившася *Малий* на помощь ему, Львови же убодшему сулицю свою въ щитъ его и не могуцю ему тулится, Левъ Стекинътя (вар.: Стыкента) мечемь уби и брата его прободє мечемь.

В текстї, як бачимо, читаєть ся *Малий*, і в показчику означено: Малий — вовь, ятвязьський (даремно сюди же занесено й Милїя бакотського); до такого розуміння чи не понудило те: „убодшему сулицю въ щитъ *его*“, але се „его“ належить до Стекинтя, як видко з контекста. Тим часом при „Малий“ стоїть „навратившася“.

Думаю отже, що треба читати *малии* = малин = небагато, раусї, так як читало ся в першїм виданню (П. с. л. II с. 191): „малин“¹⁾, себ то „снузници“, що втікли були, та вернулись і далї „на конях гоняще“, разом з Львом били Ятвягів.

Таким чином ятвязьський вождь чи князь Малий відпадає, а натомість маємо не численних дружників Льва, що виратували його.

М. Грушевський.

Надання Оришевському Копистерина та Гайсина.

Недавно видане заслуженим дослідником нашого минулого д. Ол. Яблоновським реєстр „kozaków nizowych zaporoskich i rzeciecznych“ 1581 р., під проводом Яна Оришевського, „поручника козаків низових Запорозьких“²⁾, поповляє інтерес до цікавої та мало знаної фігури сього чоловіка, одного з перших урядових вождів козацьких. Як бачимо з оповідання його братанича Мартинна Бельського, сей чоловік, „що у козаків був гетьманом немалий час і добре знає ті краї“³⁾, дійсно був обізнаний з українськими відносинами і значинне великої русько-татарської боротьби розумів ліпше від сучасних політників польських.

Документ, що подаю я тут, представляє його в ниньшій ролї — державця українських „пустинь“: король Стефан надає 1577 р. Оришевському, „служебникови“ своєму, як названий він в текстї обляти,

¹⁾ А за ним і в виданню Пегрушевича — Волинско-Галицкая літопис с. 84.

²⁾ Źródła dziejowe t. XIX р. 154. Що значить rzecieczny — чи не походить від слова rzeczka — козаки з Дніпрового Низу й з-по-над річок?

³⁾ Kronika M. Bielskiego, вид. Туровського с. 1360.

до віку, за його заслуги, „пустині“ — Кошистерни, „на Кучманськiм шляху“, та Гайсин з Гоголем, що „позбавлені володарів, мешканців та культурнi“, лежать на пограниччi татарським. Отже Оришевський виступав в ролі пiбi пiонера колонiзацiї й культури. Але й тут, як то часто бувало з такими наданнями, зражує себе самий документ — показує ся, що „пустині“ сi мали вже володарів давнiйше — Кошистерни держав Дахно Кошистеринський, а Гайсин якийсь Матвій Мизинзiнко (очевидно — Мизинченко), небiжчики, а тепер „сусiди неправно претендують на користання“ тими маєтностями. Дахна (або Данька) Кошистеринського ми знаємо — виступав він з своїм братом Кайдашом серед тих „пiдлiйших“ землян браславських, що „невiдомо звiдки прийшовши, боярами називають ся в селища без надання господарського пiд собою держать“¹⁾. До тiєїж категорiї належав, мабуть, i Мизинченко; 1545 року „селище“ Гайсин належало до князiв Соколиньських.²⁾ Що до Гоголя, то се, очевидно, урочище Гоголiв, коло с. Чечелiвки (на схiд вiд Гайсина): на початку XVII в. згадує ся ґрунт Гоголiв, Гоголiвський лiс коло Чечелiвки, а нарештi сi двi назви iдентифiкують ся³⁾. Чечелiвка має свою назву, очевидно, вiд Чечелiв, також „пiдлiйшою“ родини землянської; мабуть, її належав i Гоголiв. Отже i тут стрiчаємо ми вiчну iсторiю — неправних володарiв — Русинiв, яких витискає на основi королiвського надання упривилежаний державець. Можливо одначе, що й тi „неправнi“ не зовсiм були такими: Кошистерни ще в пол. XV в. (1448 р.) надано „шляхетному Данилу“,⁴⁾ i хто зна, чи не був той Дахно Кошистеринський його потомком.

Чи розпочав колонiзацiйну роботу на наданих пустинях Оришевський — не маю вiдомостей. Вже в кiнцi XVI в. Кошистерни належав до Бронима Язловецького; на початку XVII в. Гайсин належав до Острожських, а Чечелiвка до Жабоклицьких.⁵⁾

Oblata pro parte servitor(is) Oriszowski.

Actum in castro inferiori Leopoliensi feria quarta post festa solennis Paschae proxima anno Dni millesimo quingentesimo octuagesimo.

¹⁾ Zródła dziejowe t. VI p. 124—5.

²⁾ Zródła dziejowe t. VI p. 123, пор. Архивъ Ю.-З. Рос VI, 1 с. 23.

³⁾ Zródła dziejowe t. XX p. 556, 613, 618.

⁴⁾ Akta grodz. i ziem. V p. 165.

⁵⁾ Zródła dziejowe t. XX p. 398, 424, 556.

Ad officium actaque praesentia castr. capitanealia Leopoliensia oblatae sunt litterae papireae infrascriptae sac. regiae mtis servitoribus (sic) gnosi Ioannis Oriszewski datae et concessae, quarum litterarum tenor de verbo ad verbum sequitur et est talis:

Stephanus, Dei gratia rex Poloniae, magnus dux Lithwaniae, Rusiae, Prusiae, Mazouiae, Samogitiae, Kijouiae, Wolchiniae, Podlachiac, Liwoniae etc. necnon princeps Transilvaniae.

Significamus tenore praesentium quibus expedit universis et singulis, harum noticiam habituris, quod nos benignam r(ation)em habentes servitorum gnosi Ioanis Oriszewski, que nobis summe fide (sic) et diligentiae exhibet, cupientesque eum et de nobis et de republica regni nostri ad bene merendum promptiorem et ala(crior)em impostorum reddere, dedimus, do(navimus et conces)simus illi, prout per praesentes damus, (donamus) et concedimus loca certa et possessiones... desertas, possessoribus, habitatoribus (cul)turaque carentes, in confinibus Tar(ta)rorum sitas, quas vicini, illis locis propinquiores, eorum usumfructum nullo iure sibi vendicant, iure advitalicio posidendas unam vezt (videlicet) possessionem desertam Kopisterin vocatam in transitu, vulgo na Koczmannskim sliaku, inter Barum et Braczlaiam ad flumen Morochwa com(un)iter apelatum sitam, quam nobilis olim Dachno Kopisterinski tenuit, et alteram quoque incultam Aissin et Hohul dictam, ultra fluvium Boch sitam, quam torenns Sob p(er)fluit, quoque an(tea) a quodam vita functo Matiae (sic) Mizenizinko posidebatur. Quibus quidem bonis nostris locis et possessionibus utrisque, in pallatinatu capitaneatuque Braczlaiensi iacentibus, idem ipse gnosis Ioannis Oriszewski utetur, fruetur eaque posidebit et tenebit integre cum omnibus et singulis agris, pratis, campis, fluminibus eorumque ripis, stagnis, lacubus, piscaturis, silvis, mericis, saltibus et receptaculis ferrarum, earum venationibus, prout ad nos mensamque nostram pertinent, necnon cum omnibus et singulis proventibus, commodis et proven(tibus), que nunc in eisdem bonis sunt aut succe(ssu) temporis humana industria aucta et insti(tu)ta esse possunt, nullis penitus exceptis nec (pro) nobis successoribusque sr. nostris aut pro quo(cunque) alio reservatis, idque ad extrema vitae tempora, salvis tamen iuribus reipublicae regni nostri ac... nostris ad ea bona et possessiones permanentibus. In quorum indubiam fidem manu nostra subscripsimus et sigillum regni nostri praesentibus apendi iusimus. Datum ex castris nostris ad Laternam die quinta mensis septembris anno Dni millesimo quingentesimo septuagesimo septimo, regni nostri anno secundo. Stephanus rex.

Архив Бернардинський у Львові, Львівського гроду кн. 339 р. 1557 (книга замочла з одного боку: пропущене означено точками, в () взято доповнене по контексту, а також взяте з скорочень).

М. Грушевський.

Куренда перемиского єпископа Івана Снігурського з р. 1827.

Причинок до історії нашої церкви від часу ревіндикації (1772) Галичини до Австрії.

Куренда, низше передрукована, в цікавою ілюстрацією образованя наших душпастирів-парохів початку XIX столітя і їх зносин зі своїми парохіянами. Парохами були тоді священники antiquae educationis і studii rutheni, з виїмкою кількох зі шкіл латинських. Священники antiquae educationis, люди з низькою освітою, потребували, задля висвячення, вивчитись вєсього-на-вєсього одним-однісеньку книжку: „Богословію правоучительную“, видану Ставропигійским братством р. 1760 у Львові.

Ще низше в освіті від згаданих душпастирів стояли так звані „дячки“ або „Луцаки“, що доступали свячення за добру оплату в Холмі або Луцку. Особливо єпископ холмський, Порфирій Важинський, доставчав єпископам галицким: львівському і перемискому, таких неуків-священників, а на їх паріканя та жалї відповідав словами псалму Давидового: „Вєяковє дьханіє да хвалить Господа!“

З заложєнєм духовної семінарії у Львові (1783) і заведенєм руских викладів на виділї філософичнім і богословским для руских кандидатів духовних (1787), що по латинї зовєсім не розуміли, піднеслась освіта у нашого духовєньства. Священників antiquae educationis а особливо „Луцаків“ ставало в перших двох десятках XIX столітя чим раз то меньше — вимирали — а на їх місце вєгунали душпастирі молодші з так званого „руского інституту“ університету львівського: священники studii rutheni.

Від років 20-тих сєго віку, по поновнім отворєню університету у Львові (1817), знесєного 1805 р, лучались між рускими духовними чим раз частїйше люде з університетскою освітою, тільки се були *gari nantes in gurgite vasto!*

Характеризуючи тут коротєнько душпастирів-парохів (до яких ся куренда відносить ся), не маю я цілком на думцї тих кількох учєних теологів, докторів богословя, що кінчили свої студії в Відни

або Римі та у Театинів у Львові; не маю на думцї також монахів-Василіян, подекуди гарно образованих в західно-європейских школах: в Римі, Бидгоці (Bromberg) та иньших містах. Они від часу скасованя ордена Єзуїтів (1773) були учителями в латинських школах на Волини, Поділю і в Галичині (в Терєбовли, у Львові і в Бучачу).

Єпископ Снігурський, звертаєсь своєю курєндою єдино до деяких парохів своїх, вєнєше схарактеризованих, з приказом, щоби они допускали до св. тайн, особливо-ж до єповіднї і причастя, вєїх вірних, а не важились їх віддаляти „за-для особнєтої обиди або неохоти, або знова тому, щоби зневолити парохіяни заплатити священникам або „підручним“: дякам, учителям і т. н. в частнї правнопалєжну, в частнї претендовану палєжитєсть, щоби вгодити свому гідкому лакіметву“. Жалоби на се доходили так до консисторій, як і до полїтичних властий; єпископ упоминає духовних, щоби памятали на суд страшний, а наколи-б память на карн вєчні не вєстарчала, то грозить (sic!) їм карами зі сторони властий свєтєких! Видно, що єпископ, знаючи добре єклад своїх парохів, не богато сподївав ся успїху з пригаданя їм кар вєчних, коли останнього лікарєтва для них шукає в загроженю карами властий свєтєких!

Тї, що їх ся курєнда заінтерєсує, можуть ще більше матеріялу для своїх дотичних заключєнь в нїй знайти. Я позволю собі лише звернути увагу на тодішний дух часу, коли то вихвалєний за свїй великий руский патріотизм єпископ Снігурський, уживав в своїх курєндах мови польскої! А біограф його, о. Йосиф Лєзницький, говорить про нього (цілком природно, що з перєсадою!), що се був перший галицкий єпископ, який в товариствах і у себе дома ніколи не уживав иньшої мови, як рускої! Тай крилошанин І. Могильницький, підписаний на курєндї, таки добре знавнїй зі свого патріотизму: він основав в Перємишли р. 1816 „общєство вчєных“, укладав книжки для народних шкіл, візитував їх дуже ревно, — школи народнї були тоді під зарядом консисторій, — а за-для своїх визначних спосібностєй був депутатом перемискої капітули на єїм постуляційний по оголошеню конституції єтаїв галицких (18/IV. 1817 р.). І сєй чоловік, хоч великий руский патріот, але вірний син свого часу, писав також по польски! Чи числїлись тут може тї оба мужї, такий Снігурський і Могильницький, з вимогами загаду духовєньства? Чєйже ні! Відповідь коротка: они не взнеслись ще до тої сьмілої гадки, що можна писати такі важні „по-

сланя“, як куренди, язиком зрозумілим, руским, зовсім не-церковним! Треба було доперва галицким Русинам такого Маркіяна Пашкевича, щоб здійснити ту думку, до якої ті оба справді щирі патріоти-святиники довго не сміли навіть підвестись, уважаючи її мрією, неможливою до сповнення! А якеж почуте патріотизму могло бути тоді між душпастирями, простенькими людьми, що, як судити по їх листах приватних, писаних розумієсь по польски¹⁾, одноко мали журбу: направити свій біт матеріяльний — тим толкує ся те насильне налягане душпастирів на парохіян за претенсіями.

N. 62.

Z przyczyny samowolnego oddalania parafian od spowiedzi, mianowicie paschalney, częste skargi przeciw dusz starownikom, tak do Konsystorza, iako tez i do politycznych Instancyi wytaczane byly, dla osobistej urazy i niechęci lub dla zmuszenia parafian dla oddania im albo podręcznym: diakom, nauczycielom i t. p. ze częścią prawney, częścią roszczonej tylko nalezytosci, na ostatek dla dogodzenia brudnemu łakomstwu zwykli niektorzy duszpasterze przychodzących do spowiedzi w czasie wielkanocnym albo całkiem odtrącać, albo spowiedz a tym samem administrowanie Sakramentu pokuty, az do odebrania pretendowanej nalezytosci lub daniny zwlekać. Takoweto naduzycie władzy pasterzkey z niechęcią parafian zrywa ogniwo miłości i zaufania między pasterzem i owieczkami, szerzy obojętność i zapamiętałość względem najswiętszych tajemnic wiary naszej, otwiera wrota zepsuciu obyczajow i wystawia wielu wiernych na niebezpieczeństwo utraty zbawienia. Kapłani, ktorzy się naduzycia tego winni stają, niepasą trzody podług wyroku i wzoru Zbawiciela, ale scagaia na siebie upomnienie Ezekiela Proroka. W zamiarze uchilenia na dal przestępstwa (sic!) tego, ktore oblicza rządu i ludu, iuz tilekroc na cały stan duchowny o łakomstwo, chęć msty i nienawisci własnych parafian sciągnęło, Wysoki C. Krol. Rząd Kraiowy wyrokiem z dnia 19. grudnia r. p. do l. 76233 konsystorz tutejszy uzycia potrzebnych szrzodkow wezwac raczył. Wskutek tedy wysokiego pomienionego wyroku przypominamy całemu duchowienstwu, obowiązek wzywiania i upominania ludu do uczęszczania S. S. Sakramentow tudziez obowią-

¹⁾ Кілька таких листів є в моім посіданю.

zek bezplatnego sprawowania tychze, szczegolnie zas obowiązek słuchania chętnie i bez wstrętu spowiedzi kazdego przychodzącego, niewymagając pod iakim bądź pozorem zapłacenia daniny. Wskazany dopiero obowiązek, kazdy rozsądny i sumienny kapłan iako nayważniejszą i naywiększą powinność z tej przyczyny poczytać ma, ze takowe i z istoty powołania iego wynika i ustawami Cerkwi S-tej potwierdzony, ze dopełnienie onego kazdy duszpasterz w czasie poświęcenia na kapłanstwo uroczystą przysięgą zaręcza, ze naostatek z zaniedbania lub przekraczania obowiązku tego, Bogu na strasznym sądzie sprawę dac musi, upominamy was przeto słowy Paula S-o.

Iezeli iednak mimo uwag tych, powazyli się ieszcze nadal niektorzy z duszstarownikow przy administrowaniu S.S. Sakramentow Chrztu, Pokuty, Ostatniego pomazania sumienie własne groszem wycisionym obciążać i niniejsze upomnienie urzędowe lekce sobie wazyć, takowi nie tylko scislemi rekolekcyami przy Katedrze naszej lub w domie poprawy, ale nadto stosownie do wyraznego upomnienia C. Krol. Rządu utratą parafii ukarani będą. X. Dziekanom przeto, administratorom dekanatu i Vicedziekanom zalecamy, co następuje:

1. Kazdy Dziekan lub Administrator dekanatu niniejszą odezwą duchowienstwu zwykłym okólnikiem ogłosi, oprócz tego kazdego roku w czasie pierwszego soboru dekanalnego odczyta, i stosowne uwagi tym, ktorych się tyczyć może uczyni.

2. Poczesas wizyty dekanalnej wizytuiący, oprócz innych zwykłych sledzeń pytać i dochodzić powinien czyli

a. Względny duszpasterz przy administrowaniu S.S. Sakramentow danin iakowych niewymaga lub nieprzyjemności? czyli

b. pod pozorem nalezytosci parafian od spowiedzi nieoddala, czyli naostatek

c. niezнайduia się w parafii z przyczyny parocha niespowiadani, ktorzy są takowi, rezultat odpowiedzi parafian z imieniem niespowiadanych wykazem ma być do Protokolu wizyty wyraznie zapisany, a postrzezoną wykrocność bez zwłoki Konsystorzowi doniesiono.

Exemplarz ieden niniejszey odezwy naszej powinien bydz oprócz zwykłego wpisania do protokolu parafialnego w kazdey Cerkwi w przyzwoitem mieyscu przybity, aby się odtąd zaden duszpasterz niewiadomością onego niezastaniał.

Naostatek X. Dziekani, Administratorowi Dekanatu i Vicedziekani, pod własną odpowiedzialnością i utratą powierzonego im Urzędu, nad

postępowaniem podręcznych dusz pasterzy przy sprawowaniu S.S. Sakramentów w ogolności i słuchaniu spowiedzi, wszczegolności czuwac i wykroczenych donosic maia. Dan w Przymyslu dnia 1-o Lutego 827.

*Jan Biskup
Mogilnicki.*

З приватної збірки подав *Остан Макарюшка.*

Наукова хроніка.

Огляд часописей за р. 1894.

(Кінець.)

Друга російська часопись етнографічна **Живая Старина** (4-й рік видання, за редакцією проф. В. Ламанського, — вийшло книжок три, з і 4 разом), далеко меньше, в порівнянню з „Этнографическим Обзорнієм“, займала ся славянською етнографією, уділяючи більше місця ріжним нильшим народам.

Для українсько-руської етнографії тут зовсім мало: д. Боцяновський подав кілька записей веснянок, петрівчаних і купальських пісень (кн. I с. 83—89; зауважу, що пісня в збірника Чубинського, яку наводить тут автор на довід сатиричного характеру веснянок, здаєть ся мншє ненародною, штучною).

В кн. III знаходимо рецензію проф. Соболевського на статью проф. Філевича про Угорську Русь (про неї див. в кн. V Записок), де д. С. коротко встановляє ся над питанням, як давні руські оселі в Угорщині; він вказує на топографічні назви не-руські і такіж слова в мові, і між ними багато румунських: на думку проф. Соболевського Волохи займали всі Карпати перед Русинами; в Угорщині, як догадуєть ся д. С., уважаючи на істнованіє деяких болгарських імен в топографічній номенклатурі Угорщини взагалі, Русини зайняли місце Болгар. Далі, характеристичні ознаки мови гірняків (*y* і *ю* замість давніх *o* і *e* (вуд, нюс), сполучення *gy*, *ky*, *ly* відмінне від *u* — у Лемків; у Бойків: *gy* і *ky*, але *y* і *ю* замість *o* і *e* нема; у Гуцулів брак яких ось архаїзмів і важких відмін в порівнянню з сусідньою людністю, у угорських Русинів мова близька до лемківської — звертаємо на єї характеристики увагу галицьких диялектологів) приводять д. С. до таких виводів: гуцульська частина Карпатів залюднила ся пізнійше від лемківської і бойківської, взагалі-ж ся руська колонізація, на думку д. С., не ранійша від XII

в., бо *у і ю з о і е* уважає він явищем не ранішим другої половини XII в. Замітку свою кінчить д. С., з поводу поновленої д. Ф. теорії про витворення українсько-руського народу карпатською міграцією, такими словами: „Мы имѣемъ рядъ памятниковъ малорусскаго нарѣчія, начиная съ половины XII вѣка, и о появленіи малорусскаго племени въ юго-западной Руси лишь въ XIII вѣкѣ не можетъ быть рѣчи. Въ настоящее время вопросъ о Малоруссахъ сводится къ вопросу о восточной границѣ малорусскихъ поселеній за время отъ XII до XV столѣтій“.

Я спинив ся на сій замітці задля її цікавості, удержуючись від коментарів.

Далі занотуємо передрук двох заміток про Русь в Китаї (кн. I: Русь і Аси в Китаї, на півострові балканськїм, в Румунщині й Угорщині XIII—XIV в.) — еп. Паладія (із Духовної бесіди 1863 р.) і дра Бретшнейдера (з книжки *Notices of the Mediaeval Geography and History of Central and Western Asia etc.*, 1876); в них подано витяги з китайської історії династії Юань, з яких видно, що ся монгольська династія мала руське військо — очевидно, набране з підвладних Орді руських земель: під р. 1330 сказано, що імпер. Вен-цун сформував полк з Русинів (У-ло-се) під командою окремого темника; на північ від Пекина було куплено 130 мір землі для їх оселення, роздано хліборобське знаряддє і положено на їх обовязок достарчати дичину і рибу до цїсарського столу. Під р. 1332 записано, трома разами, що привезено було ріжними монгольськими князями 1700 руських невільників. Д. Бретшнейдер гадає за руських вояків в Китаї давнїйше, за хана Кубилая, але не наводячи текетів. Стата ся в часописі не закінчена.

Крім того можна занотувати ще прозаїчну версію билини за Ілю в збірника полов. XVIII в. (кн. I), і етнографічні замітки д. Трусмана (кн. I і III) про назви Шкова і Изборска, де він бачить чудські пії: *pihk* (або *pisk*) + *wa* (смоляна вода) і *Isa* (назва річна) + *borg*; сей останній германський пенъ (*borg*) виводить він від *Gotiv*.

Ще одно етнографічне видавництво: „Извѣстія“ казанського товариства археології, історії й етнографії — присвячені переважно етнографії східної Росії. *

З минулого року петербурьська академія почала видавати спеціальне видавництво, присвячене Византії — **Византійський Временникъ**, *Византих Хроника*, що має виходити чотирь рази на рік, книжками по 10—12 арк., під редакцією петербурьських византистів Василевського і Регеля; 1894 р. вийшло чотири випуски в трох книжках. Часопись складаєть ся з трох відділів — розправ і материялів, рецензій і бібліографічних огля-

дів і повинок (справоздання, замітки, некрологи); окрім російської мови прийнято грецьку.

В відділі розправ дві ближше нас цікавлять — маленька замітка д. Лопарева про „византійську печать з іменем руської княгині (I с. 159—166) і розвідка д. Дмитрієвського про „чиї пенциго дѣйства“ (III с. 553—600); остання вийшла — осібно буде й мова осібно, щож до першої, то д. Лопарев застановляєть ся над питанням, хто була Теофанія з Музалонів, „княгиня руська“. G. Chlumberger в своїй *Sigillographie byzantine* (1884) видав печать з написю: *κα βαθ (κρίσις βασιλεί) τη ση δουλη θεοφανου αρχοντηση ρωσιας τη μουζαλωνηση*, і значинне її досі вістаєть ся неясним. Д. Лопарев, виходячи з думки Шлюмберже, що з погляду археологічного печать треба віднести до XI—XII в., догадуєть ся, що ся Теофанія була жінка славного Олега Святославича (+ 1115), бо по Любецькому синодіку Олег (чи властиво кн. Михайло, в якому бачить д. Зотов (с. 34) Олега, і то правдоподібно) мав жінку Теофанію; на підтвердження сїєї догадки наводить деякі иньші доводи, з яких справді має значинне запровадження Олега в Византію (правдоподібно — з ініціативи Всеволода), де він пробував чотири роки.

Признаючи цілком можливою сю догадку, зауважу одначе, що добре було-б, як би автор обмежив ся вище сказаним і не вдавав ся в довільні догадки, якими пробує він пояснити вище згадану гипотезу. До таких довільностей належить і признание двох фігур печати за Юриса і Гліба. Неприємне вражінне робить і традиційна характеристика Олега, якого „імя становить одну з самих темних плям удільного періода“, — треба б її досі залишити.

В відділі новинок знаходимо між иньшими справоздання з дотичних рефератів археологічного з'їзду в Вільні, з реферату д. Василевського про дату першого нападу Руси на Константинополь (на підставі каталога імператорів, що видав Cumont в *Recueil de travaux publiés par la faculté etc. de Gent*). Тут же проф. Соболевський умістив маленьку замітку з поводу замітки Неймана в *Byzantinische Zeitschrift* — про *Κουλιγγροι* і *Ταλματζροι*, прихилиючись до думки про ідентичність *Κουλιγγροι* з *Kylfingar* і *Колбягів*, а *Ταλματζροι* або *Τουλματζροι* уважаючи за руське руське „толмачи“. Д. С. звязує се з звісним поясненєм літописі про Тиверців „яже суть толковины“ (що за глосю, наведеною пок. Григоровичом об'яснялось звичайно як „союзники“): д. С. думає що „Толковинами“ або „толмачами“ (*Τουλματζροι*) звала Русь своїх чорноморських земляків за їх таку ролю в зносинах з Тюрками — сусїдами; так же об'ясняє він і „толковин“ Слова о полку Ігореві. Як не спокусливе се об'ясненне д. С., одначе доволі трудно припустити, щоб пілий парід одержав прозвище товмачів, тим більше, що знанне мов тюркських мусіло бути

розповсюджене скрізь по південній Україні (згадаємо того отрока кийвського під час облоги Печенігів, що говорив по печенівську).

Научне обозр'їє.¹⁾ Богдановичъ — Пережитки давнього світогляду у Білорусів (ч. 33—45). Автор насамперед вказує, що Білоруси одстали у всіх чисто сферах од Українців та Великорусів. Тож казка і пісня однородного змісту, мотиви останньої збудовано на основі китайської гамми, без підтонів, звичай грубо фетишистичні, мова бідна словами вищого порядку, а се все тому — бо бракує інтелігенції, що стояла-б у звязку з народом; але се-ж саме дуже корисно для етнографа, бо давні поганські погляди піде не зберегли ся так, як тут. Можна легко знайти слід адо-рації огня, води, землі, каміння, рослин, тварей. Особливо цікавим є страх слова, заснований на тому, що в уяві дикого річ і назва її зливають ся в одно, і слово має такі самі властивости як і річ; тож і слово є таким же елементом, як і инші сили натури. Анімізм дуже ще добре доховав ся у Білорусів і погляди на сон, смерть, долю людини по смерті, можливість повороту мертвих з того світу, істнування упирів — „вунаро“, душ вмерлих чарівників, мішанне в справи живих душ вмерлих родичів і т. п. вказують на его істнування. Далі автор переходить до персоніфікації злого. Заступником його є чортячий рід, з головним чортом на чолі і з довгою низкою пизних; помічники его — відьми, вовкулаки, чаклуни, ворожбити, ворожбитки та знахори. Усякі хвороби насилає нечиста сила, курувати-ж її можуть не хто инший як помічники чорта, ті хто з ним знаєть ся. Що до способів куровання — то одні способи наближають ся до рациональної медицини, більшість їх зовсім індиферентна, частина представляє з себе симптоматичні засоби як от прикладання хрону при болях в спині, лomotі в суглобах. Инші мають на меті вигнати злого духа з тіла людини; сюди належить надушування живота, топтання грудей у слабого та инші з сим схожі маніпуляції, далі всякі заговлення. Такі головні точки цієї статі, повної цікавих подробиць. О. Ч.

Наука і Життя. Тутковскій — Про трус землі на півдні Росії (ч. 31—2). Автор вказує, що трус землі остільки — то видатний випадок в життю народа, що він завсїди про його памятає і згадує у своїх творах. Через те навпаки, коли ми знаходимо міти про трус землі у якої нації, то певно, що вона жила в місцевости, де се являє трапляеть ся. Автор нагадує загальний індоєвропейський міт про темні підземні сили, що трясуть землю і про міти такі у кавказьких народів, де трапляють ся ті явища. Українці теж оповідають про велетня, який хотів вилізти на небо, але

¹⁾ Огляд загальний повинок російської природничої літератури обіцяно на одну з дальших книжок, тож тут уміщають ся огляд лише кількох тижневників природничих і медичинських.

повис у безкрайї просторони і що од галасу його трусять ся землі. Що до иншого міта, який буцім має підвалиною свого утвореня теж трус землі, то ми в таким поглядом автора не можемо згодити ся; тут виразно говорить ся тільки про страшні вітри, що лишили ся у пам'яті народа, і нічого нема про трус.

На підставі історичних свідочств автор далі розказує, буцім що трус землі тепер став частійшим, але потім доводить, що скорше се залежить від того, що ми звертаємо увагу на такі хитання ґрунту, що попередю їх не постерегали. Спостереження над силою ґрунту у різних місцях показують, що хитання стає дужчим у напрямку південно-західнім; осередок їх — то передгір'я Карпатів та Трансільванських Альпів, і стоять вони в звязку з дуже значними трусами Сербії та Румунії. Головною причиною трусу автор признає охолодження осередку землі, наслідком чого шаруна землі мусть прилягати до зменшеного осередку та у деяких місцях переламувати ся; оупрїч трусу другим наслідком зього процесу є утворення гір на місці перелому ґрунту. Небезпечність сего зв'язка більшає у південно-західному напрямку: так у Києві вона зовсім мала, у Кишеневі вже далеко значнійша. О. Ч.

Врачъ. Бируля-Бѣльнецкій. — До питання про вагу мозку (з антропологічного товариства при медичній Академії). Автор зважив 336 мозків, з них славянських 302. Мовок важив пересічно: Українця 1414,2, Білоруса 1429,1, Великоруса 1398,9, Поляка 1420,1, Литвинів-Латинів 1455,3. Автор наводить з Weissbach'a дати про досліди австрійські (словенський мозок важчий від малярського, німецького, румунського й італіанського; з славянських найважчий — чеський).

Тезяковъ — Физичний розвій учнів земських шкіл Єлізаветського уїзду — з антропологічного товариства при Медичній Академії (ч. 10). Усіх шкіл у жовтї 291 з 14.887 учнями, земських 71 з 6743 учнями; дослід же переведено над 37 школами з 2910 учнями. По национальностям роснадають ся вони так: Українців 2348, Молдаван 465, Болгар 39, Жидів 58; хлопців 2597, дівчат 313. Школи переповнено учнями, на кожного з їх припадає 0'15 кв. сажня площі підлоги (замість 0'3 кв. с.), повітря припадає 0'07 до 0'27 куб. саж., вентиляції нема, світу абсолютно невістає. Переважно слабють на очи — 4.68% усіх учнів, з инших хвороб частійше трапляють ся: короста, анемія, кон'юнктивіти. Середній віст в 8—13 роках: Українців 133,6 сантиметра, Болгарів 129,8, Молдаванів 128,6, Жидів 137; дівчат Українок 128,5, Молдаванок 123,7. Значить, що до зросту, то Молдаване хлопці одного зросту з дівчатами Українками. Що року українські хлопчики виростають на 4,8 сантиметри, Молдаване 3,2, Болгари 5,1, дівчата українські 5,1, молда-

ванські 3. Українці ростуть найбільш на 8 році й потім на 13-му, Болгари на 12-му. Дівчата ростуть однаково що року до 13 року, а потім далеко швидше; 13—14 рік дівчата вищі вже від хлопців. Що до обсягу грудей, то найкращі відносили до зросту у Молдаван, далі йдуть Болгари, потім Українці, Українки, Молдаваки, Жиди. *С-а.*

Холщевниковъ — Розкопка могили камяного віку на Волини в Старокопстатинівськiм повіті (ч.49). Автор, ба чучи багато усяких камяних орудий, що їх діставали при будованню на могилах, розкопав центральну могилу траншеями навхрест, орієнтованими по сторонам світу. В східній та південній траншеї вже на глибині одного аршина стрічалися кістки, але зовсім трухлі; в центрі на тійж саме глибині знайдено кістки й шматки обсмаженого дерева; на глибині 2 аршин в південній траншеї попадалися цілі скелети, з їх можна було цілим виїняти тільки одного. Кістяки сї, як і усі інші, знайдені в сусідніх курганах, головою лежали на захід, лицем на південь, на правому боці і зігнуті. Кістяк, що його виїняв автор цілим, є жіночий, і він лежав з дитячим кістяком. В сій могилі зняряддя не знайдено (в інших кістяки лежали в три шари, і в кожного з найвищих кістяків на грудях камінна сокирка та долото); череп доліхоцефалічний, справжній ортогат, лицевий кут 90°. Великістю кісток не одрізняється від сучасних кістяків. Усе знайдене належить до камяного віку, т. зв. неолітичного періоду. *О. Ч.*

Русская Медицина. Сочинскій — Земська медицина в Катеринославецькій губернії в 1892 р. (ч. 4—5). Служило в земстві 51 лікар, 207 фельдшерів, 32 акушерки. На одного лікаря і одного фельдшера припадає мешканців у повітах:

Катеринославецькому на лікаря 23.992, фельдшера 6000; Александрійському на лікаря 26.537, фельдшера 5.897; Верхньодіпровському на лікаря 43.762, фельдшера 8.335; Мариупольському на лікаря 25.000, фельдшера 5.414; Павлоградському на лікаря 26.436, фельдшера 6.734; Бахмутському на лікаря 22.729, фельдшера 8.265; Славяносербському на лікаря 31.047, фельдшера 15.524; Новомосковському 38.000, фельдшера 6.552.

У кожному повіті є шпиталі, хоч у деяких дуже малі; 1 постіль припадає по повітах на таку кількість мешканців: в Александр. 1.670 душ, Верхньодіпр. 1.667 душ, Павлоград. 2.095 душ, Бахмут. 2.243 душ, Славяносерб. 2.484 душ, Новомосков. 3.654 душ. Усього курувалося в шпиталях 8.909, — 0.6% усіх мешканців. Меж хворобами тиф дає 17.9%, сифіліс та вісна 9.3%, хвороби на органи руху 10.7%. В амбулаториях курувалося 124.976 душ або 36.4% мешканців. Найбільш вмерало з дифтерії.

Видатки на медицину з одної душі й десятини: Катер. на десятину 4.9 коп., на душу 18.7; Александр. на десятину 7 коп., на душу 29; Верхньодіпр. на десятину 5.4 коп., на душу 19; Мариупол. на десятину 5.8, на душу 23.7; Павлоград. на десятину 3.1, на душу 15.8; Новомоск. на десятину 4.5, на душу 13.8, Бахмут. на десятину 5, на душу 22.3; Славяносерб. на десятину 4.7, на душу 16.8. Одні слабій коштують по повітах: Катер. 24.8 коп., Александр. 64.7 коп., Верхньодіпр. 52.3 коп., Мариупол. 1.76 (?) коп., Павлоград. 41.9 коп., Новомоскв. 34.6 коп., Бахмутс. 78.3 коп., Славяносерб. 10.3 коп.

С-а.

Земській Врочь. Б'їльшій — Кобелякська земська медична комісія, діяльність її року 1893, проект інструкції земським лікарям Кобелякського повіту (Полт. губ.) — ч. 7—8. Року 1889 у згаданому повіті улаштовано було особливу, самостійну комісію, що повинна була розв'язувати спеціальні медичні земські питання, тому що загальному земському зібранню на се не вистарчало часу і воно себе само признало за некомпетентне до розв'язання медичних питань, ще не вяснених гаразд поперед. Комісія ся складається з земських лікарів, частини депутатів та земських начальників, головою є маршал. Перший рік свого існування комісія потратила на уладження відносин та непорозумінь меж медичним персоналом та окремими особами; дальші роки були нещасливі: неврожаї та пошесть зруйнували добробит селян, через що не можна було й думати про які небудь санітарні поліпшення. Року 1893 комісія паражувалась над способами боротьби з холерою, але швидко вся ся справа перейшла до урядової санітарної комісії. Тогож року обміркували питання про затвердження дешевих, вільних аптек, що потім було і здійснено в двох селах. *О. Ч.*

Устименко. — Рождаїмость, смертність та шлюби в м. Полтаві року 1893 (ч. 11—2). Насамперед автор констатує непевність цифрових дат, що можна дістати було від поліції і вважає за краще брати за підставу до рахунків церковні метрики, в яких у місті значить ся 45.785, а в відомостях поліції трохи менш. Найбільш непевність рахунків поліції виявила ся що до рахування католиків, що їх після рахування поліції вмерло 193 душі, а в книгах костельних тільки 20! Полагодити сю справу, на погляд автора, можна буде тільки, коли до помочи поліції що до реєстрації мешканців будуть громадські інституції. Коефіцієнт рождень у Полтаві 38.5%, смертність 28.9%, для Європейської Росії взагалі рождень більше на 8.3%, смертність на 5.3%, інші цифри до порівняння: Полтавський повіт рож. 49.0%, смер. 34.0%, м. Харків рож. 27.4, смер. 20.4, Херсон рож.

37.8, смер. 31.6, усієї України рож. 52.2, смер. 37.0. Родить ся без шлюбу найбільш у селян — 20.7% усіх, що родились у сім участку; в деяких верствах, як у духовному та купецькому, зовсім не значить ся безшлюбних рождень. Смертельність найбільша між дітьми од 0 до 5 років — 47.7%, низча аніж у Полтавському повіті на 8.3%, найбільша смертельність між дітьми нешлюбними. Заразливих хороб у Полтаві менш аніж у повіті: в місті 12.2%, у повіті 32.1%, і можна спостерегти, що з усяких пошестей вмирають переважно незабезпечені люде, і так їх умерло 157, а заможних 7. Смертей після 60 років, або од старости 14.4%, відсоток сей переважає харківський на 0.3%. Особливого значіння рахункам автора що до визначення окремих хороб надавати не можна: він користував ся датами метрик, бо лікарі не виконують постанови закону, звіщати поліцію про причину смерти кожного. О. Ч.

Переходячи до часописей польських, особливу увагу ми повинні звернути на два спеціальні видавництва: одно історичне, друге етнографічне, як більш для нас цікаві.

Kwartalnik historyczny, organ lwowskiego towarzystwa historycznego pod redakcją Oswalda Balzera (Рік XIII). „Kwartalnik historyczny“ заложений пок проф. Кс. Ліске'м, виходить чотирма випусками на рік.

Часопись містить праці і розвідки жерелові, по найбільшій частині реферати, держані на місячних зібраннях Товариства. Побіч того в відділі „Miscellanea“ подають ся критичні замітки і причинки до важайших питань, а багатий відділ рецензійний обговорює найновіші праці історичні, що відносять ся до історії польської, а також до руської і все-світної. Крім того містить „Kwartalnik“ особно огляд літератури заграничної, що его подає проф. Фінкель. Огляд часописей подає реєстр праць та рецензій, уміщених в важайших видавництвах, причім звернено увагу на часописи русько-українські та російські.

Поміж розвідками, заміщеними в Kwartalnik-у за рік 1894 одна для нас більше інтересна: праця проф. Анат. Левицького: „Kiedy Witold został wielkim księciem Litwy“ (вип. III, ст. 424—436). В праці тій проф. Левицький займає ся питанням, коли властиво Витовт одержав вел. княжий престол литовський. Признає він, що в праці своїй про Свидригайла (Powstanie Świdrygiełły) був тої гадки, що вже в згоді острівській, значить вже р. 1392 Витовт дістав вел. княжу гідність. Гадки тої були і суть і інші історики. Однак приглянувши ся ближше сій справі, прийшов автор до заключеня, що в згоді острівській Витовт став тільки генеральним старостою Литви, таким як попередю Скиргайло та Ясько з Олесьниці, а великим князем став аж кілька років пізніше.

Пригляньмо ся ближше доводам проф. Левицького. На его гадку все промовляє против тому, щоби Витовт вже р. 1392 став вел. князем. Про се говорить тільки одна литовська літопись, і то тільки в одній редакції¹⁾. Обставина, що літопись єсть жерелом сучасним і вартим віри і се, що Витовт від сеї хвилі починає свою світлу ролю історичну, се власне вводило в блуд автора а правдоподібно і інших істориків. Уже однак Длугош справу представляє инакше. Вправді говорячи про в'їзд острівський каже він, що Ягайло „Withaudo duci demandat regimen et administrationem plenariam universorum castrorum et terrarum²⁾“, але що він через се не розумів престола вел. княжого, свідчать о тім слова его під роком 1399, де каже про Витовта³⁾: „Cui eodem anno per Wladislaum Poloniae regem magnus ducatus Lithuaniae donatus et ad vitae tempora precario concessus fuerat⁴⁾“. У Длугоша отже Витовт в р. 1392 отримав regimen et administrationem Литви, а престол вел. княжий аж в р. 1399. Також крижацька хроника Йогана Посіліге⁴⁾, що мав дуже добрі інформації про сучасні справи литовські, не говорить нічого про те, щоби Витовтови вже в р. 1392 падало вел. князівство, що більше — Посіліге ясно бачить ріжницю події в р. 1392 та пізніших, яких наслідком було винесенє Витовта на престол вел. княжий.

Материял дипломатичний про згоду острівську — а заховалось 3 документи, один Витовта, а два другі его жінки Анни — містить не що инше, а се, що Витовт і его жінка посвідчають приверненє їм батьківщини та наданє нових носіlostий. Про уділенє тоді Витовтови вел. князівства нема тут бесіди, тим більше, що він і Анна не мають тут титулу вел. княжого, а звать ся просто dux та ducissa.

По тому автор звертаєсь до ріжницї становища Витовта на Литві в р. 1392 і вел. князівства. Ріжниця та неясна длятого, що Витовт від сего року займає начальне становище на Литві, та притім не можемо собі докладно уявити всіх прерогатив вел. князя. Однак автор порівнюючи становище Витовта тоді, коли він вже був безперечно вел. князем, з становищем, яке мали Скиргайло та Ясько в Олесьниці, находить такі критерії до означеня сеї ріжницї: 1) Скиргайло та Олесьницький не мають титулу вел. князів литовських; 2) їх можна скинути з їх уряду, а Витовт яко вел. князь пацує до живота; 3) за Скиргайла та Олесьницького Ягайло Литвою рядить сам безпосередно, роздає краї та уряди і т. н., а за Витовта він до справ литовських не мішаєсь; 4) удільні князі литовсько-руські в перших роках прилученя Руси і Литви

¹⁾ Літ. лиг. вид. Попова стр. 12. ²⁾ Dlugosz. Hist. III. стр. 500.

³⁾ Ibid. стр. 526. ⁴⁾ Script. res. pruss. III стр. 179.

до Польщі залежать безпосередно від Ягайла, пізніше же признають Витовта своїм „господарем“.

Отже на думку автора в перших роках панування Витовта на Литві, становище его нічим не різнило ся від становища Скиргайла та Олесницького. Се бачить він і в тім, що Ягайло і на дальше вважає Литву за свою власність, та роздає їй землі. Документи, в яких він надає землю сівверську Федорови володимирському, а часть Поділя Спиткови з Мельштина доводять, що між р. 1292—1395 цілком не було на Литві признаного Польщею вел. князя. Також вказує автор на се, що Витовт доперва пізнійше, здаєть ся від р. 1395, почав уживати титулу вел. князя, однак в документах, що дотикають ся відносин з Польщею довго аж до р. 1411, називає себе просто князем литовським. Так отже тільки одна літопись литовська говорить, що Витовт вже в р. 1392 став князем, однак при иньших свідощтвах, які річ представляють інакше, трудно на думку проф. Левицького їй вірити на слово. Проф. Левицький вказує на півурядове становище літописця, та думає, що в его представленню річи можна добачити укриту тенденцію.

Через те се одиноке свідощтво літописця вязати не може, а коли его помпемо, то можемо на думку автора з цілою точностю визначити час, коли Витовт зачав вже явно прибирати гідність та титул вел. князя, і коли ему се формально зі сторони польської признано.

Не довго по тому як Витовт зачав на Литві панувати, вніс ся він високо, і нерадо тернів своє підрядне становище, та намовлюваний Крижаками а Литовцями попертий, зачав прибирати титул вел. князя, взагалі починав собі так поводитись, як колиб був незалежним паном Литви. Бує він занадто сильний, щоби можна було его усунути так, як Скиргайла або Олесницького, скоро р. 1398 прийшло до звісного конфлікту з Польщею з причини Поділя, та до трактату Витовта з Крижаками. В тім бачить автор акт самоволі та змаганє до незалежності Витовта і Литовців, через се власне Витовт випіс себе самовільно на вел. княжий престол Литви.

Узурпація та — то, на думку автора, одна з найкритичнійших явищ в історії унії литовсько-польської. Війна здавалась конечною, та перешкодила їй Ворскла. Витовт пізнав, що не може легковажити помочи, яку ему може дати Польща і скоро почались переговори, щоби удержати унію. Після Длугоша вже р. 1399 надав Ягайло Витовту вел. князівство литовське, та признав формально его цове, узурповане становище. Наши польські були твердші і справа остаточно полагодила ся за їх призволенем аж в р. 1401 в Вильні. Документа Ягайла, яким він признав Витовту сю гідність, не маєм, однак захований документ Витовта єсть без сумніву відповідю его на сей не знаний документ Ягайла,

і інакше его толкувати не можем як тільки так, що зістав він виданий з нагоди формального признаня Витовту Польщею вел. князівства литовського.

Рівнож документи удільних князів литовсько-руських, в яких вони признають своїм „господарем“ Витовта, а по его смерти короля польського, доказують те саме, а то що Витовт аж коло того часу став вел. князем литовським.

Далі автор реасумує свої погляди. Витовт р. 1392 став генеральним старостою Литви, таким як Скиргайло та Ясько з Одесьвиці. За справою Крижаків зірвав з Польщею, казав Литовцям окликати его вел. князем, просто скинув Ягайла з престола литовського, а сам на него себе виніс. Однак битва над Ворсклею зломала Литовців, они на вернули ся до Польщі, она віданскала над ними перевагу. Факту винесеня Витовта на престол вел. княжий годі однак було перечити, і се становище его узурповане признано формально. Витовт отримав гідність вел. князя, однак признано му єї тільки „tibi soli“, по его смерти мало все вернути до лавного. На будуче відмовлено Литовцям права самовільного вибору вел. князя, узурпація з р. 1398 ігноруєсь в документах, а сказано там виразно, що Витовта rex de manu sua statuit, що отже він один має право розпорядитись Литвою. Таким способом однак прийшло до сего, що в унії литовсько-польській Литва мала свого осібног вел. князя. Литва первістно прилучена до Корони, вискала становище свобіднійше, вкінці добила ся свого державного права. Однак з тим всім унією була чим раз тіснійша, а Литовці вкінці зреклись осібног вел. князя.

Причини сего треба на думку автора глядіти в тій засаді, що лежить в унії литовсько-польській.

Становище автора до сего питання звісне з его попередних праць, стоїть він на тім і в тій розвідці.

Крім сеї праці треба ще згадати такі, як Малецького: „Ludność wolna w księdze Henrykowskiej“, Пєкошинського: „W sprawie grzywnien karnych w dawnej Polsce“, Чоловського: „Wojna polsko turecka 1675 r.“ та Лозинського: „Dyaryuszek moskiewski Lwowianina z r 1606“. Иньших праць, що не відносять ся навіть посередно, так як повисші, до нашої історії, не будем тут наводити.

В відділі „Miscellanea“ побіч иньших, що нас спеціяльно не интересують, находимо таку цікаву річ як д. Прохаски: „Odzyskanie Trembowli w 1390 roku“. Д. Прохаска подає один документ, яко причинок до історії землі Галицької, а то до справи відобраня єї Польщею з рук угорських. Документом тим потверджує Ягайло в обої під Городлом в серпню 1390 р. Петркови Добковичеві з Олевина надає королевої Ядвиги. В документі читаємо: „Multum esse nobis commendata et

grata servitia strenui Petrko Dobkonis de Olewin, militis nostri, quae nobis in omnibus expeditionibus bellicis et singularius ac recentius in copiis militaribus, quae sub auspiciis serenissimae Hedvigis... ad vindicandas diciones in terris Russiae... cis Tyram sitis... eductae erant". З слів тих виводить д. Прохаска, що для відзискання земель руських було зроблено більше походів воєнних, та що слова Длугоша під р. 1390: „Hedvigis regina sub breviantem tempore castrum Przemysl, Jaroslaw, Grodek, Halicz, Trembowlya, civitatem Leopolim ac omnia alia Russiae castra conquirit“ etc. містять в собі все те, що було наслідком всіх походів воєнних між р. 1386 а 1390, в яким то році Русь остаточно в Угрів відобрано. Вказує на се і зміст документу: король записує Петркови сто гривен на селах Яблоніві, Целіві та Увислі. Села ті лежать в землі Галицькій, в повіті Теревовельським, які то землі не давно (nuper) відобрані військами королевої від неправих посідачів. Документ походить з 1391 р., отже д. Прохаска відносить слово „nuper“ до походу воєнного з р. 1390. О поході тим не маємо жадних ближших відомостей, але можемо догадувати ся, що вже в р. 1389 заведено з волоським воєводою Мірчою трактат за для вигнання Угрів з земель руських, що его по тому відновлено р. 1390 і що похід удав ся щасливо. Документ сей наводить д. Прохаска в цілости і не сумніває ся що до его автентичности.

В відділі рецензійнім находимо поміж иньшими рецензії на праці, що ближше до нас належать: Сажоквасова Хронологическая классификація могилъ южной Россіи (рец. д. Оссовський підносить великі заслуги автора, вказуючи на его довголітні досліди на тім полі, по тому подає широко зміст праці: не вважаючи на закиди, які рец. подекуди ставить Сажоквасову, зве він его працю каменем угольним, на яким сьміло можна вести дальшу будову хронологічної класифікації археологічних находок). проф. Грушевського — Барская околичная шляхта, Къ вопросу о Болоховѣ (рец. д. Прохаска), і Громадський рух на Україні-Руси в XIII в. (рец. д. Шарловський), О. М. Огоновського — Истор. літер. III. 1 (рец. д. Третяк в ширшій рецензії признає авторови великі заслуги що до збираня біо- і бібліографічних матеріялів, відмовляє однак ему смислу критичного та бачить в праці тенденційність, а то коли іде про представленє відносин руських до польських), Барбашева — Витовтъ (рец. проф. Левицький бачить тут тенденцію, якою на его думку визначають ся всі історики російські, а то тенденцію представлення Литви краєм „коренно русским“, з другого боку однак підносить велику пильність, з якою автор збирав матеріял жереловий), Sarnes'a — Witold und Polen in den Jahren 1427—1430 (рец. проф. Левицький), Mendog, król litewski (обширна рецензия д. Про-

хаски), Загурського — O szkole grecko słowiańskiej we Lwowie (рец. д. Карбовяк), Колесси — Юрий Коссован і Українські народні пісні в поезиях Б. Залеського (рец. д. Третяк), Алькара — Z pamiętnika chorążycza owruckiego z końca XVIII w. (рец. д. П-ска), Яблоновського — Polska XVI w. pod wzgl. geogr.-statystycznym IX—X (похвальна рецензия д. П-ски), Клещинського — Spisy ludności w Rzeczyposp. polskiej (рец. д. Корзон), Ловиньського — Kupiectwo lwowskie w XVI w. (рец. д. Гек), Плещинського — Wojarzy Międzyrzeczu (рец. д. Маевський), Теодоровича — Городъ Владимиръ Волын. губ. въ связи съ исторією волын. епархії і Историко-статистическое описание церквей і приходовъ волын. епархії і на збірну книжку: „Къ столѣтїю воссоединенія Подолія съ Россією“ (рец. Міхновецький). З видаваних матеріялів обговорені тут межі иньшими: Архивъ юго-западной Россіи VII. 1 (рец. д. П-ска), Acta grodzkie і ziemskie XV (рец. д. Винярок), Акты касающіеся города Вильни і Труды подольскаго епархіяльнаго историко-статистическаго комитета V (рец. д. Міхновецький).

Ю. Л.

Wisła, miesięcznik geograficzno-etnograficzny. Письмо се виходить чотирма книжками річно в Варшаві і визначаєсь сумлінною редакцією і рижнородністю змісту. Безпосередно для української етнографії знайдець ся тут мало (де що є в статі дра Франка про Магометову легенду, про неї буде мова в кінці), але інтерес для неї чималий має майже все тут уміщенє, бо з малими виїтками належить воно до наряду близько спорідненого з українським.

Поміж розправами знаходимо статі оригінальні і переклади. Ближше говорити ту про останні не буду; згадаю лишень ті, що на мою гадку мають більшу вагу в науці фольклору. До таких треба на першім місці зачислити невеличку, але тим важну статю, що вона належить до найменше вислідженого і обробленого ділу з народного житя, н. з. *Kołyśanka ludowa*, Elli de Schoulz-Adajewskiej в перекладі Карловича. Порушена тут тема, котра нашим музикам достарчила б багато дуже вдячного матеріялу, а до тепер нерушаного! Богатство мелодий велике, а труду небогато; коби лиш охота! Другою статєю, що визначаєсь великою оригінальністю, є: *Wesele litewskie w okolicy Wielony*, ks. Antoniego Juskiewicza; є то переклад з литовського. Третьою хорошою статєю переложеною з лужицького єсть: *Istoty mityczne Serbów Łużyckich*, написав Adolf Černy. Дальше йдуть: *Hoernes Maurycy — Systematyka archeologii przedhistorycznej i Knoop Otto — Podania i opowiadania z W. Ks. Poznańskiego*. Не єсть то властивий переклад, а лишень зміст більше знаних віровань і оповідань, винятих з обширного

діла, яке оголосило Історичне Товариство познанське п. з. Sagen und Erzählungen aus der Provinz Posen, ст. XIX+363, 8°. Що в статі тій знаходимо деякі віровання аналогічні з вірованнями нашого народу, то я зазначу їх тут, подам однакож і інші більше замітні. І так: стор. 724, 2, Наполеон в Росії; 729, 1. Євангелія закопані; 730, 2, Русалки в озері, представлені відмінно від поглядів нашого народу тим, що гостять на рубків, коли у нас Русалки звичайно скобочуть, по найбільшій часті дівчата, аж на смерть; 732, 9 — оповіданє се належить до циклю про міста, села, замки і ин., що позападали.

Інші цікавіші оповідання: 736, 3, Наплав: відносить ся до часів шведського панованя в Польщі; 738, 7, Жерело св. Ядвіги, якого вода уздоровлює хорі очі; 739, 5. Озеро під Почасвом; 746, 5, Лиха графиня осічна; 747, 14, Дерево помаранчеве; героєм ту є князь Сапіга, про якого різних оповідань, легенд і анекдотів ходить між народом познанським більше як між нашим про Каньовського, ему подібного багато в чим; 750, 2, Герої в полтвах, подібне оповіданє живе в устах німецького народу про Фридриха Рудобородого; 733, віровання про білі і сині женьщини, у нас цілком не знані, подібно, як віровання про чарівниці, що їздять на свої збори на ситі, волах, коровах, чого у нас не знають; 763, 13, цікаве оповіданє про чарівницю, що на своїм мужу на Лису гору їздила. Дуже цікаві декотрі оповідання про дільків, деякі з поданих там оповідань були оброблені в літературі вже, пр. 733, 10, Став в Милославу; 743, 13, Кривоприсяга покарана; 747, 13, Петро Стаховяк; 752, 10, Трубач, і інші.

Важніші оригінальні статі такі: Jan Łoś — O literaturze ludowej, зачіпає дуже широкий круг питань, звязаних з сєю темою.

Bogumił Hoff, Kolęda w wiosce Wiśle; замітимо, що в одній коляді приходять стихи і проза. Вага статті спочиває особливо на мелядах, які залучені в числі шести.

Цікава статя: Dr. Matyasa: Śmierć w wyobraźni i ustach gminu. Представляєть ся смерть, подібно як її собі і наш нарід представляє, в виді високої, худой баби, без тіла, біло а часом чорно убрану, з косою і молотком. — Назви однакож її різні — она звесь: Kostusia, Prusaczka, Jagusia, Baśka. В новотарським оповідають собі, що давнійше: śmierć była poufalszą i grzeczniejszą, dziś nie zna żadnych romansów, a dawniej wdawała się z ludźmi w rozmowy... dawała się ubłagać i odraczała swe przyjście na jakiś czas. Часто трафялось, що смерть тримала діти до хресту, особливо у бідних людей, а тоді звичайно приїздила в багатій кариті, дорогих сукнях, з лицем заслоненим, що трудно її було пізнати. Показувалась часто і в інших видах. Її бачили перемінену в гуску, білу корову, „księżdzka w komeżce“,

камедуля, жида, доктора, знайому панну, огник, мрачний слуп, а навіть камінну фігуру Матери Божої. До кожної такої метаморфози подає автор цікаві оповідання. Дальше розказує про віровання, що смерть мешкає на цвинтарі і що на кождім цвинтарі єсть одна смерть, що очевидно єсть витолкованєм рівночасного умираня людей в різних сторонах, яке при одній смерті було би неможливе, а принаймній не легке. Хто про смерть часто говорить, того она боїть ся і ніколи ему не покаже ся.

Невеличкою, але цінною статю єсть: J. Piątkowskiej — Lecznictwo ludowe w okolicach Sieradza. Авторка зібрала тут масу різних рослин і хоріб, на які рослини різні подають ся. Одна лиш в тім єсть похибка, а то, що авторка не подає припису, на основі якого якоесь лікарство з даної рослини творить ся. Поданє приписів було би далеко важійше і зрозуміле, бо з таких загальних висказів, як пр. Rzerzucha leczu szkorbut, wypędza ospę i odrę — ще не багато дізнатись можна.

W. Masłowski подає статю п. з. Międlenie lnu na Podhalu. Автор оповідає, що коли лен до тертя готовий, збирають ся разом дівчата в означеній порі, туть лен, а при тім співвають; однакож ті співанки, які подає автор, не натякають цілком на працю, при якій співвають ся. Чи нема пісень близше з нею звязаних змістом? Всіх пісень (звичайний краковяк) подає автор 165+68. Они замітні хіба з гяду диялектольоїї. До сеї статі долучено дві меляодії.

Sz. Jastrzębowski подає статю п. з. Szopka Radomska. Автор описує шопку, подає поодинокі сцени і критично зіставляє сцени шопок з різних околиць, що дає важний причинок до пізнаня людого театру.

Цікаві причинки до характеристики жебраків подає статя Ig. Piątkowskiej, п. з. Żebracy w ziemi Sieradzkiej; до характеристики подає авторка пять пісень жебрацких. Очевидно, се лиш дробинка з численних тих пісень, які можна почути від жебраків.

Dr. An. Cinciała подає дальше: Drugi dodatek do przysłowii w księstwie Cieszyńskiem. Містять ся там приповідки від ч. 1151—1312. Я подаю ту деякі аналогічні записані мною в Григорові, пов. Бучацького:

- 1154. Біда, раче, вода кіпит.
- 1157. Без охоти, нема роботи.
- 1158. Гірше болить від язика, як від ножа.
- 1169. Дурним вродив ся, дурним загине.
- 1171. Чим більше, тим ліпше.
- 1173. Кобим так міг, як не можу.
- 1180. Добре слово коштує немного.
- 1192. Хто багато говорить, мало робить.

1199. В кого пчоли, в того мід.
 1202. Скрипливе колесо найдовше біжить.
 1253. Не мудрий, ще ти мамине молоко не обісхло під носом.
 1256. Лише сир відкладаний добрий.
 1261. Відважний жид і в школі б...
 1266. Пес бреше, вітер несе.
 1268. Посоли му під фостом, то го ймеш (як хто хоче птаха зловити).
 1271. Робітник, як з клоча батіг.
 1279. Сидить, як в Бога за дверми.
 1311. Закалец на палец.

Коли до поданих статей додасться такі, як: *Obrzędy weselne w Szolajdach w pow. Kutnowskim, przez L. Lisowskiego*; *O Chasydach i Chasydyzmie, B. W. Segla*; *Kronika geograficzna, W. Nalkowskiego*; *Kongres międzynarodowy folklorystów w Chicago, Żmigrodzkiego*; дальше — казки, що зібрали *Matyas, Sarnowska, Udziela, Kowerska*; добре заступлені відділи бібліографії, критики, а надто квестіонар, що розяснює багато незаних доси справ — то будемо мати повний образ річника „*Wisły*“ за рік 1894.

На останку піднесемо маленький, але непрямий в часописи етнографічний факт, — редакція не розрізняє Українців-Русинів від Велкоросів, і тих і сих означаючи одним прозвиськом *ruski*. Чи се може робить ся „з причин від редакції не залежних?“ *B. I.*

Др. І. Франко — *Przyczynki do podań o Mahomecie u Słowian* (I с. 70—96). Зазначивши безпосередні зносини світу магометанського і посередний вплив його на розвій життя словянського взагалі і спеціяльно українського (боротьба, невольники, турецькі елементи в мові, реценція переказів), автор застановляє ся над відомостями і поглядами на Магомета і його науку у Славян, передовсім — Поляків: над „Хронікою Константиновича“, далі подає невиданий польський артикул в XVIII в. (біб. Оссолі п. 196) про Магомета і розглядає ся в легендах, заведених в деякі польські енциклопедії XVIII в. (Пикульського, Хмелевського); зазначає відповідні артикули в давнього руського письменства в каталогу бібліот. Царського і ширше висловляє ся про артикул про Магомета в Ковельській Палії 1549 р. Виденської надвірної бібліотеки, оцінює її легенди і джерела їх — життя Теодора Едесенського і писання І. Кантакузена, на решті коротко характеризує византийські й західні (на підставі праці d'Acona) легенди про Магомета. Розвідка про легенди Палії є цікавою частиною студії (що взагалі має трохи хаотичний характер), хоч жадалиб ми від автора можливість порівняння передовсім

Ковельської Палії з типом Палей взагалі. Що до загального начерку зносини світа руського з магометанським, то тут автор міг би знайти більш цікаві і характерні факти, напр. оповідане про „тумів“, виведених Сірком з Криму. Зазначу також, що автор мішає відносини до турецьких народів з відносинами до світу магометанського (с. 70, 73; не з XIII в., а з непам'ятних часів почала ся боротьба народів славянських з турецькими, і нахід 1240 р. був тільки одною каблучкою в тім ланцуху; але впливу турецьких мов, поезії etc. не тра мішати з впливами арабськими, що йшли через магометанізм, який доперва в XIV в. заціплено до Татар, та вони й далі zostали ся не дуже ним переняті. *

З часописей літературно-наукових можна занотувати хіба в *Ateneum* (том II ч. 2 с. 202—221) розправу д-ра Ол. Краусгара: „*Frank i Frankiści polscy*“. Дотеперішні висліді наукові над розвоєм сеї секти та змістом її науки, на думку автора були вельми не критичні. Скімборович (*Tygodnik ilustrowany* r. 1868), Грек (*Frank und die Frankisten* 1868), Суліма (*Frank i Frankiści*) і ин. не представили річи відповідно: перший не зумів використати жерела, які мав під рукою, другий представив річ тенденційно, через що справа не представилась ясною, а і третій — на думку д-ра Краусгара, не посунув справу наперед. Автор новішої розвідки поставив собі задачу: представити діяльність самого Франка, основателя секти, і подати зміст его науки. Покинувши всі розправи про Франкістів на боці обробляє автор тему самостійно, на підставі нових жерел, які вдалось ему віднайти. Жерела ці, то рукописи винайдені в бібліотечі гр. Пржездієнського: 1) „*Biblia bałanutna*“, 2) „*Księga słów Pańskich*“, 3) „*Księga widzeń i prorocत्व*“, 4) „*Księga snów pańskich*“, і 5) „*Kronika*“, себто збір фактів і анегдоток з життя Франка.

На підставі сих жерел дійшов автор до таких результатів:

При кінці XVIII віка з'явив ся в Польщі чоловік, що хотів жидів вирвати з вікового застою, побудити до зірвання з традицією та вірою предків, до шукання правди в вишій релігії, нових умов існування серед суспільности європейської. Явище се не було спорадичне; се була еволюція реформаторських заходів містиків жидівських, що в містичних книгах східних шукали ключа до пізнання нерозв'язаної загадки існування і релігійної правди. Франк належав до тих містиків жидівських, що хотіли релігію жидівську оперти лише на письмі св. з виключенням всяких викладів талмуду. За се стягнув він на себе гнів фанатичних рабів, а се знов завело его в реформаторських заходах так далеко, що відорвався від Юдаїзму а прийняв Іслам. З Ісламу перехилився відтак на християнство і тоді потягнув за собою визначне число жидів. Велика популярність, яку зумів собі з'єднати межи своїми учениками, була при-

чною, що він оголосився не то їх провідником, а месією а далі паном, якому належить ся беззглядний послух. Невідоме походженє було причиною, що его імя оточувано якоюсь авреолею незвичайности. Він оголосив себе „сином короля всходу“, а амбіція допровадила его до вискажу таких слів, що відносились до его учеників: „позбути ся всіх законів релігій і йти за мною крок в крок“. Тим способом хотів він статись диктатором сумління своїх учеників. Сей абсолютний сліпий послух мав однак причинитись до осягненя задачі, яку Франк собі поставив. А задача ся складала ся з двох частей: подішненє долі жидів, і заспокоєнє власної амбіції. — Секта Франкістів не удержалась однак довго, і в початком XIX столітя згинула без сліду. Для нас цікава вона тому передовсім, що власне її осередок лежав в землях руських і тут було головне поле діяльности Франка. — Що до самої розвідки, мусимо піднести передовсім се, що вона справу доволі докладно виясняє і усуває давні баламутні понятя і відомости.

O. T.

Przewodnik naukowy i literacki, місячний додаток до „Gazety Lwowskiej“ в р. 1894 представляє якийсь інтерес для нас лише своїм відділом бібліографічним. Тут були уміщені справоздання й оцінки про книжки: Літопис Василянського Крестиницького монастиря о. Чарнецького, З минулого Галичини Пелловського, Історію Львова дра Пале, Історію університета Львівського днів Фінкля і Старжинського, Життя і писання В. і С. Зиморовичів Гека. Нарешті тутже уміщена стаття, підписана D. K. N., під титулом Z literatury małoruskiej (с. 1049—1055) — про „Сцени і рассказы“ П. Раєвського. Автор зачинає загальним начерком проскрибованого становища українсько-руської літератури в Росії, наводить текст заборони в 1876 р. і характеризує на прикладі Раєвського відносини російської цензури до української книжки. В Раєвскім бачить він ученика Гоголя та Щедрина, вибирає національні й громадські мотиви з його оповідань, закінчуючи то словами: „Раєвський варт, аби його свої й близькі оцінили належним способом. На піві руської літератури був він в тім роді першим і досі не знайшов наслідника (naśladowcy)“.

З німецьких часописей застановимось на сей раз лише на двох спеціальних:

Archiv für slavische Philologie, herausg. von V. Jagić (XVI Bd. 1—640). З статей уміщених у тім журналі належать ся цілком або в части до науки про нарід і язык руський отєї праці:

Продовженє статі Н. Верхратського „Über die Mundart der galizischen Lemken“, якої початок надруковано вже в томі XIV і XV.

Статя ще не скінчена, хоч автор перейшов уже до послідної часті своєї студії т. є. до огляду власностей лемківського говору під виглядом складні. Праця дуже старанна й цінна, і бажати-б лише, щоби всі говори руської бесіди найшли так обширні монографії.

C. Uhlenbeck: Die Behandlung des indg. s im Slavischen доходить до таких результаті: індоєвр. s (первісне, а не втворене з піднебінного k: пр. десять стар. сл. десать гр. δέκα лат. decem) переходить в sh: 1) між двома самоголосами з виемкою тих випадків, коли стоїть по e або o, пр. стар. сл. доухъ лит. dāūsos = повітре, а те стар. сл. Босъ, у.-рус. босій, лит. bāsas; 2) перед самоголосами по k і r, пр. стар. сл. р'кхъ = р'к-сь (аог. до'р'кж), стар. сл. г'р'хъ, руск. горох, пол. groch із прасл. gorchъ; 3) по t перед i: стар. сл. в'к'иъ із в'к'тхъ лит. utė; 4) по љ, оу, ѓ перед л: стар. сл. д'х'л'ъ, руск. здохлий. Що правда однак, багато вазначив автор слів, що не підходять під ті результати, уважаючи їх заналежно з погляду етимологічного і фонетичного не прояснені шпр. високий стар. сл. в'к'сокъ, пісок стар. сл. п'к'скъ і т. п.

Józef Zubaty: Slavische Etymologien — зводить головню слова славянські з порідненими з ними словами в язиках литовським, лотиським і старопруським напр. слово руске черга, котре Міклошич уважав татарським čerig, čerik = Heer, Soldatenhaufen, вважає Zubaty креним з лит. Kerg- = verbinden.

V. Oblak: Die Halbvocale und ihre Schicksale in den südslavischen Sprachen противить ся твердженю поставленому Потебнею і прийтому загально за засаду у руських граматиків, мов би українсько-руське i з o і o з z повстало рівночасно і під впливом тої самої причини т. є. відпадєня глухих самоголосів z і ь на кінци шпр. вія із воль і сон із сьнъ. Oblak покликуєє на істнованє глухих самоголосів в словінським язиці в середині слів мимо відкиненя їх-же на кінци шпр. vās (totus, стар. сл. в'к'ь) побіч vās (vicus = село, пол. wieś, стар. сл. також в'к'ь). Він розрізняє отже два періоди в житю глухих самоголосів славянських язиків: зниканє глухих самоголосів у вислові слів (im Auslaute) і пізнійше — переміна їх-же в середині слів (im Inlaute) на повні самоголоси. Причину ріжного трактованя первісного o і o = z в язиці українсько-руським при зміні давних відносини квантитативних самозвуків бачить він в звуковій ріжниці тих обох o в давнійшій добі розвою языка українсько-руського. Та яка-б се була ріжниця, того ближше не пояснює (стр. 157—8). Головню-ж розбирає історію глухих самозвуків z і ь в язиках словенським, сербеко-хорватським і болгарським і приходить до таких результатів: 1) Глухі самозвуки z і ь переходили в язиці болгарським при певних умовах в e і o (в деяких наріччях вже в X в.); 2)

В інших випадках сплинули оба глухі самозвуки, твердий *z* і м'який *z*, і то мабуть вже в початку XI в. в оден звук *z*; 3) З того *z* розвинувся пізнійше, переважно в наріччях західних, новий самозвук, найчастішше *a*, рідше *o*, *a*.

Далі надруковано там ще такі статі: Е. Калужняцький: Zur Literatur der Visionen in der Art der „Visio Tundali“ (мрець вертає до життя і оповідає про те, як на тамтін сьвітї); Asmus Soerensen: Beitrag zur Geschichte der Entwicklung der serbischen Heldendichtung (автор доходить на підставі аналізу до результату, що пісні з віршами десяти-силлябними (kurzzeitig), представляючи найкрасні твори з погляду естетичного, заступили від XVII в. пісні давнійші з віршами п'ятнадцять — силлябними (langzeitig), розвиток яких припадає на віки XIV—XVI); продовженє статї д-ра Абїхта: Quellennachweise zum Codex Suprasliensis; В. Вондрака: Althochdeutsche Beichtformeln im Altkirchenslavischen und in den Freisinger Denkmälern, і кілька інших праць, що відносять ся головню до полуднево-славянських язиків шир. Die ragusanischen Urkunden des XIII—XV Jahrhunderts v. M. Rešetar, Zum silbenbildenden *l* im Slavischen, або західно-славянських шир. Über slavische Ortsnamen welche aus einem Personennamen mit der Präposition *u* gebildet sind von J. Wilh. Schulte.

Оцінено критично між иньшими: В. Василевського: Русско-византийскія изслѣдованія, выпускъ второй, житіє св. Георія Амастридскаго и Стефана Сурожекаго (Проф. Ягіч признає за Василевським заслугу цілковитого поваленя віри в Несторів початок Русь в р. 862, але супротивляєсь наклонюваню его до готської теорії, що назву Русь відносить до Готів Чорноморських); М. Халанського: Югославянскіє сказанія о Кралевицѣ Маркѣ въ связи съ произведеніями русскаго былевого зпоса часть I; Н. М. Собѣстіанского: Ученія о національныхъ особенностяхъ характера юридическаго быта древнихъ Славянъ; П. А. Лаврова: Обзоръ звуковыхъ и формальныхъ особенностей болгарскаго языка; Евг. Сабова: Христоматія церковно-славянскихъ и угро-русскихъ литературныхъ памятниковъ съ прибавленіемъ угро-русскихъ народныхъ сказокъ на подлинныхъ нарѣчіяхъ; Jana Gebauera: Historická mluvnice jazyka českého (Проф. Ягіч називає се діло „монументальною будовою“, що довгий час буде вважатись копальнею поученя (eine Fundgrube der Belehrung) і буде сьвідчити про талант і працю свого автора (die Thatkraft des Schöpfers); К. Е. Mucke; Historische und vergleichende Laut- und Formenlehre der Niedersorbischen (Niederlausitz-wendischen) Sprache.

В рубриці „Kleine Mittheilungen“ поміж иньшими: Zum slavischen Malalas, von С. Е. Gleye (автор зазначає важність славянських хроно-

графів для реконструкції Малали); Woher stammt der Name „Бойки“ von J. Werchratskij (автор уважає се імя прізвищем із-за частого і своєрідного уживаня частиць ба, або, бойе Бойками); Der „Stein Alatur“ von St. Ciszewski (автор супротивляєсь Ягічеви й Веселовському, що слово „алатирь“ в великоруських билинах вважають латинським altare, а гадає, що слово се є східно-турецького походження й означає первісно малий блискучий каменєць, при тім нокликуєсь на імя місточка „Алатирь“ Нижегородської губернії.

I. K.

Byzantinische Zeitschrift (виходить що три місяці за редакцією К. Крумбахера, 3-їй рік видання).

Сей річник не багато дав для нашої історії безпосередню; в відділі розвідок можна занотувати хіба замітку К. Неймана „Про дві невідомі народні назви в византийській армії“ (с. 374—385). Автор звертає увагу *Κουλπεργγοι*, що виступають в византийських грамотах з другої полов. XI в. між иньшими етничними групами, з яких складала ся византийська армія: *Ροε*, *Βαρβαροι*, *Φραγγοι* etc.) і на *Τουλματσιοι* або *Ταλματσιοι*; що як морська служба згадують ся у Костантина Порфирородного. Він відкидає попередню догадку про останніх, що то Далматинці, бо Костантин уживає назву Далматинці лише як термін географічний, і натомість догадуєть ся, що і *Κουλπεργγοι* і *Ταλματσιοι* — то Печеніги з поколінь: *Κουλπερ* і *Ταλματ* (De admin. imp. гл. 37 — див. Виїмки с. 67). При тім дає загальний огляд відносно Византиї до Печенігів і збиває звістку Аппі Комніни про неможливість їх привабити до византийської служби, як сфальшоване.

Дрібне питання про ті назви набуло більш цікавості для нас, коли д. Соболевский в своїй замітці, про яку говорили ми вже, натомість об'явив, що *Ταλματσιοι* — се Тиверці — Товмачи. Треба признати, що закінчення *εργγοι* дійсно (як то відчував і д. Нейман) утрудняє вивід *Κουλπεργγοι* від *Κουλπερ*, хоч знову Колбяги = *Kylfingar* є знову така неясна назва, що мало проясняє питання. Що до *Ταλματσιοι*, то, як зауважили ми, об'яснення Соболевського здаєть ся нам штучним; що до об'яснення д. Неймана, то воно дуже легке, тільки факт морської служби Печенігів вимагав би стверження иньшими аналогіями. Зауважу при тім, що імя се, правдоподобно, полишило свій слід на нашій території — в імені Товмача, що з назвою Толмач виступає на початку XIII в. (Інат. с. 491). Що то за етнографічна група зоставила свою пам'ять на сій границі степа і осад руських, поки що годї сказати.

В відділі бібліографії знаходимо замітку д. Вольнера про розвідку Созоновича за Ленору і споріднені з нею теми (с. 175) і д. Курца про листи імп. Михайла VII Дуки (ст. 630). Остання присвячена висловленій

ще перед двадцятьма роками догадці Василювського, що сї листи (чи властиво — просели, споряджені Пектиом для імператора, без означеня ані адресата, ані посилача) — де іде мова про охоту імператора оженити свого брата з дочкою того володаря — адресовали ся до кн. Всеволода Ярославича. Що досі в європейській літературі панує гіпотеза Сати (Σαθης) ніби листи ті адресовали ся Роберту Гвіскарду, д. Курц звертає увагу учених на невідому їм розвідку Василювського (поперту потім Бе-вобразовим в розвідці про зносини тогож імп. Михайла з Гвіскардом — Ж. М. Н. П., 1889) і сям прилучаєть ся, знати, сам до неї.

Пояснення авторських ініціалів в „Огляді часописей за р. 1894“ :

В. Г. — Вол. Гнатюк, *Р. З.* — Роман Заремба, *Г. К.* — Гр. Калитовський, *Ф. К.* — Філарет Колесса, *Г. К-ч* — Гв. Копач, *О. М.* — Ост. Макарушка, *С. Л.* — С. Лаврецький, *Ю. Л.* — Юл. Левицький, *О. Л.* — Ол. Лобанський, *О. Т.* — Омелян Терлецький, *О. Ч.* — Ол. Черняхівський. Означене зв'язкою, як сказано, належить редаткору.

БІБЛІОГРАФІЯ

(рецензії й справоздання).

Щенкинъ С. Скандинавскій обрядъ погребенія съ кораблемъ (Журналъ Минист. Нар. Просв. 1894, IX с. 38—61).

Студія д. Щенкина має спеціальну цікавість для української археології особливо задля аналогії скандинавського обряду з руським похороном, описаним у ібн-Фадлана. Виходною точкою для цієї студії була розправа Монтеліуса, яку д. Щенкин доповнив новішою літературою і з автосією й подає в своїй студії головні відомости з легендарної літератури і опись важніших доходок похорону в кораблі. На жаль, здаєть ся, зісталась невідомою ему важна розправа проф. Анучина „Санки, човен і коні, як атрибути похороного обряду“ (в „Древностях“ Московського археологічного товариства, т. XIV), де один розділ спеціально присвячений похорону з човном і подано багатий матеріял етнографічний і археологічний про инші народи.

В легендах скандинавських виступає потріпаний обряд — мерця пускали в кораблі в море, мерця хоронили в кораблі не палячи, на решті — палили мерця в човні й засипали. Перший обряд цікавий тим, що найблизше стоїть до мистичного об'яснення сього похороного ритуалу — мрець їде човном тудиж, куди їздить сонечний човен (в могилах човни стоять носом на захід, хоч не дуже се стало). В Інгліні-сазі конунг Гаки ранений на смерть каже покласти всіх побитих на его корабель, і его з ними і запаливши — пустити. Друге легендарне оповідання (в Atlamal) цікаве тим, що вказує на ритуальне значінне корабля: Гудруна обіцає для похорона Атти кунити корабль. Одиаче ні проф. Монтеліус, ні проф. Анучин, ні д. Щенкин не відважають ся надати рішучо кораблю ритуальне, мітологічне значінне, бо й справді трудно відрізнити, де в дійсности мало кінчатись мітологічне значінне човна і де починав

ся его реальний характер, як одної з головних господарських річей небіжчика (див. мої Віймки з жерел etc. с. 44). Для мітологічно-ритуального значіння човна характерні мініатюрні бронзові човники, часто одкопувані в Данії, аналогічні з човниками, відомими у багатьох інших далеких народів (див. матеріял зібраний у д. Анучина с. 179), а також могили з виложеними в каменя фігурами кораблів, звісні з Скандинавії й балтійського побережа.¹⁾

В розкопках скандинавських стрічають ся обидва типи: закопувані в кораблі цілими й палені. Перший важний тим, що дає можливість далеко ліпше розглянутись в ритуалі. Завдяки ґрунту — синій глині навіть двоє кораблів заховались добре: се великі дубові човни на 10—16 пар весел, в інших від човнів зістали ся тільки залізні цвяхи, якими збито було дерево. Покійник лежить в середині човна, з різними річима, зі зброєю; в однім човні була зроблена для нього спеціально камера деревяна; в одній з ліпше захованих могил мрець мабуть сидів, з обох боків — зброя, мечи, ніж, стріли, сокіра, також гребінь, камінці до гри. В середині човна, а частіше — при ньому, за бортом — різна худоба, найчастіше коні, також собаки, вівці, свині, etc., звичайно цілі, рідко — порубані.

Далеко менше уділив місця д. Щ. паленню мерця з кораблем, описавши докладно лиш один випадок: тут кости мерця з різними дрібнішими річима зібрано в бронзове начиннє, над ним лежали бляхи щитів, похована (погнута) зброя і залізні части човна. З сього й коротких згадок про інші розкопки видно, що попілице не зіставало ся так як було, а недогарки зберали ся.

Находки належать до IX—X в.

¹⁾ Багато прикладів уживання човна при похороні у різних культурних і некультурних народів зібрано в Анучина, а також у Спенсера в „Основах соціології“ (ч. I. — ідея про той світ). Характерно, що тут виступає як давнійший звичай — пускання мерця в човні водою, і з часом се переходить на ховання мерця в човно: на о. Борнею Малайцями мали попередю звичай класти трупа начальника в човен разом з его мечем, їстивом, одежою і т. п., тут же часом приковувало ланцюгом одну з його рабинь потім сей човен з трупом, майном і рабинєю пускали рікою в море; тепер же такий човен кладуть коло могили вождя. Взагалі цілком натурально, що похорон в човні міг з часом розвинутись з пускання; але він міг повстати й самостійно — де корабль приходив в готовий похоронний ритуал, як просто річ з майна небіжчика, без ритуального значіння, як то могло бути і в похороні ібн-Фадланового Русина, коли будемо бачити тут варіанцію загального похоронного типу, апологічного з сіверянським (Віймки с. 45). Зауважу ще подробицю з наведених у Спенсера прикладів, що у деяких народів човен виступає тільки в похороні вождів. Як відомо Спенсер об'ясняє початок такого посмертного плавання еміґрацією: парід посидів мерців в той край, звідки сам прийшов.

На жаль д. Щ. не порівнює з сими находками оповідання ібн-Фадлана, тому, як каже — „щоб не дотикати ся трудного питання про етнографічне значіння імени „Русь“ у арабських писальників; та порівняннє таке він міг би зробити, й не дотикаючись того питання, а при тім порівнянню звернув би уваги на аналогії й різниці в ритуалі, які з его оповідання не завжди виловити можна. Зауважимо одначе тим часом кілька точок:

1) У ібн-Фадлана ховають мерця з жінкою і такий же парий похорон виступає за звичай у Дусте і Масуди (Віймки с. 46 і 50). В скандинавських похоронах один мрець.

2) Тут і там мрець окружений річима з свого майна; у ібн-Фадлана не згадуєт ся про зброю (похована зброя в чернігівських могилах). Худобу у Ф. розтинають все і кидають в човен, тим часом як в вище наведених розкопках переважають випадки, де худоба лежить за човном.

3) У і.-Фадлана не сказано про збираннє недогарків, просто спилють над попілицем могилу (порівняти з тим напр. попілице „Чорної могили“); иньше в Скандинавії. Збираннє в начиння виступає в нас в бідніших могилах (текст літописи і ібн-Дусте, розкопки сіверянські — див. Віймки I. с.).

Розумієт ся, се порівняннє має більш принадковий характер. Було б добре, щоб хто пубудь докладніше порівняв на основі тих матеріялів сучасних похорони скандинавські з описом і. Ф., взявши до того й археологічні находки з палених могил східно-європейської території. Багатий матеріял в сїм напрямі зібрано в згаданій праці Анучина, та він слїдив лише один атрибут. Порівняннє ж описі і. Ф. з самими скандинавськими могилами національності того Русина ні в ту ні в иньшу сторону рішити не може, бо паленнє — з одного боку й уживаннє човна — з другого відомо у найріжнійших народів, між иньшого й на території України (розкопка д. Скадовського при Дніпровім лимані — мрець в човні з часів розцвіту грецької культури на Чорноморі, як знати з річей. — Анучин, Ор. с. 226).

М. Грушевський.

Н. Ф. Петровскій — Древніє арабскіє дорожникки по средне-азіатскимъ мѣстностямъ, входящимъ въ настоящее время въ составъ русскихъ владѣній, Ташкентъ, 1894, 16°, ст. V+60.

Ся книжечка, як означено й на її обкладці, є витяг з праці Шпренгера Die Post- und Reiserouten des Orients (1864) того, що належить до російського Туркестану. Автор її, російський консул в Кашгарі,

каже в вступній замітці, що хотів дати туркестанським любителям археології матеріал для дослідів по історичній географії. Що такий підручник може мати чималу користь, нема мови; на жаль д. П. при тім обмежався звичайно на жерелах арабських географів, не входячи в справу фіксування їх топографічної номенклатури на основі літератури предмету і власних комбінацій — лише подекуди відступив він від свого звичаю, давши деякі пояснення. Також випадало б подати у Шпренгера порівняти з новітніми й літніми видавцями тих географів, з яких він користав, а того в книжці не помічаємо. То дало б сій книжці й наукове, а не практичне тільки значіння.

М. Г.

С. А. Бѣловъ. Русская исторія до реформи Петра Великаго, Спб., 1895, ст. V+479+8.

Е. Белов, професор Александрівського лиція в Петербурзі, автор кількох студій з історії Московщини XVI–XVII в. (головна і загальніша з їх — про історичне значіння боярства), виступив сього року з курсом історії російської. Для нас звичайно цікавий він передо всім тими частинами, що безпосередно дотикають ся України-Руси, та се не перешкоджає висловити й кілька загальних уваг про нього.

В передмові своїй автор зазначає, що книжка єго призначена для освічених читачів. Ближше він сього не поясняє, але мусимо так зрозуміти, що має се бути популярно представлена історія для ширшої громади. Автор радше покликуює на наукові праці, як на перші джерела і ми не знаємо, о скільки історія ся оперта на самостійних студиях, хоч сі студії подекуди знати. Але автор не просто популяризатор наукових дослідів в сфері російської історії — він переводить свій власний погляд на неї. В передмові сей пункт він зазначає виразнійше: „я повинний застеретти читача, каже він, що йду за думкою небіжчика історика-юриста К. Д. Кавеліна, що центральна фігура давньої нашої історії — Іван Страшний“. Сім моментом д. Белов цікавивсь від давнішого часу спеціально, і свою дражливість в сім пункті виявляє й полемікою за Івана в передмові. Продовженням діяльності Івана уважає д. Б. діяльність Петра, до нього він обіцяє перейти в дальній книзі. В ній же, як показує в передмові, має довести „як потрібна, неминуха і користна була реформа Петра В.“

Наслідком поставленої задачі була певна нерівномірність в історичній перспективі. На часи до початку XVI в. припадає трохи більше третини книги, решта на XVI і XVII в.; годі й казати, що на яких несповна 200 сторонах представити історію Руси в протязу шости віків можна

було лише дуже побіжно, тим часом як XVI і особливо XVII в. міг автор описати далеко докладнійше. Друга хибна сторона курсу з боку формального не залежить вже від плану — розумію брак ясности й системи в представленню; книжка має якийсь хаотичний характер, факти громадають ся з ріжних сфер, більші й менші, не зведені до якихось груп, так що не надають ясних контурів спосі чи якому явищу; навіть роля боярства, головне питання, що займає автора, зістає не виясненою, хоч би в освітленню автора, при єго спосібі оповідання. А в книжці для ширшої публіки се особливо не добре. Окрім сього ще автор не все вмів зістатись в ролі популяризатора, на деяких суперечних другорядних питаннях зупиняєть ся, щоб висловити самостійну думку, пускаєть ся в полеміку — се все також для популяризації не падаєть ся. Нарешті переводячи свої погляди, не заховавсь автор від сторонничости, від натягання фактів під свої теорії: особливо се дає себе відчувати в єго апології Страшного.

Що до поглядів автора, то він належить до категорії т. зв. „державників“ (государственников), для яких цілий зміст і вага історії Росії лежить в будівлі держави. На тім ґрунті стоять їх апологетичні відносини до московських „дивних Іванів“ та Петрової реформи. Оригінальна відміна поглядів Белова від поглядів напр. головного заступника сієї теорії — Соловєва полягає на тім, що він не бачить в царях XVII в. попередників Петра, не бачить продовження повільного зросту культурного й державного Росії в XVII в., для нього се — період регресу, упадку, розкладу Російської держави між двома творчими, поступовими епохами — Івана Страшного й Петра. Що до мене, більш правди я бачу в поглядах Соловєва, як Белова. Друга характерна відміна Белова — се єго антипатія до боярства, висловлена ширше в єго згаданій розправі про боярство; по часті вона звязана з апологією найбільшого ворога боярства — Івана. Д. Белов бачить в боярстві самі самолюбні елементи, що визискували народ, позбавлені були всякого почуття державного патріотизму, ба навіть почуття солідарности верствової і жерли ся неустайно за свої фамілійні інтереси. Рівночасно падає він боярству дуже велику ролю історичну: на єго думку (пор. с. 25) головний зміст історії Росії полягає в відносинах володаря та боярства. По репресійних заходах Страшного мало воно забрати державу в свої руки в XVII в. і привести державу на край погібели, з чого вирятував її Петро. Автор не добачає певної суперечности того погляда з фактами ослаблення боярства в XVII в., розведеного не-родовитими елементами і єго упадку в кінці XVII в., коли було воно, кажучи словами такого рагвені сучасного — вже трухлявим, нікчемним деревом.

Для такого державника як д. Белов характерно, що він не ідеалізує її творців Московської держави. Він признає, що процес її будови переведений був „в немилосердно лютій формі“ (с. 107); в „понурий, безсердечній постаї“ Василя III бачить він „справжнього московського діяча“ (с. 188); він признає, що політичне життя держави було переїдено страшною язвою — глибокою невірою до всіх і до всього, що знову ви-кликало нелюдські кари задалегідь, в страху перед онозицією (с. 166); він признає, що „в запалі від ідеї сполучення — сполучення (об'єднання) мішали в нівелірованні, що шкодливим потім показало себе для розвою Росії“ і т. п. Автора потішає правда „історична колючість“, думка, що не лише було й на Заході, що результати діяльності московських об'єднаних мірять істориків з їх діяльністю“ (107, 171, 329), в страшній боротьбі царів з боярами він стає по стороні перших, бо бачить в їх ідею державну, але ще крок — і міг би він себе сміяти, чи результати державні викуплять всю шкоду моральну, яку він сам по часті признає — моральний бруд, цілковите непошановання особи, втрата чуття власної гідності, знищення громадської ініціативи — шкоду, над якою й тепер плачуться культурна громада російська.

Але вернімося до своїх невпатів. Україна в курсі д. Белова входить кількома кусниками — початком — про засновані держави й до 2-ої полов. XII в., далі йдуть кілька інкрустацій в відповідних місцях про її життя в XII—XIII в., про литовське в-ке князівство, про унії й війни народні, про Хмельницького й його наступників. Все се уривково, невияснено, справжні *dissecta membra*. За се годі автора винуватити — се звичайна операція, яку в більших і менших курсах російських українсько-руська історія терпить і терпіти ме, доки російська історіографія не набере розмислу й відваги глянути на українсько-руську історію, як на особну цілість; до того часу востаєся сядва способи: або по можности переходити історію України в цілости, в звязку і порядку, з сього вийде, що йтимуть в курсі паралельно дві історії, механічно сполучені, чергуючись своїми главами (трохи подібно маємо в історії Іловайського), або, дбаючи про ясність, єдність, сконцентрованість історії властиво великоросійського народу — давати інкрустації українські, скільки сього вимагає вже її розуміння, інкрустації — звісно спорадичні, бліді, чужденні.

Я вже сказав, що давний період розказано дуже коротко; коли до сього додати певну нерівномірність в оповіданні (оповідання про розселення східних Славян займає менше місця як про св'ято коляди), то ясно буде, що докладно познаємити воно з предметом не може. До того воно не вільне й від деяких неясностей і непевностей.

Я застановлюсь над деякими висловленими тут выводами й гадками.

В етнографічній огляді (с. 7) д. Б. каже, що нарід великоросійський мішаний — з Славян і Финів, український — „з Славян і тюркських народів: Торків, Чорних Клобуків і інших, що прийшли пізнійше.“ Я нічого не маю супроти тюркських свояків, але мушу зауважити, що теорія широкого мішання Руси з Ч. Клобуками (недавно її висловив і в польській літературі Ол. Яблоновський) стоїть дуже слабо: про мішаніе Руси й Ч. Клобуків, перетворені їх Русю на ширшу скалю наші джерела нічого не кажуть; Ч. Клобуки не тільки заховують до кінця XII в. свій кочовничий спосіб життя, вістають ся „поганими“, але з 2-ої полов. сього віку навпаки помічаємо у їх близькі звязки з Половцями: певне відокремленіе від Руси (пор. мою Київську землю с. 299); при таких обставинах мішанню, та ще й велику, припустити трудно, та й того Чорного Клобука не так було багато, що міг він цілий український нарід антропологічно змодифікувати: се не те, що финське море, де острівцями виступала славянська колонізація. А під час татарського находу мабуть ся колонізація чорноклобуцька зникла, затагнена одноплеменною татарською стихією — трудно, аби то могло бути инакше, та й згадок ми за неї не знаходимо потім. Тому трудно сказати, як д. Б. на с. 41, що Торки, оселі в Київщині й Червоніщині, увійшли як етнографічний елемент в склад української людности.

Про оновідання літописі за призиваніе варяжських братів д. Б. приймає теорію Іловайського, що се дінастична легенда, зложена в к. XI або поч. XII в. для слави княжого рода, але уважає неможливою теорію самостійного утворення держави на Подніпровію: „він (Іловайський) помішав два факта ріжного характеру: призиваніе князів володарів і призиваніе дружин балтійських піратів на поміч супроти інших піратів; призиваніе як наемників“ (с. 10) — се щось неясно.

Кажучи про перше виступленіе Руси в історії, д. Белов починає з 865 р., ігноруючи напр. Амастрійське життя і т. п. (с. 11). На с. 15—18 д. Б. користує з відомостей Йоакимовської літописи, нічим не натякаючи читачеві, яке то каламутне джерело.

На с. 51 з поводу звістки Татищева про віче Киян коло св. Софії 1113 р., д. Б. виводить, що коло св. Софії могла зібратися тільки старша дружина Всеволода. Д. Б. не зауважив, що коло св. Софії збирають ся власне всенародні віча, що Кияне значили б не дружину, а громаду (не кажу вже про неавторитетність самої звістки Татищева).

На с. 52—3 знаходимо кілька недоглядів в справі літописи: виходить, що автор її ніби користав з праць Нестора, чого не було; индиктом не звала ся „лічба часу пятиліттями“; вставка „черноризца Феодосієва монастиря Печерського“ стоїть не „в одній копії“ (се правдиво для імені Нестора), а в кількох.

На с. 58 д. Б. до слів: „Ольговичевъ не хочем быти акы в задничи“ дає об'ясненне, що се говорить дружина — але такі слова в устах дружини цілком не зрозумілі, тай із обставин видно, що тут виступають заступники громади.

Погром київський 1169 р. д. Б. (с. 465) об'ясняє ворожнечою дружини і вічового елемента: „в Києві дужче ніж де на півдні коренили ся вічові традиції, тому вільні прояви вічового життя, хоч і нечисленні, викликали гостре роздраження в дружинах“; тим часом в Київщині бачить автор і міцний фермент аристократичний, звідки елемент сей (дружинний) перейшов на захід в Галичину й на північ — в Володимир північний. Але ми не бачимо на київській ґрунті боротьби віча в елементом дружинним, відносини уложили ся таким чином, що за вічем зостала ся контрола загальна, за дружиною, як органом княжої влади — ціла адміністрація регулярна, і уложили ся — можна думати — довговіковою еволюцією; за які небуть конфлікти джерела мовчать, а дружини нивщих земель яку б мали причину ярити ся на київську громаду, коли місцева дружина з нею жила тихомирно? Скажу більше. Та сама аристократія київська, входячи як головний складник в княжу дружину, другою своєю частиною, що по за дружиною в той момент зостаналась, кермувала громадою — вічем, і все живі звязки, неустанні переходи лучили аристократію земську й дружину; так ся справа представляеть ся мині, коли застановитись над ролею дружини в землі й зауважити, що то не були самі *personae vagae*, а група звязана з землею різнородними звязками.

На с. 408 д. Б. недокладно висловляеть ся, що в Галичині „в сферу боярську ніхто не міг понасти з иньших верств громади“: можна сказати, що такий вступ був трудний, давав ся помалу, але не неможливий — „Судбич Попов внук“: „беззаконники от племени смердья“ що протиснули ся між боярство, свідчать за се.

Дальші часи, XIV—XVII в. українсько-руської історії представлені ще коротше, уривково, розказані, здасть ся, з других рук переважно, ледве чи становивши предмет власних студій автора. Не застановляючись на тім, що можна б автору тут закинути, зауважу, що неважаючи на карповсько-кулішевські громи на всіх, приємлющих умови при сполученню України з Московщиною, д. Б. признає існування таких умов (с. 391), а супроти соловєвського закиду Українцям в їх „шатости“ висловляє, що причиною непевности Українців було „вагання тодішньої московської політики, її еґоїстично-верстовий напрям“ (с. 403).

З висше сказаного видно, що для історії України-Руси курс д. Белова мало може дати цікавого. Иньша річ — для історії Московщини,

особливо XVI—XVII в.; хто не може взятись за курс Соловєва, а не задовольяеть ся короткими конспектами (як самого Соловєва, Іловайського, Павлова etc.), тому курс д. Белова може бути корисним і цікавим, треба тільки пам'ятати певну сторонничість автора. Що до об'єктивности, то его книжка стоїть висше останнього випуска курсу д. Іловайського, а до того й сей, як і гарний курс д. Вестужева Рюмина, поки що кінчить ся лише „смутним часом“.

М. Грушевський.

А. Шахматовъ — Къ вопросу объ образовании русских нарѣчій (Русскій Филологическій Вѣстникъ 1894 кн. IV с. 1—12).

Маленька стаття д. Шахматова заслугує нашої уваги і за для важности свого предмета і для імени автора, що займає доволі авторитетну позицію в російській філології.

Питання, якого дотикаеть ся стаття д. Ш., займало здавна філологів і не перестає бути *objectum litis* досі: треба признати автору, що він не претендує розрішати й его, а справедливо признаючи, що „лише спільні старання дослідників історії, мови і літератури народа можуть в сїм питанні дійти до дійсно наукових виводів,“ ставить свою теорію лише як гіпотезу. Операє він її цілковито на фактах історії, то ж з цього боку ми до неї й придивимось.

Д. Ш. починає з того, що всеруська (общерусская) епоха істориків не приступна (зазначу, що ще може бути непевним, чи вона коли існувала, і чи дві головні вітки: зарідки українсько-руської і білоруської не могли існувати з початку, при процесі відокремлення руської мови з решти славянських), руський нарід в IX в. вже поділяв ся на племена, що ріжнились побутом і мовою, т. в. автор признає сї племена не політичними лише, як деякі (напр. Барсов в географії давньої Руси), а й етнографічними одиницями, що й справді правдоподібніше. Їх мови ґруновались на думку автора в більші групи: він зазначає південно-західне, північне і південне; рішучому відокремленню руських племен перешкодило сформованню руської держави, але в неї не ввійшли окраїни: південно-західня (Галич з Волиню) і північно-західня (Полоцьк); відокремлення сих земель від решти Руси було причиною сформовання в них окремих наречій, ще до XII в., і т. ч. наречія XI і XII в. автор поділяє на три групи — східню (що ділилась на північну і південну), півн.-західню і півд.-західню, і кожна з них вже мала свою долю в перемінах. А як головним чинником в сформованню наречій був поділ політичний, то він і пізніше впливав на територіяльні границі їх: так що територія Дреговичей поділилась між Волиню і Полоцьком, то й по-

луд.-західня їх частина (Гродно) пристала до полудн.-захід. наріччя, а півн.-східня (Новогрудок) — до півн.-західнього. Спустошення Київщини й Переяславщини під впливом половецьких нападів, закінчених Татарським находом, коли людність звідси рушила на північ, — відкрило дорогу до розширення галицько-волинської, себто „малоруської народности: сполучення багатьох південно-східних земель в Литовсько-руській державі дає їй можливість колонізувати Подніпрянщину; „стрічаючи того-ж самого Малороса в Вороніжських стінах і в сучасній Угорській Русі, виводимо, що малоруська народність розпросторила в історичні часи з заходу на схід, сформувавшись ще за княжої Русі в землях галицько-волинських“ (с. 5).

Деякі з земель південно-східних притягнені були північно-східними, а поспільного впливу їх формуєть ся московське наріччя; до цієї групи притягають ся деякі інші племена південно-східні (Рязанщина), тим часом як решту притягає держава Литовська, як Черниговщину (власливо автор розуміє тут територію Вятицьку) і Смоленщину; ці південно-східні народи були головним ферментом Русько-литовської держави, під їх впливом племена північно-західні, разом з Берестейщиною і Турово-пинськими землями, приймають ознаки мови південно-великоруської, і так витворюєть ся наріччя білоруське (в XIV—XV в.). Коли південно-східні племена Р.-литовської держави були притягнені державою Московською, се було „початком великоруської епохи“. Великоруська держава — се натуральне продовження східноруської держави (розумій — київської), з новим центром — Москвою; великоруська народність — се східноруські племена, північні і південні, що зібрали ся круг Москви після розкладу Русі великокняжої (с. 10). Автор відновляє попереднє групування наріччій: малоруське — південно-західнє, білоруське — північно-західнє, великоруське — східнє, з поділом на північне і південне (в якому автор розрізняє — московське, наріччя, що не входили в склад держави Р.-литовської, як рязанське, і наріччя земель в. ки. Литовського, як говори смоленські, черниговські, орловські, калужські, тульські). Що до поділу мови української й білоруської, то автор вважає пинські говори наріччєм білоруським, що найближше стояли до галицько-волинського, та мали спільну долю з рештою північно-західних наріччій. Поділ „малоруських говорів“ на українське і галицьке — давній, відповідає поділові на волинське і галицьке наріччя; а говори північно-малоруські належать до „земель, що тягнули до Волині та не входили в склад початкового галицько-волинського князівства“, особистість їх підтримували звязки з говорами Чорної Русі, що входила в склад „північно-західного союзу“.

Ми старались докладно представити теорію автора. Передовсім зазначаємо погляд автора на українсько-руську мову: він дивить ся на

неї, як явище стародавнє, що початок свій веде з часів перед-історичних і в своїм розвою незалежне від впливу інших наріччій, не так як білоруська. Що до решти, як помітив читач, обізнаний з літературою справи, маємо ми тут що до українсько-руської мови поновлену теорію Погодина — Соболевського, тільки вставлену в рами загального об'яснення повстання руських діалектів. Народи київської держави — Великороси, Кияне, Переяславці, Черниговці, — належать до однієї групи з Москвичами, Володимирцями etc., українська народність зостаєть ся при становищі князів — ізгоїв, до яких занесла так звана родова теорія князів галицьких і полоцьких, виключеною з історії Русі. Побачимо, на чому се все оперто.

Автор починає з догадки, що в епоху доісторичну племена славянсько-руські складались в більші групи — на се має вказувати історія мови. Але як дальше сформованє тих самих груп об'ясняєть ся організацією політичною, і ся причина і далі грає головну роль, то, очевидно, перша догадка тратить своє значіння в теорії автора і з'являєть ся довільною (хоч на наш погляд таке початкове групування, на основі ближшого споріднення, сусідства і звязків географічних і культурних мало далеко більші значіння, як комбінації політичні). Фатальне значіння має у автора відокремленє в XI в. Галича-Волині і Полоцька; такий погляд утворив ся, безперечно, під впливом згаданої родовой теорії, що надавала таке значіння княжому ізгойству та виключало князів галицьких і полоцьких з родових відносин київської династії. На се треба передовсім зазначити, що ізгойство княже (хоч би й признавати за ним певне правне обмеженє княжих прав, про що ще можна сперечатись) не виключало тих земель з державного звязку руського: князі ізгойської династії уважались членами династії, що мала монополію володіння руськими землями, а волости ізгойські — „отчиною“ для всіх членів київської династії (тож, коли Галичиною заволоділи Угри в XII в., митр. Никифор підбивав Рюрика київського і Святослава чернигівського, щоб відібрали її: „се иноплеменници отъяли отчину вашу, а льбо вы бы потрудити ся“ — Іпат. с. 446); а хоч князі тих земель не претендували на київський стіл, одначе власть київського князя зарівно розтягала ся на них, як і на інших: київські князі Мономах і Мстислав вимагають від мнських і подоцьких князів, щоб вони їх слухались; князівські з'їзди (в Любечу, в Витчеві) беруть ся розпоряджати волостями галицькими. В сфері церковній і культурній їх звязували з рештою земель тіж звязки, що й сю решту між собою звязували; дружина верства могла собі пересовуватись в ці волости як і інші. Одно слово — всі ті звязки, що звязували і впливали асиміляційно взагалі на життя руських земель, з невеликою різницею показували свій вплив і на сих

землях; тож фатального значіння їх політичне становище мати не могло в справі формування діалектів.

Звернім увагу ще на дати. Галичина була прилучена до київської держави в 80 р. X в. (се одинока відомість в літописи), відокремляється десь коло 80-х років XI в., коли тут з'являються Ростиславичи, значить, з певними перервами — століття належності до Києва, але автор каже, що „вже до XII в. наріччя Галича й Полоцька встигли виробити свої типові ознаки“. Дійсно — не пізнійше, бо в XII віці вже ті типові ознаки відомі в пам'яток, але при чім же тут вплив політичної організації? коли ж встиг відбитись так значно на цілім життю народнім, що полишив так глибокі сліди в мові? ¹⁾

Я говорив доси про Галичину (се ж можна, *mutatis mutandis*, приложити й до полоцьких волостей); але до району того ж діалекта залічено й Волинь: сього вимагають факти з історії мови, але сей факт вже зовсім не влазить в рами теорії д. Ш.: до останньої чверти XII в. Волинь тісно звязано з Київщиною, як рідко котра з земель; ізгойською волостію за той час вона була уривково й не довго; спільним житєм політичним з Галичиною вона властиво починає жити лише з 2-ої чверти XIII в. — до того звязки їх, протягом кількадесяти літ, з'являючись часами, не були трівкими.

А що сформування галицько-волинського діалекта тепер вже не можна віднести до XIII—XIV в. — се запізньо, тому щоб теорію особности галицько-волинського діалекта від подніпрянського на якомусь історичному ґрунті оперти, треба припустити, що Дуліби-Хорвати споконь віку становили особну етнографічну ґрупу, звязану певними спільними ознаками і відріжену від їх східних сусідів. Се буде вправді цілком довільною гіпотезою, але иншого способу не бачимо.

Такою ж довільною гіпотезою остається і друга підпора теорії — древянсько-полянсько-сіверянські великороси, які в XII—XIII в. мали виемігрувати на північ цілковито й безслідно. І се великоросійство їх, і цілковите спустошення Київщини й Переяславщини, і та еміґрація — все се цілком довільні здогади. Д. Ш. взяв їх готовими в своїх попередників, тож нема чого на сім пункті спинятись; пригадаєм лише, що колонізація Подніпрянщини йшла не так з заходу, як з півночі, і що значить сформування українського діалекту не було простим перенесенням мови галицько-волинської в Подніпров'є. Що ж до об'яснення поділу українсько-руської мови на діалекти галицький і український давним поді-

¹⁾ Що ізгойське становище князів не робило значного такого впливу, доводить і приклад Рязанщини: трохи пізнійше від Галичини й вона опинилась в такому ж становищу, а се же не відокремлює її мови в особне наріччє, як галицько-волинське

лом на говори галицький і волинський, то воно неможливо тим, що волинська людність не могла бути одиноким колонізаційним фактором в Подніпров'ю, без галицької, як би й прийняти погляд автора на напрям колонізації. Сформування діалектів північно-українських об'ясняє автор зовсім не ясно: що значить „землі, що тягнули до Волині, але не входили в склад початкового галицько-волинського князівства“? сусідні говори Чорної Русі, „що належали до північно-західного союзу“ мали впливати на їх відокремлення (с. 17) — але як? алже в Чорній Русі існують „основні південно-західні ознаки“ діалектичні (с. 9)? і що значить „північно-західний союз“? чи волости полоцькі, від яких північна Волинь відділялась широкою смугою земель туровсько-пинських? чи в. кн. Литовське, в яке одначе входила і північна Волинь і південна? Так само незрозуміло висловляється автор і про пинський говір (залічений в него до білоруських); Пинщина ніколи не належала до держави галицько-волинської, тим часом в її мові є багато українських ознак, так що її відносять до українських діалектів.

Ми ширше спинились коло поглядів автора на українську мову, як більш для нас цікавих. Що до білоруської, то, очевидно, політичне становище полоцьких земель в XI—XII в. так само мало може бути причиною його сформування, як се й з галицькими. Не може бути прийнято й те об'яснення з історичних фактів дальшого процесу, яке в д. Ш. знаходимо: у його Смоленщина з північною Черниговщиною з'являються, як згадано, головним ферментом Русько-литовської держави: „не Полоцьк і не Витебськ, а сусідні з ними південно-східні племена зручили частини Литви і за її помічю утворили державу, оборонили її границі і навіть підбили собі Київ.“ Се зовсім противить ся історичним фактам: північні волости черниговські (полудневій Черниговщині д. Ш. такої ваги не надає, та при його теорії вона мусіла бути спустошена) прилучали ся протягом цілого віку, з половини XIV в. почавши, більша їх частина була звязана лише відносинами союзу з в. кн. Литовським, і деякі (як напр. Воротинська, Белевська, Одовська — які виступають у д. Шахматова, с. 7) „служили службу на обидві сторони,“ себто стояли в однакових васальних відносинах разом і до в. кн. Литовського і до в. кн. Московського (див. напр. Леонтовича Очерки р.-литов. права I с. 175). Смоленщину інкорпоровано Литві доперва на початку XV в. Таким чином і вола, і „верховські волости“ північної Черниговщини закінчували собою вже процес сформування Русько-литовської держави, руським ферментом якої дійсно й були ті білоруські народи, яким відмовляє такого значіння д. Ш., Чорна Русь, Минщина, Полоцьк, Витебськ: вони зручили Литву й розвили в ній атракційну силу для инших руських земель, між ними й для Київщини, прилученої значно ра-

нійше, ніж „верховські“ землі й Смоленщина. А значить і прилучення до держави Русько-литовської сих останніх не могло мати такого значіння в розвою диялектів, яке надає йому д. Ш. І то сказати — чому впливу великоруських диялектів, раз вони так асимілювали землі в. кн. Литовського, між ними землі Берестейську Пинську, Туровську — не показалося на Волині, майже рівночасно з сими прилученої до в. кн. Литовського?

Отже ті історичні підпори, які хотів д. Ш. підвести під свою теорію, а втім і під стару Погодинську, розминають ся з історією і підперти її абсолютно не можуть.

М. Грушевський.

Н. Харузинъ — Къ вопросу объ ассимиляціонной способности русскаго народа (Этнографическое Обозрѣніе, IV с. 43—78).

Студія д. Харузина виключно займаєть ся народом великоруським, одначе має й для нас чималу цікавість, бо має значінне для питання про колонізаційний рух руських Славян на північний схід і сформованне великоруського народу, як і його відносин до иньших народів в сучасности.

Д. Харузин зазначає, що односторонно спостережені факти в відносинах Великоросів до иньших народів приводили дослідників до супротивних висновків. Більш розповсюднений погляд, уважаючи, як значно розсунув славянський елемент свої границі в областях иньших народів, поглинувши їх в значній частині, признає за Великоросами (як частиную цього словянства, що вирросло на чуженароднім ґрунті) значну асиміляційну здібність; але рівночасно уважаючи на випадки (правда — менш численні), де Великороси приймають матеріяльну і духову культуру тих народів, з якими сусіднують, переймають навіть мову і втрачують свою національність, иньші дослідники приходили до висновку, що Великороси не тільки не здатні до асимілювання иньших, але самі підпадають чужому впливу легко і втрачують національні ознаки.

Зазначивши, що для спостереження асиміляційної здібности, треба виключити сторонні способи асиміляції, як вплив маси на одиниці, вплив адміністративної організації й школи, д. Х. переходить до перегляду обопільного впливу Великоросів і чужеродців. Присвячені цьому перегляду сторінки, займаючи більшу частину студії, прочитують ся з особливою цікавістю, ілюструючи процес незвичайно важний з історично-культурного погляду.

Автор зазначає, що, виключивши деяких з західньої групи (Естів і Финляндців), народи финські взагалі більш менш легко асимілюють

ся Великоросами. Сей процес розпочав ся в доісторичні часи, а продовженне, а по частині — завершенне цього процесу має перед очима сучасна етнографія. Тим часом як русифікація деяких финських народів завершилася вже в початкові часи руської історії (як Мері, Веси), а тепер наприклад лише невеликі останки зістали ся від Мордви і Черми, тим часом Вотяки, Корела, утікши в менш приступні місцевости від великоруських колоністів, ще задержують на якийсь час свої національні ознаки. Подібним чином русифікації підпадають і деякі з сибирських народів (як Самоеди, Буряти, Гіляки, Юкагири), не вважаючи на незначну що до числа колонізацію великоруську. З фактів супротивного процесу найважійші — се вплив деяких Киргизів і Якутів на Великоросів, що йде аж до денационалізації. Нарешті в декотрих випадках довголітне сусідованне не приносить за собою впливу одного народу на другий, як напр. се є з Киргизами букевськими і астраханськими Калмиками, що, мешкаючи в європейській Росії, під впливом російського державного устрою, міцно заховують своєнародні ознаки.

Навівши сі факти д. Х. звертає увагу на те, що факти різних категорій помічаємо при сусідованню з тієюж національністю, під впливом різнородних обставин і форм цього сусідовання; се приводить его до висновку, що національні здібности не мають так великої ваги в справі асиміляції, як відносини культурні. Вплив можливий там, де нема глибокої, неперехідної різниці між формами життя (як при сусідованню хліборобів з кочовниками); при тім парід з побутом багатшим, вигіднійшим, більш приладненим до місцевих обставин впливає на парід, що навше стоїть з того погляду. Тим об'ясняє він, що великоруські колоністико-козаки, понадаючи в область заможних Киргизів-кочовників і віддаючись скотарству, приймають їх побут і мову, тим часом як там, де козаки зістають ся при хліборобстві, Киргизи, переходячи на хліборобський побут, підпадають їх впливу і втрачують свою національність. Вплив Якутів і Киргизів по деяких місцевостях на Великоросів д. Х. об'ясняє тим, що то були волюжці, салдатські діти, здичілі козаки великоруські, що й підупадали впливови культурних і заможних тубильців.

Такі уваги приводять д. Х. до висновку, що про асиміляційну здібність великоруського народу не можна говорити, а лише про асиміляційну діяльність, яка залежить від різних причин, а головнійше — від культурного стану двох сусідів. Тим не заперечує можливости істновання такої здібности у Великоросів, але, маючи можливість об'яснити явища цієї сфери фактами культурно-історичними, усює питання про здібність, полишаючи спостереження її — будучости.

Такі спостереження над відносинами Великоросів до чужеродців дає важний матеріял до вяснення історії великоруської колонізації,

швидкого зросту її території серед финських, низших культурою народів і зросту численного — через асимілювання собі їх. Легке, добровільне зрушення одних (як то тепер особливо помічається у Пермьків), відступлення, ховання інших перед натиском великоруської колонізації — се факти, що об'яснюють нам незвичайно раннє заникання деяких народів (як Мері, Веси, Води), тим часом як інші з тієї ж категорії (як Корели), заховували так довго свою своєнародність; тільки в історії не обмежалося на спокійних відносинах, як в сучасності і намість пасивного усвоєння виступала крівава оборона, тепер не можлива, а з другого боку з боку словянських колоністів бачимо факти витискування силою — чужеродці вирізувались, забирались жінки і молодша челядь etc.

Д. Х. поступив добре, виключивши з об'яснення відносин тих такий неясний і суб'єктивний термін, як національна здібність і переніс всю вагу на ґрунт культурно-історичний. Безперечно різні їх модифікації рішучо впливають навіть при однакових чи аналогічних ознаках національних контрагентів, хоч се не може позбавити значіння і національних ознак — більшого чи меньшого привязання до своєнародности у одного контрагента і більшої чи меньшої національної толеранції у другого. Зауважимо, що на нашу думку брак такої толеранції, зневажливе поводження з чужеродцями може бути одним з важних моментів що до наслідків міжнародних відносин — він побільшує вплив на культурно-слабих народів і викликає тим більшу силу опозиційну у культурно-дужших.

М. Грушевський.

Городъ Каменецъ-Подольскій. Историческое описание священника Е. Сѣцинскаго, К., 1895, ст. VIII+247 24 рисунки.

О. Юхим Сіцинський, священник в м. Камінці, представляє собою типового провінціального дослідника в ліпшій значінню того слова і для тих, що сидячи в провінціальних містах, плачуться на неможливість щось робити, може буди прикладом, як може чоловік робити, сидячи і в такім мало інтелектуальнім куті, як славний Камінець. Начавши ще на академічній лавці перекладами історичними, він і пізнійше все робив над історією рідного Поділля, безпретензійно збираючи й обробляючи той матеріал, який мав під рукою — звичайно по церковній історії й археології переважно; так виходили його описи давніших подільських церков, монастирів і т. и.

Тепер перед нами його книжка про Камінець, видана, як значить ся на другій картці, коштом камінецької мійської адміністрації „в пам'ять століття повороту (воз'єднання) Поділля до Росії, що зкінчило ся

1893 р.“ І так ми маємо перед собою офіційальне ювілейне видання, написане ad hoc. В вступній главі автор об'ясняє, що хотів дати руським читачам історичні відомости про місто, що подекуди він обмежав ся переказом того, що знаходило ся в польській літературі, по можности стараючи ся освітити з руського боку, і уважає свою працю першою, слабою пробою, з хибамі неминучими для провінціального дослідника.

Офіційальні ювілейні видання мають свій спеціальний стиль, дуже неприємний, і ми перш за все з приємністю нотуємо, що ся книжка не впадає в нього, зостаючись в границях наукового трактування предмету. Правда, подекуди прохоплюють ся часом слівця й вирази, що по часті пригадують той стиль, по часті — нублицистику певного рода, але сей дисонанс — може й невільний — хоч неприємний, але рідний і цілком формальний, без впливу на саме трактування річі.

Книжка розділена на дві частини. Перші нять глав (с. 5—83) обіймають загальну, чи краще сказати — зверхню історію Камінця, в певнім звязку з історією края, дальші шість — внутрішню: історія камінецької твердині, релігійне життя, церкви й костели: ся — археологічна — часть (гл. 6—8) займає найбільше місця (с. 83—184), далі — духове життя, устрій мійський, торгівля й залюднення. Поділ предмету трохи механічний, і опис сучасного Камінця, мені здається, ліпше було відділити від історичного огляду. В остатнім авторови, як то каже сам на вступі, не ходило про нові досліді, а про найбільш докладний звіт і доповнення зробленого. Автор дуже мильно, як рідко, покориставсь літературою (недостачи невеликі, й трудно більшого вимагати від автора), звернувшись до друкованих джерел по можности, так що його історичному огляду треба признати докладність і повноту. Не в одному можна було б його поповнити на основі його барського дипломатарія (особливо в справі заставу і викупу Камінця — див. I N. і реєстр в розправі с. 286), та автор каже, що праця його була закінчена до виходу його (р. 1893); реєстр староств камінецьких (с. 87) міг автор значно розширити на основі Akta grodzkie i ziemskie, як що мав комплект сього, в Росії доволі мало розповсюджене, видання. На с. 18 автор зве Буцацьких родом руським, що рано вирік ся православ'я і своєї національности; довести сю тезу, скільки знаю, трудно було б. Про напади Волохів на Камінець (с. 22) міг би автор знайти ліпші відомости в цитованім у нього т. X *Źródła*. Думку про заснування Зіньковецьких виходцями з м. Зицькова (с. 85) ледви чи можна прийняти.

Але се другорядні річі. Взагалі-ж, як сказав я, представлена історія Камінця совістно й докладно. Слабо представлений тільки XIX в. — се, звісно, залежало від загального браку обробленого матеріалу в літературі, але ліпше було зіставити пропуски в книжці, ніж заповняти

оповіданнями про те, як стрічали в Камінці рівних високих осіб. Внутрішня історія, особливо устрій, могли б ширше бути представлені навіть на підставі приступної авторови літератури. За те археологічна частина, як сказано, представлена докладно.

Текст видано коректно дуже. Книжка прикрашена кількома фотографіями, гравюрами й лінографіями, почасти передрукованими з інших видань (особливо з „Поділя“ вид. Батюшковим), а в більшості — оригінальними. Останні зроблені в Києві, взагалі добре, так що надають книжці елегантний вигляд.

Отже в книжці д. Січинського публіка має дуже користне придбаннє.
М. Грушевський.

Н. М. О прошломъ Подоліи. Камінець-Под., 1895, стр. 46.

Ся популярна брошура на 46 сторонах друку обіймає всю історію Поділля з найдавніших часів до нашого часу. Певна річ, що від такої книжочки трудно сподіватись серйозної вартости і наукового викладу. Брошура і не ставить сього своїм завданням; вона має лиш на меті допомогти тим сьвященникам, що хотіли-б познаємити нарядіян та учнів своїх в долею подільського краю. Брошуру написано на основі праці проф. Петрова „Подолія — историческое описание“ і в тому-ж об'єднательно-обрусительному напрямі.
О. Л.

Л. Падалка — Была ли на островѣ Томаковкѣ Запорожская Сѣчь, К., 1893 (відбитка з Київської старини т. V).

— По вопросу о существовании Запорожской Сѣчи въ первыя времена запорожскаго козачества. К. 1894 (відбитка з К. Старини).

Заголовки наведених праць ¹⁾ ясно зазначають предмет студій: чи існувала до початку другої половини XVII в. Запорожська Січ по тих місцях, де звичайно вказують її історики? Вказавши на те, як стоїть се питання в більш відомих працях про історію України-Руси та запорожського козацтва, автор на підставі історичних, археологічних та топографічних дат, а також з посвідчень старих людей приходять до того, що ні на Хортиці, ні на Томаківці, ні на Базавлуці, ні на Микитиному Розі не було Січи, а що в сіх місцях були лиш дочасні стоянки для запорожського війська, так звані „коши“ ²⁾.

¹⁾ Про другу з цих дьвів ще в Науковій Хроніці VI т. Записок.

²⁾ Была ли etc. стр. 248, 253, 257; По вопросу etc. стр. 16, 19, 25, 27, 28, 38.

Такий вивід з дуже значної кількості материялу показує, що автор розпочинав студії і студійовав сей материял, маючи цілком ясну думку про „січ“ та про „кіш“, цілковито та гаравд поділяв сі два термини. Се останнє почуваєш, читаючи праці д. Падалки, хоча з початку неможливо дійсно врозуміти, що автор розуміє під словами: „січ“ та „кіш“. В сьому разі на заповогу читачеві приходять сам автор, поставивши в кінці другої з цитованих праць питання про ріжницю термінів: „запорожський кіш“ та „запорожська січ“ (По вопросу ст. 38—41). Але коли при поділі сих термінів автор зазначає характерні риси одного й другого, то з'являєть ся у нього невизначність та непевність; особливо-ж се треба прикласти до об'яснення слова „січ“. „Слово се, — каже автор — могло значно змінити своє значіннє в протягу довговічного життя українсько-руського народу на ріжних ступнях єго культури. З першу се слово, мабуть (?), мало значіннє близьке до термину „засіка“, у всякому разі се слово з початку означало тільки місце. Нам не відомо, які відтінки набувало слова „січ“, відповідно відмінам народнього побуту, а козацького спеціально“. (По вопросу с. 41). До якого, питаємо, розуміння про січи можна дійти з отакими міркуваннями автора? Принаймній, чогось певного скласти не можливо. Як звернути увагу на ті ознаки, які автор надає січці, то, не боячись помилки, можна вивести, що за тип Січи в її зверхньому устрою та у внутрішньому, адміністративно-побутовому автор признає Січ Сіркову та Січ на р. Підпольній. Особливо ясно виступив з сям критерієм автор, розв'язуючи питання про існування Січи та острові Базавлуці. Про те, що на сьому місці перебували козаки, у нас в історичній літературі є більш повні відомости, ніж про инші запорожські стоянки — (ми поки що задержуємо термінологію автора), се — подорожні записки Ериха Лассоти, що завітав до Запорожців на острів Базавлук 1594 р., яко посланець германського імператора Рудольфа II. Розглядаючи дати сих записок що до поставленого питання, автор зазначає, може й ненароком, але й без усяких застережень та обмежень, ті типові ознаки, які на його думку повинні входити в термін „січ“. За ддя ілюстрації наших слів, ми позволимо собі над'ужити увагу читача і наведемо кілька гадок автора. „Подані тут (в записках Лассоти) подробиці, — пише автор, — дають привід для виводу, що на острові Базавлуці під час перебування Лассоти у Запорожців тут була звичайна стоянка, яку ніяк не можна вважати за те саме, що й Запорожська Січ. Місце перебування Запорожців Лассота у своїому дневнику скрізь називає табором і ні один раз не додає до нього: у фортифікований або обведений окопом (ibid. с. 23). Зібравши до купи усі типові, з погляду д. Падалки, ознаки Січи розкдані в обох його замітках, можна скласти собі ось яке розуміння про

Січ: се — сталий військовий табор, обведений окопом (ibid. пор. с. 37), з ознаками оселости (с. 27), з доволі комплікованим устроєм та значним місцем під нею, як от Стара Січ на Чортомлику або Нова на Підпільній (Была ли с. 247). Сих ознак, з погляду автора, не має ні в одній з відомих до другої половини XVII в. стоянки запорожської, а через се до них ніяк і не можна прикласти назви „січ“.

Таку-ж аподектичну відповідь дає автор і тоді, як розглядає внутрішній адміністративно-побутовий бік життя запорожського брацтва кінця XVI та першої половини XVII віку. Наприклад студиюючи (на підставі записок Лассоти) побут запорожців на Базавлуці, автор робить такий вивід: „розглядаючи подробиці військового устрою Запорожців, теж бачимо ознаки, що цілком відокремлюють побут Запорожців сього часу (кінця XVI в.) від побуту пізнішого Низового запорожського війська, що мали свій центр спершу у Старій Січі, а потім у Новій Січі на Підпільній (По вопросу 24), а то, що Запорожці в кінці XVI в. не мали ще закінченої організації (с. 24), відокремленої від мійського запорожського козацтва (с. 25, пор. до с. 37).

Таким чином автор для розв'язання поставленого їм питання поставив критерієм зверхній та внутрішній устрій Січі за пізніший час від того, який він розглядає, хоч сього, як ми раніше занотували, він і не висловлює ясно та прямо, а дає трохи инше, меньш повне та усталене розуміння про січ.

Вибрана автором стежка для вказання певних ознак „січ“ та брак консеквенції в в'ясненні основного значіння теми („січ“) спровадили й саму студию поставленого питання на небажаний шлях, що дає й геть-то широке поле за для всяких довільних виводів, коли доводить ся зібрати до купи різні історичні дати. Автор надає дуже велику довідну силу археологічним, топографічним датам та свідомствам традиції лише що до єго виводів та догадок. Наприклад, розв'язуючи питання про існування Січі на острові Хортиці, автор у останках старовини на сьому острові (сліди давньої фортифікації та окопу) не бачить існування тут Січі (ibid. с. 14, 19). Такий само окіп є і на острові Томаківці, хоч і тут автор не вбачає слідів Запорожської Січі, бо „окіп ні обширом, ні своїм типом не пагадує собою фортифікації для цілого Запорожського війська, яку має Січ на Чортомлику, або на Підпільній (Была ли с. 24). Але ж окопи на Хортиці й на Томаківці, як видно з слів самого ж автора, підходять під розуміння, яке він склав про Січ: вони обведені валом. Що-ж до обширу окопів, то ледве чи й можна запевняти, що в протягу майже трох віків вони цілком задержали свій початковий вид. Сю думку годен поділяти й сам автор (По вопросу с. 15). А вже ж на острові Хортиці фельдмаршал Мініх вивів здоровенні фортифікації, от же він

міг зруйновати запорожські фортифікації. Окопи-ж, що зістались цілі на Хортиці та на Томаківці, не можна й рівняти з фортифікаціями, наприклад, Нової Січі, бо остання була не простою твердиною, а уфортифікованим містом (та все таки вона не була життєм усього запорожського війська,¹⁾ як думає автор). Через се, на наш погляд, немає нестемених причин, що б не бачили Запорожської Січі в Хортицькій твердині, що, не вважаючи на свій незначний обшир (500 кватр. сажнів), на випадок небезпечности могла вмістити в собі все Запорожське військо, що складалось з 3—6²⁾ тисяч чоловіка, що не цілий рік жило за порогами та жило не однією тільки війною, а й різними промислами.³⁾ Про обшир же Томаківського окопу нічого й говорити, бо й сам автор налічує тут кілька десятин (Была ли н. с. 250).

Що ж до народного переказу, як джерела для цікавого нам питання, то ледве ще чи й можна надавати йому таке значіння, як то робить автор, навіть, прийнявши погляди автора що до наукової вартости сього джерела історичного. Автор швидко користується з сього джерела, розв'язуючи питання про існування Січі на Томаківці, і на підставі його на зняте питання відповідає: ні (ib. с. 253) Сам же автор признає — і цілком справедливо, що „народні перекази тільки в поодиноких випадках можуть бути джерелом для історії,“ се раз. Друге, що б признати якийсь переказ відповідним дійсности, треба ще запевнитись, чи можна ж було переказу у певній місцевости заціліти без перекручення (ib. с. 248). Та сього свого погляду автор і не придержує ся при студиях над питанням про Січ на Томаківці. Переказ про острів не може похвалити ся тим, що він без перерви переходив від одного покоління до другого; та й теперішні Катеринославці не тубильці, а захожий люд, а через те й „чужий для запорожських переказів“ — як признає й сам автор. (По вопросу с. 19 примітка). Через се зовсім даремна й праця шукати серед людности сусідньої в Томаківкою дійсного оповідання про часи початку історії запорожського козацтва. Автор сам вказує на те, що біля Сіркової Січі серед людности нема переказів навіть про такого велетня Запорожа, як кошовий Іван Сірко (Была ли с. 250), що й жив вже в пізніші часи запорожської історії, то що ж сказати про раніші часи?

Не можемо ми признати відповідним і трактовання автором писаних, історичних свідомств про Запорожців. Щоб ствердити свою думку, автор покликують ся на те, що в писаних джерелах того часу слово

¹⁾ Известное повѣств. Запорожца Коржа, стор. 42.

²⁾ Записки Лассоты, стор. 49.

³⁾ M. Bielskiego Kronika Polska, стор. 717—718.

„Січ“ не вживало для означення Запорозького війська. Знайшовши ж у літописи Самовидця та в „Історическом собраніи“ Лукомського слово „Січ“, ужите у вказаному значінню, автор уважає то припискою переписувача (По вопросу с. 29—31). Нехай і так! Не будемо змагатись проти автора що до історичного збірника Лукомського; але зього ні в якому разі не можна сказати про літопись Самовидця, авторитет якої, як написаної сучасником Хмельницького, високо стоїть в українсько-руській історичній літературі. До того ж згадане місце сїєї літописи немає в собі нічогоісенського та неясного, а слово „Січ“ ужито тут як більш дрібно пояснення та додаток до слова „на Запороже“.

Що слово „Січ“ уживано у літописних оповіданнях про події половини XVII в. до ладу, стверджуєть ся тим, що в звичайній розмові вживано слово „Siczowcy“, для означення запорозьких козаків, — а що воно так, то се видко з цитованих у автора листів гетьмана Жолкевського. Але й автор вказує на се слово та не бачить в ньому нічого такого, щоб знищувало правду його слів, не бачить вказання на існування Січи в початку XVII в., хоч і „не бере ся об'яснити автентичне значіння слова: „Siczowcy“ (ib. с. 35, прим.) По нашому ж самий натуральний та найпростійший зміст слова „Siczowcy“ такий: се — люди, що живуть в Січи.

Нарешті, щоб більше ствердити головну думку своєї студії, автор розглядає внутрішній устрій запорозької військової громади кінця XVI та початку XVII в. й приходить до того, що громада ся ще не мала закінченої організації (і б. с. 24) і не існувала, як щось окреме від решти козацтва, як самостійне низове військо Запорозьке, а правдоподібно (?) в сей час перебувала середню стадію розвитку межі остаточним організованнем та тим моментом примітивного устрою військового, який ми бачимо у Вельського, коли він описує козацький похід в Молдавію під проводом гетьмана Свірчковського (ib. с. 27). Тут автор зачінає, на наш погляд, дуже важне й нове питання про історичний розвиток внутрішнього життя Запорозького війська. Саме тільки поставлення такого питання надає працям д. Надалки значну вагу; дуже шкода, що автор не дав сїй думці більш широкого розвитку, але додамо, що не можна й цілком погодитись з тим, що висловив автор про внутрішнє життє козацтва. На розв'язання зього питання в значній мірі відбив ся той погляд на Січ, який дає автор у своїй студії, узявши за тип її Січ за останній час її історичного розвитку. А вже ж сам автор запевняє, без жадних застережень, що значінню слова „Січ“ можна було значно амінятись в протягу багатьох віків життя українсько-руського народу,“ а потім від щирого серця признаєть ся, що „не знає, які від-

тінки набувало слово „Січ“ під впливом зміни народнього побуту, а козацького спеціально“ (ib. с. 41). Очевидячки, життє козацтва треба розглядати в звязку з его історичними умовами, які, на наш погляд, повинні стати виходною точкою для студій про побут Запорозців XVI—XVII вв. На Запороже тягла українських козаків і повна особиста воля і багатство промислів; але тут за порогами, через сусідство з охочим до війни кочевником-Татарином, сї вояки, що б удержатись на своєму місці, будують „засіки“; „з зього, скажемо словами історика В. Б. Антоновича, мабуть і центр твердинь на острові Хортиці придбав назву „Січ“.¹⁾ Останки таких твердинь, і навіть доволі просторих, знайшов сам автор. Що козакам неминуче треба було мати такі центри, як Січ на Хортиці, се очевидно. Козацтво, як свідчить Лассота, жило по 3—6 тисяч чоловіка вкупі, а через те повинні вони були мати й доволі значний запас муніції та військового припасу, як для своїх походів суходолом, так і для цілих флотів, се одне; а друге те, що вони повинні були провадити завзяту боротьбу з Татарами та Турками, — усе се ясно свідчить про те, що Запорозці повинні були мати свої центри, і свою військову організацію, себ то вони повинні були виділитись з загалу українсько-руського козацтва. Ледве навіть чи й можна, на основі дат, що цитує д. Надалка, змагатись проти того, що у Запорозців були сичи як оселі, уфортифіковані місця. Тенер ходить тільки про те, чи можна ж укупі з д. Надалкою казати, що Січ не мала самостійного існування, як громада з невною внутрішньою організацією? Скажемо: ні! бо д. Надалка в своїм розумінню організації Запорозців XVI в. виходить з непевних дат. Автор надав усьому запорозькому війську характер ватаги авантюриста Свірчковського, тоді як вже давно признано історичною наукою, що Свірчковського не можна навіть заводити в число запорозьких гетьманів; авторови можна було зняти авторитетні уваги про се у того ж В. Б. Антоновича. Дати ж про внутрішній устрій Запорозців XVI в. в записках Лассоти автор об'ясняє не відповідно історичним умовам життя запорозького війська.

Межи иншим Козаків манило за пороги багатство промислів: рибальського та звірячого, й через се не диво, що Лассота здибав тут мисливців або так званих „хазяїв човнів“. До того ж Запорозці не увесь час жили за порогами, а особливо на зиму вертались на Україну й взагалі не рвали усіх звязків з українським козацтвом, центром якого був Терехтемирів. Через такі звязки вони зберегли і організацію українського козацтва, поділеного польським урядом на полки; через се й присутність полковників у запорозькому військові для нас цілком зрозуміла,

¹⁾ Літографований курс лекцій, стор. 12.

а функції їх, на наш погляд, були не чисто військові, а військово-адміністративні, і навіть переважно останні, — з сим згоджується і д. Падалка (По вопросу с. 24). Такі були умови життя Запорожців у XVI та першій чверті XVII в. У другій же чверті XVII в. під впливом вправної вже релігійно-національної та економічної боротьби двох народностей: руської та польської українське посіпільство почало усе більш та більш приливати на Запорожжя. Одна частина цього посіпільства йшла на Запорожжя, що б тут акупитись й усією лавою кинутись знов на Україну та за допомогою Запорожців добитись певних перемін; друга ж, значно менша, або записувалась у військо, або оселялась на його землях. З кінця XVII в., за гетьмана Мазепи, участь Запорожців у політичній життю України, що особливо інтензивно виявилась за Хмельницького та в пізнійшій боротьбі гетьманів, перервалась; а натомість побільшилась еміграція Українців у запорожські степи, особливо ж коли самі Запорожці гаряче взялись за колонізацію своїх степів.

З таких умов життя Запорожців виходило ось що: 1-е, повсякчасний звязок запорожського війська з Україною; а що сей звязок тягнеться через усе історичне життя Запорожського війська, то се й на крихту не може бути доказом того, що запорожська громада сей чи той час не мала самостійности, як се доводить д. Падалка (ib. с. 27). 2-е, натомість у військо запорожське посіпільства все збільшувались, — зробив те, що життя війська опанував устрій цілком народний, а через се й утворилась зміна в організації війська та його адміністрації. Адміністративною одиницею війська стає не полк, а курінь, а назву „полковник“ змінено на народний адміністративний термін — „отаман“. Коли витворилась ся одміна, напевне трудно вказати, — як що не бачити в назві „полковник“ дневника Лассоти якоїсь недокладности виразу; приваймі назва „отаман“ вже в XVI в. була відома Запорожцям, тільки її вживали, як назву начальника невеличкого гурту козаків — чоловіка з 10.¹⁾ Може стати ся, що таким отаманом був старший межі землякам, що приходили на Запорожжя і тут складали з себе більш значні гурти під зарядом названих Лассотою полковників, даючи таким гуртам своє ймення. Так мабуть й витворились назви курінів: Канівський, Верхне-Стеблівський, Нижне-Стеблівський й інші. З другого боку колонізація запорожських степів, що мала своїм наслідком утворення великого числа хуторів сіл і навіть міст, заставила запорожський кіш звернути увагу на експлоатацію своїх земель та впорядковати життя самих осадників, через се й розділено запорожські маєтки на 8 округів або паланок та заведено у кожній з них

¹⁾ Дивись у Яблоновського: *Źródła dziejowe t. XX, Rejestr kozaków nizowych, str. 154*; порівняй *Kwartalnik Historyczny 1893 p. III, Etniczna postać Ukrainy*.

окремий уряд з полковником на чолі. Паланочних полковників запорожських XVII в. ніяк не можна вважати за те саме, що й полковники XVI, про яких згадує Лассота, бо тоді й умови життя на Запорожжі були зовсім інші. Нарешті, узявшись за експлоатацію своїх просторих маєтків, козацтво поділило про меж себе, по куріням, ті землі та уходи, що не осіли осадники. Ся обставина поклала свою особливу печать на устрій життя усього війська. Військова рада усього запорожського братства дотикалась справ, що мали вагу для усього війська: обрання кошової та паланочної старшини, питання про війну та згоду, поділ земель; внутрішнє ж, адміністративне життя кожного куріня була справою самого ж куріня, й таким робом курінь у війську ставав чимсь самостійним: курінь оббирав сам собі свою курінну старшину, мав свою господарку, свою казну, свою землю і ставав по середині межі усією громадою та поодинокими особами. Значить, внутрішня організація війська в останні часи його існування не мала вже без примішки чисто громадського характеру, мала в собі багато елементів посябриного устрою, які приципили до економічного побуту козацтва посіпільство. Але питання про те, яке місце займав в устрої запорожського війська посябриний елемент, заслуговує більш широкої студії і повинен стати предметом окремої розвідки.

Значить, головна думка д. Падалки, що у Запорожців не було Січи навіть до часів Богдана Хмельницького, не має за собою безперечних фактів та важних доводів, а до того й самому представленню справи бракує ясности та точности, що й відбилося неприємним способом на самому методі студії. Говорячи так, ми зовсім не хочемо заперечувати науковому значінню праць д. Падалки. Перш за все треба радіти тому, що автор вибрав для студії мало вияснену область історії; а друге те, що автор, студіюючи сю область, уживає критичного методу, не покладаючись ані на свідощтва українських та польських літописців, ані на розповсюджені думки; до того ж праця визначається багатством вібраного матеріялу, ще й гаразд розміщеного. Став джерел до початку історії Запорожців, де багато залутаного, не ясного, і навіть непевного, вимагає доконче критичного перегляду, а через се хто тільки хоче узятись за студіювання сеї області, повинен вибрати своїм девизом євангельські слова: „ось лопата Єго в руці Єго й він вичистить свій тік, і збере пшеницю у свою житницю, а бур'ян поपालить невгасимим вогнем“. Критичний метод привів д. П. до вельми щасливих наслідків в його попередній роботі про походження запорожського козацтва і взагалі приємно відрижає его роботи від праць другого співробітника його на півні історії Запорожців — д. Юварницького; тільки прикладаючи критичний метод до розповсюджених в українсько-руській історичній науці

думок та їх джерел, треба б авторови критично вивіряти й силу доводів супротивних, щоб, зламавши старе, не дати нових об'яснень та виводів не досить опертих й через се саме не наробити в науці ще більшої плутанини.

До своїх студій автор додає карти, що багато допомагають ясно зрозуміти топографію Січчій.

Зостаєть ся від щирого серця побажати авторови талану в його дальших працях на вибраній ним ниві історії.

II.

Лѣтописецъ Русскій (Московская Лѣтопись) по рукописи А. Н. Лебедева, Москва, 1895 (відбитка з „Чтеній“ московського істор. товариства).

Ся літопись обіймає п'ятнадцять років царювання Івана Страшного (1552—1563 р.) і подібна до виданого вже Літописця Львова та Никонової Літописи. Властиво ж нова й до сього часу не видана частина літописи починаєть ся з 1560 р. Видавець пильно перевірів видання з оригіналом, а в першій частині, подібній до згаданих літописей, відмітив у тексті курсивом і означив в примітках всі добавки, вставки та зміни. Для українсько-руського дослідника ся літопись має ту вагу, що подає багато подробиць про відносини, які повстали межі Дніпровим козацтвом та московським царем, про відносини сього козацтва до відомого борця з „невірними“ князя Дмитра Вишневецького і, нарешті, про службу сього останнього цареві на Дніпрі та на Кавказі і поворот його у Литву на службу до в. князя. До того літопись нотує факт з'явлення і ширення „люторської ереси“ по західній Русі та Україні, яку вже називає „Малою Русію“, і під р. 1554 переказує послання константинопольського патріарха Юсафа до київського митрополита Макарія „обличая влославимую, пагубную и богомерскую Люторускую ересь.“

На жаль ся літопись не має покажчика, й через се користати з неї доволі незручно.

О. Ш.

Акты Московскаго государства, изданные Императорскою Академією Наукъ подъ редакцією Н. А. Попова, Разрядный приказъ, Московскій столъ т. I: 1571—1634, т. II: 1635—1659. Спб., 1890—1894, 4°, т. I — ст. XLIV+767, т. II. — ст. XLV+773.

По між виданнями Академії Наук відділ властиво історичних матеріялів завше займав другорядне місце, а за останні десять років ми майже нічого вже й не зустрічали такого, що належало б до історії. Але з початком 1883 р., по думці небіжчика академіка Н. В. Калачева, який вказав на конечну потребу видання справоздань та рішень Мо-

сковської боярської думи, ріжних допетровських приказів областних та сільських урядів Московської держави, академія ухвалила розпочати таке видання й доручила його д. Калачеву. Останній небавом вмер, і розпочате ним перервалось. Поновив се діло проф. московський Н. А. Попов, тепер вже теж небіжчик. Р. 1887 Попов радив зараз же розпочати видання найголовніших документів „Розрядного приказу“, бо останній до 1711 р. мав вплив майже в усіх галузях державного урядовання. Попов рекомендував академії дві методи видання: поділ документів відповідно ріжним сторонам урядовання по всіх столах „Розрядного приказу“ і уклад документів хронологічний, починаючи з Московського стола. Академія наук прийняла хронологічний метод і розпочала видання з „діл“ Московського стола, надавши виданню загальну назву „Актив Московської держави“. Не вважаючи на те, що поміж столами Розрядного приказу (сей приказ глядів всього, що належало до державної служби) Московський стіл не відав справ України Русі, а все ж таки, як ми побачимо далі, поміж його документами транляєть ся доволі матеріялу і для українського історика. А коли воно так з Московським столом, то чого ж ми можемо сподівати ся, коли академія почне видавати документи Білогородського та Київського столів, які безпосередне відали справи України, не вважаючи на те, що існував і окремий Малоросійський приказ. Через отсе вже видко, який має для нас інтерес се видання Академії Наук. Не можна ж не пожалкувати тільки, що видання документів Білогородського і Київського столів доведеть ся й геть — то довго дожидати, а то через такий рахунок: Академія Наук з 1887—1894 р., се б то за сім років, видала два томи; виходить, що, як не змінять ся обставини, то виходить ме по одному тому, не що року або й двічі на рік, як можна б сподіватись, а лише через 3½ роки; скільки томів вийде з документів Московського столу ще невідомо, а вважаючи на повільність видання, ледві чи й вийдуть на світ раніш половини XX віку документи Білогородського та Київського столів.

Перший том „Актив Московскаго Государства“ представляє з себе здоровенну книжку з 766 сторінками in 4°, в два рядки дрібного та густого писма; 100 сторінок сього тому зайнято покажчиками осіб, імен географічних та річей. Сей том містить 718 актив, що обіймають час з 1571—1634 р. Як і треба було сподіватись, найменча частина актив припадає на кінець XVI в., останній же рік — 1634 і найближчі до нього попередні роки мають найбільше актив. До України-Русі належить дуже багато документів, і перш за все ті, що представляють нам стан Лівобережя під кінець XVI в., на яке нападають Татари, а боронять московські вартові та „станичники“. Ще р. 1846 з сього матеріялу покористував ся небіжчик профес. І. Вєляев для студії: „О сторожевой, станичной

и полевой службѣ“; але через те що в примітках Беляєва проскочило багато помилок, то академія і видала їх цілком, без зміни, що, кажучи до речі, ні на крихту не відміняє висновків тієї студії. Другий ряд документів подає відомості про війни з Польщею в р. 1619 та 1632—1634 та про татарські напади; нарешті третій — рисує нам внутрішнє життя українського козацтва і подає відомості про відносини козаків до польського та московського урядів. Факти політичного та побутового життя козащини знаходимо або в офіційних „відписках“ воєводів з приводу подій на далекій окраїні, або в посвідченнях крамарів, вязнів, або мандрівців з України. Вони представляють нам внутрішній устрій козацтва, его самоуправу, козацьку раду, боротьбу на її партій, настроїв народу; вони характеризують гетьманів, подаючи відомості про їх долю. Так ми довідуємося тут про нових гетьманів: Білоцерковця, Кулагу та Деденка; маємо відомості про старих ватагів козацтва: про Тараса й про Арендаренка та про їх долю; про кошових отаманів й ин., одно слово — сі акти багато де в чому поправляють та змінюють наші відомості про козацтво до Богдана Хмельницького й для нас набувають тим більшу вартість, що українські літописці та польські офіційні документи за сей час дуже вбогі. Через се ми маємо право сподіватися, що документи Білогородського столу будуть ще багатішими такими відомостями, але, на жаль, видання їх і можливість користуватися з них історикови, як ми вже казали — в далекій будучности: „жива велика, а робітників на омаль“. Скільки то туману, що обгортає тепер історію козацтва, тоді розвіється!

Другий том актів обіймає часи 1634—1659 рр., се б то час війни Гуні та Острияниці, добу найбільшого утиску селян та козаків на Україні, війни Хмельницького та гетьманованнє Виговського. Своїм обширом сей том точнісінько такий як і перший (773 сторінки), але документів у ньому майже в півтора раза більше, 1160; на жаль, про них не можна сказати того, що ми говорили про перший том. Найбагатіші актами про козачину 1648 та дальші роки, коли московські воєводи з українських міст особливо старанно збирали чутки про „черкаські“ (українські) та польські справи і посилали відписки в Розряд, але в сих відписках ми не знаходимо нових фактів ні про війну самого Хмельницького, ні про те, що робилося по Україні після його смерті; замовчено напр. прилученнє України, смерть гетьмана, обраннє Виговського, дальша ворохобня; війна Гуні та Острияниці теж зовсім не залишила сліду в сих актах. Така бідність відомостей про Україну в ділах Московського столу мала ту причину, що багато, і то найголовніше — йшло у Білогородський стіл та Посольський приказ, а також що в часів Хмельницького важніше та необхідніше ледви чи не все вже й видало; а як що ще й зустрічається, то воно належить

до подробиць, які не мають вже такої ваги. Цікаво напр. що по багатьох актах сучасники звать Хмельницького „великим“ — великий Богдань Хмельницькій, гетьмань запорожський. В сю пору загального зворушення та колотнечи, в чутках ходило чимало всякої нісенітничі (напр. на Запорозжі сподівалися на приїзду короля Владислава IV), яку докладно записували акуратні та нильні воєводи; але саме розповсюдження таких чуток показує вже, чого бажала і чого сподівалася народня маса. Історикови не можна занедбати сього громадського настрою, який переважно і відбився в „відписках“ та „вістях“. Таким чином і отсей II том „Актив Московської Держави“ українському історикови послужить не малу службу.

Показчики до обох томів визначаються повністю, займають майже сьому частину книжки, особливо добре впорядковано показчик річей а тим в значній мірі полегшується користуваннє „актами“.

Нарешті побажаємо, щоб найскоріше виходили дальші томи „Актив Московського Государства“, хоча що до історії України, то вони будуть бідніші відомостями ніж отсі два; бо після сполучення України з Московією у Разрядному приказі введено окремий Київський стіл та Малоросійський приказ, куди і йшла уся переписка в справах України та козацтва.

О. Шуровський.

Źródła dziejowe, tom XX: Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym, t. IX, Ziemia Ruskie — Ukraina (Kijów-Braclaw), dział I, opisane przez Alexandra Jabłonowskiego, Warszawa, 1894 р., ст. 89 + 185 + XXVI.

Починаючи з 70 років, у Варшаві видається збірник матеріалів до історії Польського королівства з усіма землями, які складали останнє; загальний заголовок сього видання — „Źródła dziejowe“. Томи сього видання, присвячені українським землям (Волинь, Поділля та Україна), редагував відомий польський вчений Олександр Яблоновський, а то т. V (Lustracye królewskiej ziem ruskich — Wołyń, Podole, Ukrainy w 1-cj poł. XVII w., 1877), т. VI (Rewizya zamków ziem Wołyńskiej w połowie XVII w., 1877), т. XIX (Polska XVI wieku, ziemie ruskie — Wołyń, Podole 1889), і нарешті, теперішній т. XX, разом з яким вийшов том XXI, а закінченнє має бути т. XXII. Попередні праці д. Яблоновського давно вже оцінено критикою, що признала наукове значіннє їх, оцінила безсторонність автора, але зазначила і деякі слабші сторони його

студії¹⁾. Теперішній том своїм змістом представляє з себе продовження попередніх праць д. Яблоновського і zarazом — загальні висновки з усього простудієваного матеріалу.

Книжка складається з двох частин — передмови (1—89 стор.) та документів (стор. 1—185). В передмові автор перш за все певно зазначає мету студії — подати географічно-статистичний опис України по тому ж плану, по якому в інших томах описано вже інші землі Польського королівства. Автор переживав думкою, що Україна представляє свої характерні ознаки, на які, при описі України, треба заважити; але надруковані в цьому тому акти занадто уривкові та неповні за для того, що б на підставі їх можна було змалювати повну картину внутрішнього життя країни; тому він дає поки що лише короткий географічно-статистичний опис, відкладаючи детальні студії до ХХІ т., в якому має замір скористати з широких виписок з актів Люблинського трибуналу, які буде надруковано у ХХІ томі²⁾. Сама студія починається з зазначенням меж „України“ і тут же об'ясняється значіння цього терміну і час его початку; далі йде зазначення меж українських воєводств та повітів і їх опис: на думку д. Яблоновського, значна частина України ще й у кінці XVI в. представляла з себе пустиню (dzikie pola); людність зкуплювалася по місцевостях з стародавньою хліборобською культурою, поблизу королівських замків, але колонізаційний рух почав уже захоплювати й пустині. Обшир кожного повіту і воєводства визначається по карті Хржановського, а здобуті цифри порівнюються з дослідженнями Стрільбицького (Superficie d'Europe, 1882), та Фридриха (Historisch-Geographische Darstellung Alt- und Neu-Polens, 1839). Загальна цифра для усієї України складає 3.162,75 кв. миль, та дикі поля займають 1537,23 — а усього 4699,98. Переходячи до зазначення кількості залюднених пунктів (сіл та міст), а потім і до кількості самої людності, автор перш за все вказує на труднощі, які виникають з неповности та непевности джерел, але все таки пробує відповісти на зняті питання. Згрупувавши всі дані в статистичні таблиці (попередю окремо за для сіл та міст, а після — укупі), автор робить такі висновки: після Люблинської унії кількість селень та міст повесчасно збільшується, але все таки ще з початку XVII в. Україна, неважаючи на „найненергічніші заходи“ осадчих, була не дуже то залюднена: вона

не мала навіть одної селитьби на 1¹/₂ кв. миль. Найбільше число селень припадало на північну половину Київського воєводства (883 селитьби, або 1 селитьба на 1,2 кв. миль), потім йде воєводство Брацлавське (402, або 1 на 1,5 кв. м.) і нарешті південна частина Київського воєводства (402, або 1 на 2,5 кв. м.). Ще трудніше визначити кількість людності, бо бракує джерел; але автор пробує вирахувати її се, і знов подає статистичні таблиці окремі для сіл і міст, а потім загальну таблицю людності України по воєводствах та повітах. Через різну густоту людності в означених територіях ці цифри не сходять ся з кількістю залюднених пунктів: виходить найбільш залюдненим Брацлавське воєводство (311,340 мешканців або 496 на 1 кв. м.), значно рідше (у 4 рази) залюднене Київське воєводство, обидві половини якого мають майже однакову густоту людності (на півночі 126.270 мешканців, або 117 на 1 кв. м.; а на півдні — 107.670, або 97 на 1 кв. м.). Сими цифрами автор надає велику вагу і сподівається, що вони поможуть кипнути світ на багато темних питань місцевої історії. На думку автора, останній вислід може здивувати чоловіка мало обізнаного з характером краю: велика обширом Україна, що обіймає 2¹/₂ мільйони кв. миль, має трохи більш за 2 мільйони людності, тоді як Волинь та Поділля, що укупі мають менш ніж на половину менший обшир землі, мали за півстоліття до того 400.000 людності; а тим часом „низове братство“ могло виражати в поле десятки тисяч озброєних людей. На думку автора, такі супротивні факти можна об'яснити тим, що воєвище козацтво постачала не одна Україна й навіть не одна Русь, а „майже уся річ посполита“; а тим часом в своїх рахунках він звертав увагу тільки на осілих козаків, що жили на Україні.

Сими увагами д. Яблоновський кінчає свою студію, а широке уаргументовання своїх думок відкладає до ХХІІ т. Ледви чи й треба говорити про вартість знятих автором питань. Щож до їх розв'язання, то д. Яблоновський відносить ся до свого завдання з великою обережністю та добросовісністю: він не ховається з недостаткою своїх джерел, надвичайно пильно студіює зібраний матеріал, користується з праць інших дослідників (переважно київських); він не побільшує ваги своїх висновків (mogą mieć i mają jedynie przybliżone, porównawcze, przykładowe, względne, minimalne nakoniec znaczenie) а свою пробу вирахувати загальну цифру людності на Україні називає „hazardowna próba“. Не вважаючи, до виходу ХХІІ т., можливим дати повну оцінку праці д. Яблоновського, ми не можемо не занотувати певної односторонности в нього, яка виходить з самого ставлення питання: дивлячись на Україну, яка на область Польського королівства, автор, при всій своїй совітності, має на увазі не стільки українську (місцеву) людність, скільки польську — во-

¹⁾ Див. реферат проф. В. Б. Антоновича в „Чтеніяхъ въ историческомъ обществѣ Нестора лѣтописца, т. II.

²⁾ До ХХІІ тому віднесено питання про етнографічне значіння краю, про колонізацію, про козачину, про різні види земельної власности, а також уаргументовані висновки, які зроблено в теперішньому томі.

лодарську та польській уряд. На його думку, XVI в. був для старої „Київської землі“ — колись *par excellence* „руської“, — добою нового відродження, що наступила після цілковитого знищення людности (по *okrutnim „wyjęciu“*). В його студії Люблинська унії стає ерою залюднення українських „пустинь“; за сї-ж часи на Україні повстають міста в сучасному розумінню сього слова. Усе се думки давно вже відкинуті київськими вченими, про праці яких д. Яблоновський висловив ся в своїй передмові з великим спочутом. Такими ж мотивами ми об'ясняли і занедбання в рахунках „непослушних“ та „низових“ козаків. Звісно, кількість їх неможливо напевно вирахувати; але незвернути на них уваги — усе одно що ігнорувати вільних козаків Слобідської України.

Документи, видані в сьому томові, представляють описи замків, ілюстрації Київського і частиною — Брацлавського воєводств, розмежування повітів та поодиноких маєтностей і ин. акти, що містять у собі статистичні або географічні дані. Окремий відділ становлять документи, що належать до військової організації українських воєводств. Помежи останніми особливо визначаєт ся: „*Regestr kozaków nizowych zaporoskich i rzeciecznych, którzy chodzili na służbę króla jmcі do Moskwy*“ 1581 р., який д. Яблоновський справедливо називає найстарішим з відомих реєстрів козацьких. Але поділ козаків на *zaporoskich* і *rzeciecznych*, склад самого війська з різних народів (тут є виходці з Польщі, Литви та Московщини), нарешті те, що на чолі сього війська стоїть Оршовський, викликає велику неловність, що до повстання сього „козацтва“. Нарешті подано реєстр осад Київського та Брацлавського воєводств, згаданих в виданнях Київської Археографічної комісії з означенням томів і сторінок видаць.

B. I.

Źródła dziejowe, t. XXI, Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym, t. X — Ziemia Ruskie: Ukraina (Kijów-Braclaw), Dział II-gi, opisane przez Alexandra Jabłonowskiego, Warszawa, 1894 р., ст. II+654+LI.

Сей том, уложений д. Яблоновським, містять в собі витяги з актових книг трибунала Люблинського для Київського й Брацлавського воєводства за час, з переривами на один — два роки, від 1590—1625 р. Нічого, нам здаєт ся, й балакати про вартість книг Люблинського трибунала, що був одним з вищих судів для воєводств польської Русі. Постанови трибунала остаточно стверждали права на землі спірників. Відомости, що ми находим в процесах і рішення вказують, хто справді був власником того чи сього майна; з сього тільки боку й важні

витяги з актових книг трибунала з погляду географічно-статистичного, і тільки такі витяги можна вважати за користний матеріал, що може стати підвалиною для історичних праць. Але чи подає автор сього тома „*Źródła dziejowych*“ потрібні відомости, і чи можна сей том витягів із книг трибунала вважати за такий матеріал? На великій жаль — ні. Д. Яблоновський, ми думаємо, для прискорення не робив витягів із самих актів, а обмежував ся, мабуть, або реєстрами, що має кожна актова книга, або титулами до актів, або, нарешті, початковими словами кожного акта; через се ми маємо лише відомости, що за те чи иньче село або місто були спірки між певними особами, але за ким суд признав право на майно, хто „справді“ володів ним — за відповідю на сї питання тра звертатись до самих актів трибунала; д. Яблоновський лише показує, що спірка була, і на якому листі актової книги можна найти, як її порішено; ся неясність ще nobільшуєт ся через те, що люблинський трибунал був апеляційною істанцією, в якій оскаржували постанови нижших істанцій; через се виходило, що той, хто позиває до гродського суду, позиваний був до трибуналу, і навпаки; иньча річ — записки і грамоти; там самий заголовок вказує відносини спірників.

Звідсіля ясно, що сим томом „*Źródła*“ можна користуватись переважно, як реєстром актових книг, як покажчиком для потрібних документів. Але тра було авторови тільки зробити невеликі витяги із постанов трибунала для кожної спірки, — і його книга справді замінила-б самі актові книги для тих, хто цікавить ся лише остаточною постановою суда, а не шукає подробиць того, як переведено процес. Та зауваживши на те, що ми не маємо ніяких відомостей про зміст книг Люблинського трибунала, не можна не подякувати авторови і за те, що він дав. Зібрати таку масу вказівок на постанови трибунала — праця велика і не може не викликати признання в кожному, кому приходить ся звертатись за справками до книг трибунала.

В кінці тому д. Яблоновський дає географічний покажчик і тим улекшує можливість найти відомости про кожну місцевість. Але й тут ми натикаємось на деякі труднощі: автор при одному географічному імені збирає цифри всіх сторінок, де тільки є се ім'я, хоча б сим іменем звались дві окремі місцевости і належали до різних господарів; таким способом під одним іменем значить ся два, три й більше сіл, тоді як теж саме ім'я, що трохи ріжнить ся по формі в двох місцях книги, виставлено окремо. До сього покажчика треба привикнути, як поводитись з ним, що б не паробить похибок. Але знов кажем, що се не так важно; добре, що хоча й се є. Те-ж, що подає покажчик, дуже цікаве: він вказує на існування багатьох сіл, що не стрічались до сїєї пори ні в яких матеріялах, і свідчить про те, що правобічна Україна була залюднена

тоді далеко густійше, ніж ми до цього часу думали. Нарешті не можна не побажати, що б автор дав такі-ж відомости і для інших воєводств — Поділя, Волиня та Чернігівщини; особливо б цікаво мати відомости про Чернігівське воєводство, бо для нього зовсім нема актових книг нижших судових інстанцій, і ми про те, як густо воно було залюднено, нічого або дуже мало знаємо.

О. Щуровський.

Н. Мухинъ — Кієво-Братській училищний монастирь, историческій очеркъ, к., 1893 р.

И. Каманинъ. Еще о древности братства и школы въ Кіевѣ, 1895 р., 20 стр. (відбитка в „Чтеній“ Київського істор. тов. т. IX).

В українській історичній літературі останніми часами почав наражатись окремий тип праць — се історія українських монастирів. До таких праць належить і згадана робота д. Мухина, історія Київсько-флорівського монастиря о. Маниковського, також історія д. Малиженовського (в Кієвських єнархіальнихъ вѣдомостяхъ), історія Лубенського Мгарського (за неї див. у V кн. Записок) та Густинського монастирів. Хоч і раніше бували праці такого характеру, але їх було не так багато, і вони були не такі широкі, як перелічені нами.

Кожний цікавий до своєї історії українець може такі монографії повитати лише з почуттям щирої радості. Причина цього — в необхідній потребі вистежити минуле життя українського чернецтва та в тому значінню, яке має того рода студія. Хто не знає про ту широку та повсякчасну участь, яку брав український стан чернечий в історичнім житті України? Багато великих подій славної минулості і імення багатьох великих українських діячів звязано з історією монастирів, які боронили вкупі з народом його справу літературою, проповідю та школою. Така служба українських чернців на користь рідного краю придбала їм симпатії українських мас, що дивилися на життя чернече, як на вищу форму життя, і дбали звязати певні звязки з сим релігійно-моральним інститутом. Одні з них шукали чернечого ідеалу поза рідним краєм (на Афоні, у Молдавії), де як коли й засновували свої монастири (Паїсій Величківський), інші знов засновували монастири по рідній країні, відповідно тому ідеалу чернечого спільного життя, який перед їх очима носився. Дякуючи приятним відносинам громади до чернців та монастирів, а також дякуючи особливому рухови релігійного життя Українців XVI—XVIII вв., кількість монастирів зросла, до того-ж деякі з них стали значними власниками землі щедротою богобоязних, а через те обопільний звязок межі монастирями та громадою ще побільшується ся.

Та ж, кажу, великий інтерес має студіювання мипувшого життя українського чернецтва. А тим часом українська історична література не може похвалитись ні одною студією, яка б хоч коротенько знаємила нас з історією чернечого стану; та історична наука досі не має для якихось загальніших виводів про чернецтво і певних основ, якими, на наш погляд, могли б бути окремі історії українських монастирів. На нашу думку, історію поодиноких монастирів треба розглядати з двох боків — зверхнього і внутрішнього, при безпремінім студіюванні перехованих пам'яток монастирів, які мають історичний або археологічний інтерес. В такому разі студії про монастири з їх архівами, бібліотеками та церквами з їх апаратом дасть багатий матеріал сучасній історичній науці.

Знаючи про діяльність наших монастирів на ниві просвіти і про тісний звязок з громадою, можна, не будучи пророком, сказати, що усякий, хто працює над історією якогось стародавнього монастиря на місці, в сій історії знайде важні пояснення що до громадського життя тієї місцевості, а інколи по монастирських зборах можна знайти важні документи та пам'ятники. На монастири, як скарбниці давних пам'яток, звернено увагу ще за Петра I, коли російська Академія Наук, з його ініціативи, старала ся зібрати та обробити матеріали, що дотикали ся російської історії. З офіціальних джерел, які дійшли до нас, знати, що ні один з київських і взагалі українських монастирів не подав її потрібних матеріалів (ширше дивись у Іконникова — Опыт русской исторіографіи т. I кн. I стор. 115 і д.), але певне — не для їх браку. Можна бути певним, що і тепер монастирські архіви та бібліотеки ховають в собі чимало пам'яток, документів та рукописів, що мають науковий інтерес, доказом чого служить „Описаніє рукописныхъ собраній, находящихся въ г. Кіевѣ“ Н. Петрова, „Описаніє рукоп. Мѣлецкаго монастиря“ та инш. Через се то і тепер треба переривати монастирські архіви, сподіваючись з того користі для української історичної науки. З другого боку — студії над внутрішньою історією кожного монастиря окремо — дасть багатий матеріал до загальної історії українського чернецтва, а також і морального стану і світогляду української людности, поглядів його на чернців та їх життя, що іноді укладало ся відповідно бажанням мирян-фундаторів (див. фундушеві записи Дерманського та Братського монастирів) і відповідно їх ідеалам чернечого спільного життя. Нарешті українські монастири так, як вони зараз є, усякому дослідникови дають силу матеріалу що до історії церковної архітектури та малярства; бо наука має ще деякі погляди лише на штуку великокняжої епохи, а якихось загальних виводів для пізніших часів зовсім не має. По наших же старосвітських монастирях не трудно зустріти церкви,

що існування своє лічать пілими століттями. От тут то й можна знайти матеріял, потрібний для української церковної археології.

Вважаючи на науковий інтерес студій над нашими монастирами, ми й хочемо дати огляд нової монографічної літератури про них. У сій нашій замітці ми зупинимося на праці д. Мухина: „Кієво-Братській училищный монастирь,“ тим-більше що ця праця прихильно оцінена російською церковно-історичною літературою і нагороджена т. зв. Євгеніє — Румянцевською премією.

Для своєї праці д. Мухин поставив „скромную задачу“ представити лише зверхню історію Братського монастира. Очевидячки, що поставивши так діло, д. Мухин не може цілком задовольнити висловленої вже нами вище наукової потреби, бо внутрішнє життя монастира не виступає ніде майже у всій праці д. Мухина. Правда, останній відчував сей докір і виправдує себе тим, що „написати таку історію, яка б обіймала і вказану сторону його життя, через недостачу потрібних для сього матеріялів — діло не легке і поки що майже не можливе“ (стор. 4). На сї бідкання автора ми дозволяємо собі теж отверто заявити, що він non fecit — quod potuit, і лишень через се у нього з'явила ся така біднота матеріялу що до внутрішнього життя Братського монастира. Певно, усїм відома річ, що стежити за внутрішнім життям — діло не легке, особливо як життя се йшло серед ріжнородних впливів, і з сього боку виправдання д. Мухина можна признати потроху справедливим. Що ж до можливости простудйувати внутрішню історію монастира, то перш за все, слід би було здержатись з тим песимстичним висновком. Читача неприємно вражає те, що автор не користував ся з архівів: Київської Духовної Консисторії, Центрального Архіву (що в Університеті св. Володимира), принаймі він ніде про се не обмовив ся. А тим часом сї архіви представляють багаті матеріяли до церковного життя України, і особливо до історії монастирів. Нам самим довело ся знайти у Центральному Архіві, в мало відомому відділі монастирських паперів, силу документів, що стосують ся до історії київських монастирів. О скільки ж багатий матеріялами що до історії Братського монастира архів Консисторії, то се можна бачити з рецензій професорів Київ. Академії на роботи слухачів; так один з студентів писав межі иншого про зносини братських ченців з запорожцями (Труды Киев. Духов. Академіи 1894 р. кн. XII), а другий знайшов у консисторському архіві цікаві матеріяли до історії Братського монастира (ibidem), за наукове значіння яких особливо вестює проф. Петров у своїй останній науковій роботі: Киевская Академія во второй половинѣ XVII в. (Труды Акад. 1895 р. кн. VIII) Безперечно, що автор по сих архівах знайшов би нові матеріяли не тільки

для зверхньої історії Братського монастира, яка більш за все цікавила його, але й для характеристики внутрішньої його історії. Не маловажні вияснення останньої дали б авторови й монастирські перекази. Таким робом автор не виявив особливої енергії у розшукуванні джерел для своєї праці, а покористував ся тим, що, як кажуть, було на похваті. Ті джерела, з яких користав ся автор, показані у передмові, але ми не можемо сказати, що б і сей науковий матеріял гаразд використано.¹⁾

Подивимось, як автор виконав свою працю. Історію монастира автор поділяє на 4 періоди, узявши за підвалину такого поділу звязки монастира з академією; оліначе він у своїй праці не вияснює, який вплив мали на життя монастира его звязки з академією, і для чого він поставив такі межі для кожної доби? Така неясність з'явила ся через те, що автор взагалі не розглядав історії монастира у звязку з загальною історією України, — хоч часом він се й робить.

Початковий період історії монастира (1615—1632) оброблено д. Мухиним доволі детальне, через віщо ся робота його визначаєт ся багатим змістом та ясним представленням річ, хоча авторська самостійність тут дуже мікроскопічна, бо він покійно слідував за д. Голубевим та виписував цілі сторінки з праць Максимовича (часом і не до ладу). В дальшій історії монастира, в періоді 2-ім і особливо в 3 та 4 автор дуже старанно зазначає всі подробиці в відносинах межі громадою та монастирем, а також всякі переміни в монастирському господарстві (див. стор. 67, 173—174, 184—186 і ин.) і з особливою пильністю переказує усї процеси монастира за землі, уживаючи мови документів того часу (XVII—XVIII в.) (див. стор. 81—82, 173—174, 120—124, 163—170 й ин.), а через се читати сю частину праці доволі важко. При таким характері студії, коли цілі періоди монастирської історії представляють з себе низки свірок, судових тяганин і навіть кривавих біак межі монастирською братією та мірянами, читач набуває сумного вражіння і доходить до думки, що монастир зовсім загубив дух чернечого життя.

На сю неприємну картину монастирського безладдя автор звертає увагу, але не робить ніякого висноду задля загальної характеристики життя братських ченців і частійше в своїх висловах про діяльність того або иншого монастирського діяча держить ся старосьвітського римського прирелівя: de mortuis aut bene aut nihil. Звісно, се не зменьшує неприємного вражіння від праці сїєї частини д. Мухина.

¹⁾ Се треба сказати про так звану „ляментацию київо-братських монахів,“ яка займає дуже важні питання (на пр. про самовираву монастирську) і якою автор не скористував ся.

Новіші часи (з 1799 р. до наших часів) характеризують ся так: сей період представляє в себе картину самих тільки ріжних поправок, перебудовань й т. ин. перемін в зверхнім вигляді монастира“ (202 стор.). Виклад монастирської історії зовсім справджує сю характеристику і самій студії надає характер якоїсь інвентарної книжки монастирської; але чи обмежувалось монастирське життя дійсно самими господарськими перебуваннями?

Не вважаючи на сі помилки, односторонність конструкції та неповноту представлення, праця д. Мухина, яко перша проба зібрати до купи усе, що належить до історії Братського монастира, збагативши се деякими ще не оголошеними документами, й обробити науково зібраний матеріял, заслугує подяки від істориків.

Недавно вийшла коротенька історія Братського монастира того ж д. Мухина, але вкорочена вона трохи не до ладу. Се видання мало на меті селянство, але воно не дасть того, що мусить дати популярна книжка народу.

До історії Братського монастира належить і вище названа праця д. Каманина. В ній знов здійснюється старе — а все таки досі непорішене — питання про заснування братства й школи у Києві. Сього питання доторкаєть ся і д. Мухин, але без переміни переказує думку проф. Голубєва, що відносить заснування монастира до р. 1615, се б то до року написання фундушєвого запису Гулевицькии. Д. Каманин держить ся иншої думки, власне, що „початок братства та школи повинно відносити до більш чи менш давнішого часу, хоча документальні дати відносять ся лише до кінця XVI віку“ (стор. 4.) Свою думку д. Каманин засновує на звісній вже записі з р. 1594 міщанина Андрія Обуха, що з своєю жінкою Сверчковською продав Братському монастиру двір Сверчковський. Оригінал сього документу не дійшов до нас, а про нього ми довідуємо ся з царської грамоти 1694 р. Пр. Голубєв звернув увагу на сю запись але, признавши її дійсність, знаходить у ній недокладности при порівнянню з реєстром братських документів з XVII в., перехованих в бібліотеці Київської Лаври, тож відмовляє їй значіння. Д. Каманин на нашу думку значно збиває вивід Голубєва і дає певний погляд на зміст запису.

Щоб відносити до XVI в. заснування брацтва і монастира, не перечать, на погляд д. Каманина, ні фундушєвий запис Галжки Гулевицькии р. 1615, ні братський упис 1613—1615 р. Д. Каманин думає, що фундушєвий запис Гугулевицьки стверджує факт існування до 1615 р. монастира. Вирази ж, які зустрічають ся в записі і які дають привід деяким дослідникам думати, що запис дано будучій школі та монастиру,

д. Каманин об'ясняє так, що хоча запис і представляє. ніби монастир та школа ще не існують, то такими вони представляють ся тільки урядови, який не санкціонував ще законности їх існування, хоча в дійсности їм можна було існувати, і вони існували. Приклад такої ріжниці між офіціальним представленням і дійсністю знаходимо в історії того ж братства: упис 1613 р. вже сам собою говорить про існування у сей час братства, а коли се братство захтіло здобути урядове затвердження, то у королівській грамоті 1629 р. говорить ся тільки про „замір“ київських мешканців засновати братство милосердя, збудувати школу й т. инше.

Хоча виводи д. Каманина не можна признати рішучими, але праця его безперечно констативна і показує, що питання про заснування братства і школи у Києві ще остаточно не розв'язане попередніми студіями і вимагає докладного перегляду літератури та джерел.

Що ж до наведених д. Каманином „посередних“ („косвенних“) доказів стародавнього існування у Києві братської церкви та школи, то вони і зостануть ся такими, не збільшуючи доказів до сього питання, які подають записи Обуха та Галжки Гулевицькии та братський упис 1613—1615 р. Одні з них належать до категорії догадок (про збудування князем Костантином Острожським в Києві в кінці XVI в. школи, об'яснення деяких відомостей київської літописі); инші — про існування школи в Києві в раніші часи стоять по за головною темою замітки, так що хоча у Києві тоді і були школи коло церков, то з сього ще не значить, що була і братська школа.

Еварницкій Д. И. Исторія Запорожскихъ козаковъ, томъ II. Спб. 1895, 624 стр. + план.

Історія запорожских козаків належить безперечно до найменш опрацьованих картин нашої історії. Правда, поодинокі епізоди найшли совістне та наукове оброблене в монографіях Костомарова, Антоновича, Куліша, Шайнохи та Кубалі — всі вони однак занимались головно городовими козаками. Між тим д. Е. рішив ся звернутись виключно до Січи запорожської. Про уложення історії козаків запорожских в цілість і наукове її оброблене не було й бесіди досі. Се й спонукало д. Е., що спеціалізувався на історії Запорожа, взятись за трудне діло написання історії козаків запорожских в цілости (в якій мірі можливо відділене їх історії від історії козацтва взагалі і як воно удалось д. Е., скажемо про се низше). Подавши в першому томі просторий огляд внутрішньої організації, переходить автор в другому до самої ж історії, як й доводить до р. 1686.

Автор починає від виводу слова „козак“ способом менч-більш вже утергим. Першою документальною датою появи козацтва ставляє рік 1499, хоч в „Szkicach“ Пулаского наведений документ 1494 р. Незабаром опісля починають ся рік-річні майже набіги козаків на області татарско-турецкі, як і змаганя зі сторони польського уряду синювати їх. Ляндскоронський та Дашкович — се старости, яким принала роля організації козацтва. Побіч того однак існують окремі купи козаків під своїми гетьманами (sic!). Так каже автор на ст. 15 і виводить се слово від німецького Hauptmann, се однак похибка, бо-ж відомо, що вожди козаків звались отаманами (від татарек. одаман), а назва гетьман появляєсь значно пізнійше.

Переходячи до поділу історії козацтва на періоди, введеного автором, мусимо з гори застерегти ся, що кожний поділ вважаєм річею суб'єктивною і радше дидактичною, як науковою. Але коли вже ділити історію якогось народу, чи товариства на періоди, то перш за все мусимо собі адати справу з сего, який факт випадає нам вибрати за епоху, себ то границю, що ділить 2 періоди. Передовсім треба згодитись, що до сего непригідні події з внутрішньої історії, бо їх перехід незначний, так що годі сказати точно, коли кінчить ся одна доба а починаєсь друга. На нашу думку на епохи пригідні лиш факти, що основно змінюють стан етнічний та територіальний якоїсь держави.¹⁾ Такою епохою вважаємо в історії австрійській рік 1526, в польській 1386, а в козацкій ми прийнялиб 1654, т. є. час коли козаки перейшли з під власти Польщі під власть Москви (д. Е. навіть не зауважає сеї важної дати в своїм поділі); так одержимо два періоди; можнаб ще кожний з них поділити на два під-періоди, ставляючи границями р. 1592, коли козаки в перше піднесли рух соціальний против панів, та 1709 р. Поділ який вводить д. Е. не має під собою підстави, так як і він сам не стараєсь его пічнм підтвердити.

Ширше обговорює автор діяльність Вишневецкого, однак не намагаєсь обяснити его політики; взагалі ограничає ся автор лиш до чистого реєстрованя фактів без інтерпретації. Натомість основно представлені наслідки унії люблинської й супротивленість між існуючим козаків та

¹⁾ Рецензент зачинає тут суперечне питання, над якими ведуть ся і вести муть ся дебати; безперечно, що факти перемін територіально-етнічних вигідніші, бо означають си певною датою, тим часом як внутрішні переміни переходять довні часи, але перші факти тим лише і важні, скільки відбивають си на внутрішнім житті, і остаточно тільки переміни в останнім дають причину для поділу на періоди. Для прикладу вважу на державу Московську; прилучення Сибіру побільшило її територію в кілька разів і внісло нові елементи етнічні, але чи хто буде уважати р. 1581 границею періода? ні, а то тому, що факт той не вніс значних перемін в устрій і життя держави і суспільности; павпаки епоха Петра, далеко не так багата територіяльними й етнічними перемінами, все буде поворотним пунктом в історії Росії. Фед.

суспільним устроєм Польщі. Оповідуючи про всі усобиці за стіл молдавський, в яких брали уділ козаки, не вияснює нам д. Е. що спонукало козаків до такого вмішуваня. Молдавія була скрізь зрушена під той час, віра була грецка, урядова мова руска. Тож коли Польща в Турциєю бороли ся за вплив над сим краєм, могла у вождів козацких зродитись надія заложити тут підвалини до своєї могутости. Сесе справа була для козаків тим більш интересна, що між ними чимало було й самих Молдаван.

З порядку переходить автор до реформ Ватория, доказуючи, що їх значіне звичайно прибільшують. Слідом за тим дрібно розказує за Кулішем про донкішотерию Самійла Зборовского. Дуже справедливо звернено увагу на се, що Москва в власнім інтересі пхала козаків до нападу на Татар, щоби через се роздратовати тих останніх против Польщі; як також і се, про що вже Куліш сказав, що всі заходи зі сторони уряду польського против козаків погіршили лише ситуацію. Говорячи про перше виступлене козаків против панів польських автор рішучо противний поглядови, немовби оно було викликане гнетом релігійним. І зовсім справедливо; цілий сей рух звернув ся против православного вельможі Острожского — тож мусів безперечно бути викликаний відносинами соціальними.

Зовсім не може нас вдовольнити представлення змагань цїсаря Рудольфа II, щоб втягнути козаків до ліги против Турків. Автор зовсім не знає цікавої розвідки К. Заклиньского п. заг. „Зношеня цїсаря Рудольфа II зь козаками“ (Зоря 1883 р.) та ограничаєсь повторенем рег extensum реляції Лясоти. Не зверта уваги на те, як поводила ся в сій справі Польща, що її були вельми не по путру ті зносини цїсаря з козаками. Підозрївала вона, що цїсар, пхнувши козаків на Татар, хоче сим робом і Польщу змуєнти до війни з Турциєю. Також не довідуєм ся, які були причини, що цїла та акція не удалась — випадалоб звернути увагу на брак грошевої підпомогі зі сторони Рудольфа II та повстанє Наливайка, що звернуло увагу козаків куда інде. Опис сего повстаня, хоч і вельми детальний, не представляє подій в властивому світлі. І так первістною причиною зірваня згоди з Польщею були набіги самого-ж Наливайка. Уже й проф. Антонович вказує на те, що Наливайко з початку був орудием ки. Острожского, і сей посилав его против тих волинських панів, що прийняли унію. Причиною ворогованя Лободи з Наливайком був не лиш особистий антагонїзм, як сього хоче автор. Наливайко стояв на чолі відділу аложеного з самих майже утікачів паських, між тим як Лобода проводирив справжними козаками, що з-косо дивились на голодранців наливайківських.

В дальшій частині знаходимо опис мало досі знаного в деталях походу козаків у Лівонію під начальством Самійла Бішки, против шведського короля Кароля ІХ. Участь козаків в борбах Лже-димитрів представлена на підставі розвідки Іловайського п. заг. „Смутное время“. Цікава діяльність Сагайдачного описана хоч доста докладно, але якимсь доривочно. Не вводячи в своє оповіданє поділ сусідніх держав, автор викраєв лиш саму акцію Конашевича, та й битва під Хогвином представлена так, немовби Турки з самими бились козаками. Виправді через се придержуєть ся д. Е. теми, але таке викраюванє подій, що тісно з собою лучать ся або стоять в причинній звязи, дуже шкідливе для зрозуміння самої історії. Не звернено також уваги на політику Сагайдачного, що з'умів залагодити антагонізм козаків з Польщею, що все більше заострував ся, та їх увагу й цілий засіб енергії здолав звернути против Музульман. Представивши побіжно рухавки козацькі за Трасила, Сулими, Павлюка, Гуни й Острияниці, переходить автор до найважнішої епохи в козацькій історії, до Хмельницького. Велими докладний находим тут опис его побуту на Запорожю та образ битви під Жовтими Водами після дослідів Дубецкого, але тут уриває автор і про дальшу судьбу Хмельницького не згадує майже нічого. А вже-ж по нашій думці не цілком справедливо силкуєть ся д. Е., почавши від походу Конєцпольського 1626 р., розрубати історію козацтва, що тісно повязана в одну цілість, на окрему історію Запорожа та історію українських козаків. Виправді годим ся з ш. автором, що не може обмінювати одних з другими, але складали вони разом одну цілість. Козаки запорожські в відносинах до цілої маси козаків українських — се немов який „відділ ненобідних“ в відносинах до цілого війська. Вони часом ворогують з козацтвом гетьманським, але історія їх обоїх так тісно звязана, як судьба якого полку вибранців з судьбою цілої армії, що зводять бій. Доста буде покликать ся не власні слова автора висказані на ст. 20. „Не смотря, однако, на все различіе запорожскихъ отъ городовихъ козаковъ, между тѣми и другими въ первое время историческаго существованія была такая тѣсная связь, что отдѣляютъ исторію однихъ отъ исторіи другихъ въ теченіи XVI и начала XVII вѣка не представляется никакихъ основаній.“ Ці слова можна б сміливо приложити й до дальшої епохи. Зовсім годі нам піійняти длячого битва над Куруковим озером або й похід Хмельницького по битві під Жовтими Водами має тикать ся лиш історії українських козаків, а не обходити Запорожців. Випадки, що дотикали одних, впливали все й на долю других. Остаточно й сам автор тратить основу такого поділу та, переказуючи події по смерті Хмельницького, розводить ся з усіма подробицями над діяльністю Виговського, гетьмана українських козаків. Навіть не подано критеріюма такого поділу. Дперва, коли Україна поділилась

на 2 частини — польську та російську, стали Запорожці вести політику на власну руку.

А вжеж годі заперечити, що мимо сього ся друга частина праці д. Е., що до нових відомостей та цінности матеріялу о много стоїть вище ніж перша. Особливе ціла діяльність Сірка представлена з можливими деталями, так як автор вже займав ся в окремій монографії (див. за неї в Записках т. V) тою особою. На підставі архівного матеріялу подано чимало нових звісток про хід борби Брюховецького о гетманську булаву та ролю, яку тут відіграли Запорожці. Однак занадто великий вплив приписуєть тут самим Запорожцям. Брюховецький умів прикинутись прихильником черни — коли Сомко був кармазином чистої крови. Уряд російський стояв за тою першою, бо знав, що Сомко, як в загалі всі кармазини, тягне до Польщі. На разу зібралась до того ще сама чернь — то й вийшов Брюховецький гетьманом. Тут також вкажем, що автор стає невірним принципу відокремлення історії козаків запорожських з ледви чи найбільше зупиняєть ся при козаках гетьманських. Се навіть не приче задля више сказаного, та знов свідчить в некористь поділу. Задтак не вяснено, що озлобило козаків против Москви. Не саме тільки введене воєвод було тому причиною, але систематичне обмежуванє вольностей козацьких, та численні надужитя зі сторони уряду московського, котрі годило б ся представити. А вже-ж і мета змагань Дорошенка не поставлена тут ясно, так як автор не стараєть ся вясувати дивної політики Запорожців взглядом сього гетьмана. Головнє завданя в тій частині історії т. є. схарактеризованя прямиць і відділення трох партій між козаками і людиною: російської, польської й турецької не сповнено.

Побут псевдо-царевича Симеона Олексієвича описаний тут детально в окремім епізоді. Справедливо замічає автор, що се неможливе, що б Сірко понирав Лже-Симеона „bona fide“ — він хотів лиш ужити его до своїх цілей. Мабуть, наміряв Сірко привернути часи Лже-Димитрійів, себ-то під егідою псевдо-царевича воювати Москву. На се вказують рівночасні его переговори з Дорошенком та Самойловичем. Обговорюючи ривалізацію Самойловича з Сірком та їх обопільну ненависть, д. Е. подає характеристику обох тих діячів. Не кажучи вже, що видна в ній велика симпатія автора до Сірка, мусимо замітити, що висказ, не мовби Сірко „за царя готовъ былъ сражаться противъ всѣхъ враговъ“ опрокидують вже самі події, описані автором, і стоїть в суперечности з иншою характеристикою Сірка (на стр. 577), де говорить ся про нього: „переходить отъ одного государя къ другому“. Дальші події, як напад яничарів з Татарами на Січ 1675 р. і великий похід Сірка на Крим представлені справді мальовничо. Згадуючи про смерть Сірка 1 серп. 1680 р., ще раз характеризує д. Е. ту статю і її діяльність і то удач-

війше, ніж перший раз. Начерком переговорів польсько-російських, що до спільної акції проти Турків та змагань Собієкого пхнути Запорожців на Татар, кінчить ся II том „Історії“.

Так старались ми показати в деталях добрі та злі сторони сеї книжки. Кидаючи огляд на цілість, зробим авторови заміт за надто сухе представленє предмету. Як то вже кілька разів завважали, автор ограничавсь самим громадженем фактів, а се далеко не ціла задача історика. Та й сам спосіб оповіданя в формі немов мемуару зовсім сюда непригідний. Для прикладу наведу як зачинають ся устуди одні по других: „Іюня 26 приїхали изъ Запорожья въ Гоголевъ торговыя люди...“ „Въ это время въ Запорожье приїхалъ посоль...“ „Въ это время царь спрашивалъ у Сѣрка извѣстій...“ (ст. 452); „Ноября 21 дня царь послалъ грамоту...“ „Въ это время въ Сичи объявился бѣглець...“ (ст. 454). Так іде крізь цілу книжку. Другою разячою річю у д. Е. єсть єго предилекція до втручуваня в' оповіданє per extensum цілих листів, бесід, цитатів з хронік і т. и. Се було в моді в минувнїм столїтї, коли Катона писав свою клясичну з того погляду „Historia Hungariae“, але тепер воно неможливе. Через таке трактуванє автор ставє нудним — те що мож сказати в кількох стрічках розтягаєсь на кілька сторін. Що цифри найбільш переконують, наведемо приклад: у останньому розділі на 53 сторонах самі втручені листи займають 25 сторін. Сего способу писаня відраджувалиб ми як найгорячіше при укладаню дальшого тому.

Історію списав автор головно на основі материялу виданого в „Актах южной і западной Россіи“; однак в першій часті сего тому вживає й жерел і то на жаль без критики. Такого Напронкого або й думи ставляє він на рівні з „Актами“.

Сї однак неприємні сторони не зможуть зменшити заслуги автора. Він, як сказано, взяв ся за справу мало висліджену; часто, особливо в другій часті сего тому, мусїв брати відомости вирост з материялу невиданого; спеціальних монографій про Запороже він мав до помочи небагато. Тож в інтересї науки очікуєм з нетерпеливостю появленя дальшого заповідженого тому „Історії“.

М. Кордуба.

Прошеніє сотниковъ Черниговскаго полка о козацкихъ обидахъ, поданное ими. Елизаветѣ въ 1744 г., Київ, 1894, ст. 20 (додаток до Київської Старини 1894, IV).

Користаючи з приїзду іми. Елизавети на Україну в р. 1744, сотники Чернигівського полку, вибрані до сторожи прибічної, постановили подати петицію про кривди, які дїють ся козакам з сторони старшини козачої. Головні пункти сїєї петиції дотикались таких фактів: занесу-

ваннє козаків в підданство, обтяженнє т. зв. підпомічників козацьких всякими панцивними роботами, забраннє козацьких ґрунтів, відновленнє і побільшеннє т. зв. ральцових зборів з козаків, неправє поступованнє канцелярій в полкових справах etc. Сотенна старшина домагалась вислідженя сих кривд, але коли прийшло вже подавати петицію, головний екземпляр не був поданий — подавець злякав ся перспективи слїдства, що вона мала викликати; але все таки дублікат пішов до рук імператриці. Слїдство, хоч не скоро розпочалось, сотники — укладчики петиції відтягались всякими способами, справа компліковалась і затягалась, і кінєнь її цілком невідомий.

Д. В. М(якотин), дослідник Гетьманщини XVIII в., видрукував єю петицію й у вступній замітці розказав цікаву її історію на основі „дїл“ про се слїдство Харківського історичного архиву. Справедливо підніє він тут важний і вїтний факт, що утиск козаків і посполитих з боку старшини знаходив собі опозицію й протест серед самої ж, хоч і нижшої старшини. Самі ж факти кривд здебільшого загально відомі і не багато дають нового для історії нашої прикрої пам'яті лївобічної шляхти.

М. Г.

А. Андрієвскій. — Коммиссія 1749 г. для разбора взаимныхъ претензій татаръ и запорожцевъ. К. 1895, стр. 23 (відбитка з IX т. „Чтенія в Ист. Общ. Нест. дѣт.“).

Врошюра, як значить ся в титулі, присвячена діяльності комісії 1749 р. для розсліду обопільних претенсій Татар й запорожських козаків. Документи до сього знайшов автор в Київськїм губерньскїм архиві та в Центральнїм архиві при Університеті св. Володимира; частина зібраного материялу вже надрукована в XIV т. „Зап. Одеського товариства історії“. Дїло таке: в надлисті 1749 р. прийшли до Леонтева, тогочасного генерал-губернатора київського посланні від кримського хана Арслан-Гирея й від буджацького сераскир-аги з скаргою на кривди зроблені їм запорожськими козаками. Леонтев послав тоді розелїдити отєку справу секуид-майора Никифорова й капитана Кривцова, наказав їм силкувати ся, що б заспокоїти обидві сторони. Коли після довгого безладдя розпочали ся засідання, Татари не хотїли вдовольнити запорожських претенсій, кажучи, що вони не на се прислані, й що Українці мусять з своїми претенсіями подавати ся до Вахчи-сарая. Нарешті обидві сторони порішили замінити одні претенсії на другі (татарські на запорожські). Сім інокінчились засідання комісії.

Дїло отже не має, як виходить, особливої цікавості: звертають увагу на себе тільки подробиці тогочасного запорожського побуту. Де-

які зазначив і сам автор в кінці, ми подамо тільки найцікавіші. В Січч, в військовій канцелярії був окремий журнал, в его вписували кривди, що зробили Запорожцям Татари. Бійки між Татарами й Запорожцями бували більш всього на польованню. Татари скаржили ся більш всього на те, що Запорожці уганяли в них коней (за два роки — 1628). В Січч жило багато чужоземців задля торгівлі — се були Армяне, Греки, Татари й Серби. З інших подробиць з побуту, що знаходимо в документах, можна зазначити, що Запорожці на Різдво звичайно гуляють; взагалі в рапортах стрічаємо багато скарги на те, що Запорожці дуже любять горілку. Козаки рідко хліб собі печуть, а варять в казанах муку „для приуспорности“, як каже Никифоров. Він же пише, що кошевий не має ніякої ваги і нічого не може робити, а всяке діло залежить від курених отаманів. Цікаво окрім того занотувати ріжницю між відносинами до Запорожців Никифорова і вищого уряду: тим часом, як Никифоров зневажає козаків, зве їх ледащими і скаржить ся взагалі на увесь козачій устрій, рескрипти дають раду звернути увагу на претенсії Запорожців, де тільки можливо виплутували їх і дбати про те, щоб вони були задоволені від Татар.

Ол. Г—ий.

Очерки, замітки и документи по исторіи Малоросіи, Ал. Лазаревскаго, II, Київ, 1895, ст. 146+3 рисунки (відбитка з Київської Старини з 1893—1895 р.).

Д. Ол. Лазаревський, один з головніших співробітників Київської Старини, останніми часами став вилавати особиними відбитками свої статі, заміщені в сій часописі. Перший випуск вийшов 1892 р., тепер маємо другий, як означено на обкладці — з Київської Старини 1893—5. Розправи, замітки, рецензії передруковані тут в тім порядку, як виходили К. Ст., позбавлені якої небудь системи (як і природно в відбитці), але тісно сполучені між собою єдністю предмета — Україною, майже виключно — лівобічною Гетьманщиною, а також єдністю інтересів і провідних гадок автора — голови сучасної „лівобічної“ школи в укр.-руській історіографії.

Головна і найбільша розміром праця сєї збірки — Давні дослідники української старовини (с. 80—140). Автору, що від давнього часу займає ся громадським і культурним життям лівобічної України XVIII—XIX в. і представляє собою найбільший авторитет в сій сфері, прийшла щаслива ідея вислідити те змагання до зрозуміння своєї старовини, первоначальником якого автор вважає Величка і сучасним заступником — кружок Київської Старини. Автор обмежує свою працю першою половиною сього віку й надає її форму студій про неоднородних заступників того

руху; в число їх автор заводить Гр. Полетику, А. Чепу, Хв. Туманського, Я. М. Маркевича, М. Антоповського, В. Полетику, В. Ломиковського, Д. Вантша-Камєнського, М. Берлинського, О. Мартоса, А. Маркевича і М. Маркевича.

Автор не умотивовує нам *terminus a quo* своїх студій. Як вже сказано, він вважає Величка за „першого що до часу дослідника української („малорусскої“) старовини з ясно зазначеним заміром — дати тодішньому читачу можливість познаємитись з історією вітчизни“. Сей погляд автора можна зрозуміти, прийнявши, що він розуміє тут українську громаду, що виросла на ґрунті козаччини, в відносинах Гетьманщини, і досліди старовини козацької переважно. Инакше — яка границя буде ділити Величка і дослідників кінця XVIII і початку XIX в. від наших компіляторів XVII в., від якого автора Синописа, або Сафоновича etc., а сих ще від попередніх. Далі не ясним представляє ся нам, чому один Величко з попередніх генерацій вважаєть ся попередником історичного руху 2-ої полов. XVIII в., чому бракує імен деяких старших хроністів та компіляторів, як Лукомського, Грабянки etc. Що до самої форми студій, то ми радше бачили б їх в формі загального порівняного досліду сього руху на тлі загального культурно-громадського життя, але тому ще, очевидно, не доспів час, і автор вибирає в зазначеній вгорі серії тих осіб, для яких має більш матеріялу, як то можна догадатись. Було б дуже пожаданим, щоб автор не залишив колись і ту задачу виконати, перевівши окремі студії.

Поки що ми маємо дві студії — про Андрія М. Маркевича (1790+1804), автора маленького географічно-етнографічного трактата „Записки о Малороссіи, ея жителяхъ и произведеніяхъ“ (1798, Спб.), і Олексія Мартоса (1790+1842), автора написаної коло 1822 і непадрукованої Історії України в 5 томах, до кінця Гетьманщини, не перехованої навіть в рукописі і відомої лише з двох видрукованих р. 1822 уривків. Обидві праці наукового значіння для нас не мають — одна не доховалась, иньша споряжена з матеріялів здебільшого нам відомих; за те великий інтерес мають наукові заходи авторів і їх суспільно-історичний світогляд. Обидва автори цікаві сям не тільки як писальники, але й як заступники тогочасної лівобічної інтелігенції, й треба подякувати д. Лазаревському, що він доложив праці, аби представити нам з сього боку самі особи авторів на підставі багатого матеріялу й особливо — їх власної кореспонденції. Сі „истинные Малой Россіи силы“, виразно виступають перед нашими очима з своїми ще неясними, непевними симпатіями до „нашої вільної України“ (с. 121), що вилазять в їх з під грубої покривки російського культурного впливу й певного бюрократично-шляхетського світогляду. З історіографічного боку особливу увагу звертають на себе

деякі уступи Маркевича, споріднені з поглядами і доводами Історії Русів (про надання шляхетських прав всім „вірним і відважним Малоросіянам“ за Казимира В., про запровадження польського адміністративного устрою на Україні); д. Л. уважає се за позичене в Історії Русів і в зв'язку з сим категорично твердить, що її написано коло 1770 р. (с. 79). Піджедел доводів собі цікавої тези.

З інших замічених в сій книжці — дрібніших заміток про деякі була мова в огляді К. Старини з р. 1894 (XI—XVII); переказувати зміст інших не вважаємо потрібним — дають вони часто дуже дрібні, але завше цінні подробиці й подробички до історії України XVIII—XIX в.

М. Грушевський.

Судьбы Радочницкаго монастыря Замостскаго уѣзда, Люблинской губернии. Свящ. Поліевктъ Галановичъ — Варшава, 1894 р.

Дуже голосний термін „судьби“, якого автор вживає в заголовку своєї праці, мало відповідає самій історичній дійсності, яку переживав Радочницький монастир за часів свого існування. Коли споглянемо на історію цього монастиря, то справді мусимо згодити ся з сим. Монастир засновано в XVII в., а в якому саме році — невідомо. Фундатор його Микола Свірський був чоловік досить енергійний і як більшість єпископів того часу — уважав за саму першу мету свою притягати руський нарід до католицизму. Одним з способів для осягнення сїєї мети було заснованіє радочницького монастиря — на такому місці, де справді бракувало вливу на народ з боку унії. Яким чином і о скільки сей монастир справдив своє призначеніє — невідомо, принаймні автор про се нічого не говорить. Розкритикувавши всі легенди, які польська традиція прикладає до часів заснованія монастиря (хоча, правду кажучи, розбивати тут було нічого, бо і так досить яскраво виступає фальш і навіть нескладність сих легенд), автор за недостаткою відомостей, а може і справжніх фактів, переходить до історії переходу цього монастиря в руки православного духовенства 1869 року. Оо. бернардини, виходячі з цього монастиря після передачі його православним, забрати геть усе, що тільки можна було забрати; через те духовенству православному приходились дуже тяжко. Але що дальш ішов час, тим Радочницький монастир все більш і більш поправляв ся і нарешті прийшов до свого теперішнього становища. Тут автор робить опис усього движимого та недвижимого добра монастирського.

Се і всі „судьби“ радочницького монастиря. Правда, з приводу сїєї історії, автор дуже багато розводить ся про всякі утиски від

католицького духовенства, про пригнобленіє народу, про всякі незаконні вчинки.... Але що він не приводить майже жодних фактів, а лиш переказує всім відомі шаблонні фрази, якими заповняє майже дві третини усїєї книжки, то ми вважаємо безпотрібним над тим зостановлятись
С. Л.

Baranowski M. Materiały do historyi szkolnictwa galicyjskiego.

— Materiały do historyi szkół lwowskich.

— Szkoły obwodu stanisławowskiego przed 100 laty (Szkoła, p. 1894).

Під тими трема заголовками видав ш. автор кількадесятъ документів до історії галицького шкільництва, так ще у нас нерозясненої. Однак шкода, що д. Барановський не уложив в якійсь системі ті матеріяли: в видавництві сїм нема навіть хронологічного ладу, не кажучи вже про відповідний поділ на групи. Тож і хіснуваніє з них вельми утруднене. Самі по собі деякі документи виваді цікаві. Так дізнаємо ся напр., що обвід станіславівський, що обіймав теперішних 4 повіти, числив в 1794 р. 12 шкіл, що фреквенція шкіл львівських за першу половину сего столітя була найнижша 1811 р. (1436 учеників) а найбільша 1836 (2886). Платні учительські були пропорціонально дуже високі, однак будинки шкільні часто нужденні. Хто хотів стати учителем мусів по укінченю школи нормальної відбути курс препаративів; 28 таких препаративів в 1794 р. побирали стипендію по 7 кр. денно. *М. К-а.*

Гавріилъ Ванулеско-Водопи, екзархъ молдо-влахійської (1808—12) и митрополитъ кишиневскій (1813—21), изслѣдованіє Авксентія Стадницкаго, Кишинеѵ, 1894 р. ст. XVI + 374 + LIV. + портрет.

Широка студія д. Стадницького складаєть ся з передмови, де автор вказує на вартість теми студії за для зрозуміння відносин межі руською та румунською церквами, вступу — де автор оповідає про становище молдо-валахійських князівств у XVIII столітї, двох частин та додатків.

У 1-й частині подаєть ся біографія Гавріїла до іменованія его молдо-влахійським екзархом, представляєть ся організаторська та адміністративна діяльність. В другій частині говорить ся про діяльність Гавріїла церковно-організаторську та адміністративну (2 глава) на Бессарабії. Працю закінчено загальною характеристикою м. Гавріїла. Додаток містить в собі 10 невиданих документів, які мають значіннє для біографії м. Гавріїла.

Що до самого складу праці, то можна закинути авторови цілком непотрібні в спеціальній монографії екскурси в історію Румунів: наприклад він переказує теорії про походження Румунів, коли іде про церковну історію їх кінця XVIII та початку XIX в. Говорячи про діяльність м. Гавріїла, яко екзарха молдо-влахійського та митрополита кишенівського, автор хоче довести, що м. Гавріїл, впорядковуючи румунську церкву, взяв за зразок лад єпархіяльної управи в російській церкві; при тім автор зазначає, що властиво зреформовано у румунській церкві на взірць російської, що зоставлено по старому і що нового завів м. Гавріїл. Виясняючи се, автор допустив деякі хиби, що виникли через брак ширшої ерудиції в російській церковній історії. Се треба сказати про зложення м. Гавріїлом такси за „треби“ (стр. 315), коли се було давнім звичаєм по українській церкві.

Українському історикови цікава діяльність м. Гавріїла, о скільки вона виявилась у керманю Катеринославською та Київською єпархіями. Про діяльність м. Гавріїла в Київщині д. С. говорить мало; до того автор склав собі дуже некористний суд про стан Київської єпархії під кінець XVIII в., а тим часом його можна прикласти тільки до тієї частини її, що прилучено від Польщі р. 1793 й у якій майже три століття хазяйнували Поляки. Українського історика зацікавить теж питання про відносини м. Гавріїла до Одеси, про яке автор говорить в істії до 1-шої глави першої частини праці (91—98 стор.)

Не вважаючи на деякі помилки, праця д. Стадницького має свою наукову вартість та значіння, з одного боку через те, що знаєміть з мало відомою історією румунською та з румунською історичною літературою; а з другого боку й через те, що автор вистудіював неоголошені ще архивні матеріали.

II.

Іоаннъ Спѣгурскій, его жизнь и дѣятельность въ галицкой Руси. Сочиненіе Юстина Желеховского, высл. профессора Богочестія ц. к. гимн. въ Перемышли. Льв., 1894, VI+179.

Автор книжки, якої титул я подав, був посліднім капеляном домовим еп. Си-ого від мая до вересня 1847, а оціняючи справедливо великі заслуги сего незабутного діяча руского і его праведний характер, уважав своїм обовязком поділити ся своїми споминами про него з рускою громадою і тому взяв ся до видання сеї книжки. В споминах сих — як каже в „Предисловію“ — списав лиш се, чого був самовидцем або про що чув від старших людей, близьких до єпископа. Однак, спонуканий

приятелями, подав і житєпись Си-ого, уживаючи до неї готового матеріялу поданого в ділі пок. о. Осипа Лозинського „Житє Іоанна Спѣгурского“ (Льв., 1851). Ціла книжка поділена на такі часті: В першій (ст. 3—26) подає автор свої спомини, що обіймають час від 8 мая до 24 черв. 1847 (руским численем). Автор описує торжество імени єпископа, его побут в купелях трускавецких, его відносини сердечні до духовенства, яке відвідувало его в Т., витало і гостило в дорозі. Для історика подібні „воспоминанія“ не можуть мати важнішого значіння. Заслугує хіба на увагу заведення руских священників полкових, про яке власне Си. був 1844 вистарав ся.¹⁾ — Як автор не вмів орудувати матеріялом, яким мав розпоряджати, видно з дальшого змісту его праці. В часті II—IV подає житєпись Си-го до р. 1847, і его діяльність на полі церковнім і народнім, его особисті прикмети, щоденні занятя, его відносини до духовенства руского і латинського, шляхти, родини, его любов руского язика. В п'ятій ч. вертає він до своїх споминок, на 11 сторонах описує обхід празника Івана Хрест. в Перемышли. Далі знов перериває свої спомини і в часті шестій говорить про виходи єпископа около піднесеня церковного обряда в катедральній церкві перемискій. В семій ч. підносить о. Жел. розсудність і безсторонність, а якою Си. обсаджував становища духовні і учительські. В осмії показує заходи єпископа коло піднесеня матеріяльного добробути духовенства руского, а особливо збору крилошан в Перемышли, згадує про заведення нотного сьпіву при богослуженях в церкві катедр. та науки церковно-словянського язика для кандидатів духовного стану. В дев'ятій ч. обговорює о. Ж. дальшу діяльність Си-го на полі церковнім, а в десятій про его відносини до редакції „Вінка“ видаваного Ів. Головацким, погляди его на руский язык і письменство. Тут мусимо справити одну тенденційну замітку автора. О. Ж. говорить, що Си. тому не позволив, щоби ему посвячено другий том „Вінка“ Ів. Головацкого, бо Гол. викинув „ъ“ і в минувшім часі 3 особи числа одиничного уживав окінчення „в“ замість „л“, тим часом сам Си. гомілію, яку автор подає при кінци своєї книжки, писав власноручно латинськими буквами — як запевняє сам автор — і в часі мин. в 3 особи уживає консеквентно окінчення „в“ а не „л“²⁾. а що не уживав „ъ“, то легко догадати ся! Можна отже сказати про нашого автора: „Nomo credit, quod vult.“ Як каже автор, Спѣгурскій заявив Головацкому, що тому не може привяти присьвяти, бо „непри-

¹⁾ Си і ч. споминок була вже напечатана в матичнім „Сборнику“ з р. 1887, иньші часті видані в перве.

²⁾ (Дав, научав, отвічав, і иньші).

огоїть священникови, щоби імени его посвятилась книга світская, („власні слова єпископа“ додає автор), і ми віримо, що се було его совісне переконанє, а автор, що малює Сн-ого так ідеальними барвами, закидає єму формальну неправду або бодаї викрут! Аджеж колиб Сн. був невдоволений з правописи І ч. „Вінка“, то міг би був се отверто сказати, а Головацький, що видно не дуже кріпким був в поглядах на правопис і язик, бувби певно пішов за его радою. бо справді в 2 томі змінив правопис. От. Ж. вневняє, що Гол. зробив се тому, бо „поняв в так делікатній формі висказану причину відмови“ Снігурського. Тимчасом слова самого Гол., наведені нашим автором, інакше справу поясняють. Ото говорить Гол. що „загальний голос, походячий з самої глубини грудий народа (!), як і другі Словени (sic), іменно приятелі і ровесники его, згоджуючись з Галичанами — відвели его з бездорожя“ (себто — фонетики) с. 118. Автор дуже величає Головацького за его зміну, говорячи, що „так поступає чоловік чести і совісти, так ділає правдивий і щирый патриот!“

В одинайцятій і останній часті (ст. 119—140) займає ся автор останніми днями життя єпископа, описує его смерть, похорони, та загальний жаль, який смерть знаменитого патриота викликала в тодішній Русі.

В додатках („прибавленнях“) подані такі статі передруковані в „Перемишлянина“ р. 1852 і 1853: 1) „История введенія музыкального пѣнія въ Перемишль — Ос. Левицького. 2) Уривки з статей Ант. Добрянського „Вѣдомость историческая о мѣстѣ Перемишль и окрестѣ того ж имени“. 3) „О институтѣ дяковъ и учителей для школъ народныхъ въ Перемишль“. 4) „О семинаріи“. 5) „О училищахъ въ Перемишль.“ Далі подає завіщанє Сн-ого, що вже видано в життєписях его вистачених Ос. Лозинським і Ів. Наумовичом. Далше слідує життєпис Сн-ого написана в яз. німецькїм Т. Кунцеком, директором перемиської гімназії, перепечатана в „Zahresbericht des k. k. Obergymnasiums zu Przemyśl X. d. 3. 1856/7, Wien 1857. Опісля подана гомілія Сн-ого з р. 1813, про яку вже згадували сьмо. На жаль о. Ж. не подає, звідки єї видобув. Гомілія писана язиком церковно-словянським, попеутим польонїзмами (як: зась, же, альбо, естєсьмо, позитечний, повонтинвати, бардаїї, цнота), замість „умова“ уживає Сн. „кондиция“. Як вже повисше зазначили сьмо, час минувший в 3 особі кінчить ся у Сн-ого на в, а не на л. — По сій гомілії наступає виписка з „Liber Ordinatum“, переховуваної в архіві руської консисторії в Перемишлі.

Нарешті в бібліографічних звістках, що відносять ся до Сн-ого, вичисляє автор его життєпис, посланія, оди на его часть укладані та вірші жалібні, уложені при нагоді смерті его, переховувані в бібліотеці „Нар. Дому“.

Ось такий зміст книжки о. Желеховського. Від автора, що був по часті сучасником Снігурського, жив в найбільшій его окруженю та вносив ся в людми визначними, що знали докладно не лиш жите та діяльність єпископа, але і часи его взагалі, можна би домагатись, щоби користуючись богатим матеріялом вже оголошеним печатно, як і споминами власними та вістями роздобутими у иньших людей, подав нам одноцїлу життєписнь Сн-ого, представлену на ширшій тлі часу, в якім власне Сн-ий був головним і найкрасшим діячем на Русі. Тимчасом автор вдоволив ся поданєм переважно маловажних споминів з кількомісячного свого канелянованя у Сн-ого та повторенєм річий вже оголошених печатно. Коли однак візьмемо на увагу, що автор не зміє панувати над матеріялом, яким має розпоряджати, як то вже уперед зазначили сьмо, то може й ліпше він зробив, що задачу свою значно обмежив.

Вас. Білецький.

К. Д. Ушинський, его жизнь и деятельность, біографическій очеркъ М. Д. Песковскаго (Біографическая бібліотека Ф. Павленкова), Спб., 1893, 16°, 80 стр.

Двадцять п'яти роковини смерті нашого земляка, талаповитого педагога К. Д. Ушинського, що припадають на часи виходу сїєї книжки „Записок“ (+ 21/XII 1870) дають нам повод звернути увагу на сю останню його біографію, хоч видану ще перед двома роками. Д. Песковський перемішав біографічні дати з оцінуванєм его характеру і діяльності, та власними згадками про небіжчика, виписав кілька майже що цїлих промов попів і учителів, що промовляли над могилою небіжчика (стр. 72, 73, 74, 75), тай вийшла книжка, яку краще пристало б назвати „споминами“ про Уш-ого.

Константин Д. Уш-ський родив ся 1824 р. в Новгород-Сіверську, Чернигів. губ., в давній українській шляхетській родині. 1844 р. кінчив правничий виділ в Москві, став професором Ярославського правничого лицею; та 1850 р. кинув професуру, невдоволений новими відмінами що до науки і за якийсь час переходить до педагогії, зайнявши видатне місце при тодішній реформі шкільної науки своїми літературними працями. В 1855 р. У-го було назначено інспектором Гатчинського інституту, 1859 р. інспектором Смольного інституту, 1860 р. Уш-ий редагував „Журн. Мин. Нар. Просв.“ 1862 р. Його послано за кордон студіювати шкільну організацію, доперва 1867 р. він вернув ся до Петербургу, де надрукував свою найважїїшу двохтомову працю: Чоловікъ, як предмет виховання (педагогічна енциклопедія). 1870 р. він занедужав, поїхав на південь на поправку і в Одесі змер 21 грудня тогож 1870 р. Опріч поданої праці і великого числа

статей, Уш. полишив два знамениті підручники: „Рідне Слово“ та „Дитячий сьвіт“.

Д. Песковський добре розказав про щирість Уш-ого, його сталість, гуманність, справедливість, але проминув його погляди на національну мову в школі. Небіжчик дуже не двозначно виступав в обороні рідної мови, і його слова, як знаменитого педагога, годить ся навести: „Мало користи матиме, каже Уш-ський, та школа, в яку з дому дитина переходить, як з раю в пекло, і з якої вона до дому втікає, як з темного пекла, де все темно, незрозуміло, в яскравий рай, де сьвіт, де все зрозуміло і близько до серця; а майже що так школа (російська) повинна впливати на дитину Українця, коли вона (дитина) починає ходити в це страшне місце, в якому одному тільки в усім селі і говорять незрозумілою мовою. Дитина, яка дома не чула ні одного російського слова, в школі з першого ж дня починає ламати по російськи, та ще добре як чисто-російськи, а то на той паскудний жаргон, який виробляє ся в мало-освіченого Українця, коли він силкуєть ся балакати по російськи....“ „Щож зробила школа?“ -- каже Уш-ський в другім місці: „Гірш ніж нічого! Вона на кілька років затримала натуральний розвиток дитини; лишаєть ся, правда, письменність, або краще сказати, напівписьменність, і то не раз-у-раз, і може вона здати ся на те, щоб на пів-російською мовою написати якийсь донос; душу ж чоловіка така школа не розвиває, а пеує....“

Над сими словами Уш-ого д. Песковському треба було б з'унинитись, бо в їх велика вага, і за їх од нас Уш-ому може більша хвала належить, ніж за „Рідне слово“ та „Дитячий сьвіт“. *К. П.*

А. Панковъ — Церковныя братства, краткій статистическій очерк о положеніи церковныхъ братствъ къ началу 1893 г.“ Спб., 1894 р., 1+146 друквано на основі приказу обер-прокуратора Синоду).

Подавши коротко історію церковних братств на Україні в XV—XVIII в., автор подає (за Кояловичом) відомости, що братства ці не перестають тут існувати навіть в половині сего віку. 1862 р. їх було цілі сотки в литовській, минській, волинській, київській та подольській єпархіях. Сі братства часто мали сотки членів. Братчики мали звичайно свій приділ в церкві або частійш — свою икону, у братських шатах, на службі божій стояли з братськими сьвітлами, мали свої кошти в братській „скрині“, на ті кошти поправляли та окрашували церкву, справляли братські обіди, запомагали бідним і т. п. Указом 1864 р. порішив уряд заводити їх і в Великоросії; тоді-ж були затвержені „правила

о церковныхъ братствах“. Метою братств на основі нових „правил“ стає: боротьба з іновірним впливом на православних, будованне та окраса церков, церковна освіта, діла християнської любови і т. п. Але більшість братств виберало яку небудь переважну або спеціальну мету, переважно місіонарську, що-до раскольників та усяких иньших сектантів; сією останньою діяльністю визначали ся мійські братства, що складали ся переважно з духовних осіб; селянські-ж братства, певна річ, мусіли заховати свій попередній характер. На вір стародавних українських братств заведено в Росії т. з. „церковно-приходскія неочительства“; мета їх схожа з братствами.

Усіх братств в Росії — 159; з їх 9 припадає на азиатські губернії, 36 — білоруські і польські, 51 — на українські, решта — на великоруські. До сього не заведено ще більш тисячі сільських народних братств на Україні і в Білорусії, що існують тут по традиції ще з XVI—XVII в. Число членів в усіх офіційально звістних братствах 37.642, майно — 1.629.707 р., річний дохід — 598.220 р. *О. Л.*

М. Уманець і А. Спілка. Словарь російсько-український, т. I: А — К, т. II: Л — П. Льв., 1893 і 1895, т. I — ст. 318, т. II — ст. 286 + IV.

Мати словари принаймній хоч найвидатнійших європейських мов з українсько-руським перекладом стало давно вже в нас копечною потребою; але на превеликий жаль опріч праць д. Партицького та Желеховського ми в сьому напрямку не маємо майже нічого. Д. Уманець і Спілка, як знати з передмови до їх діла, завзяли ся заспокоїти сю потребу з огляду на російську мову. Само собою зрозуміло, коли у нас того рода праці огже доперва розпочинають ся, до того ще при вельми непогодних обставинах, ми не можемо їм ставити дуже великих вимог, наш обовязок — показати лише на такі хиби, що усунути їх цілком можливо, на наш погляд, навіть при сучасному стані річній.

Роздивляючись в поважній праці д. д. Уманця і Спілки, нам б'є у вічі якась двоїстість їх діла, брак певно виробленого принципу, яко виходної точки, положеного в основу їх праці. В передмові до словаря ми читаємо: „Потреба ся (словаря), що здавна чула ся не то ще в Галичині, а й на Україні, стала найпильнішою останніми часами, коли російська література придбала собі таку славу й стала ся чималим чинником в просьвіті словянських народів, а разом з тим що разу більше стає вона по мові народньою і більше московською, коли користуванне нею для всіх словянських народів, хоч би навіть і таких близьких родичів, як ми Русини, викликає ще більшу потребу в словарі“.

З наведеного уступу ми в праві вивести, що впорядчики бажали подати словар до вивчення російської мови. Маючи таку мету, вони повинні були виготовити нашою мовою всі значіння певного російського слова по змові вичерпати всі відтінки кожного значіння синонімічними українськими виразами і належний їх ужиток вяснити прикладами з російської мови, подаючи для того фразеологію, що без неї словар, як каже Вольтер, ніщо як кістяк; також бажана річ, щоб у словарі було подано найчастіш уживані російські прислів'я і приказки з перекладом їх тевідповідними нашими речіннями чи зворотами. Роздивляючись з сього погляду в праці д. д. Уманця і Спілки, ми добачуємо в ній чимало хиб. Що до російських заголовних слів, то хоч впорядчики і перестерегли нас, що вони не містили в свій словар чужоземних однакових в обох мовах слів, а також слів властивих обом мовам через те, мовляв, щоб зберегти місце, ми про те не можемо погодити ся з їх думкою, що се добра річ, хоч би тим, що таких спільних слів не багато в обох мовах, і вони стувзяли не більш, як аркуш або два зайвого друку на цілий словар, що при рамках їх праці і способу друкування майже не мало б жадного значіння, недогода ж такого способу виявляє ся в тому, що стають можливі непорозуміння для того, хто користується з сього словаря. Не знайшовши в словарі У. і С., наприкл. таких слів як: августовскій, авторитетъ, аккуратность, алмазъ, астрологъ, банщица, безвоздушный, вѣбняемый, восторженный, выдыханіе, каменотесъ, камка і т. н., можна ступрипустити, що такі слова у нас однакові з російськими, а в дійсности — ні. Краще б упорядчикам містити всі слова, які вони могли віддати українською мовою, не вважаючи, чи однозвучні й однозначні вони з російськими, і випустити тільки такі, для витолковання яких забракло українського лексичного материялу; таким би чином усунулось вище сказане непорозуміння. Тим більш, на наш погляд, їм годилось би так зробити, як ми кажемо, що вони самі не додержали свої обіцянки, і ми раз-пораз подибуємо обом мовам спільні слова, напр. вода, горох, арфа, дуб, бук, дупло, граблі і т. н.

Далі, що до певности перекладу російських слів не можемо не завважати, що ся сторона словаря, до того найважійша, не заспокоює навіть не великих вимог, і впорядчикам належало б на се звернути найпильнішу увагу. На пр., що разу нам трапляють ся такі випадки: Акціонерная компанія — спілка, товариство. Ассоціація — спілка, товариство, артіль. Восприимчивость — уразливість, чуйність. Восторгъ — радість (велика). Восхищеніе — радість (велика). Воспринуть — прокинутись. Катафалкъ — мари. Баллотировка — голосування. Аскетъ — скітник, одлюдник, пустельник (на слово „Анахоретъ“ той самий пере-

клад: скітник, одлюдник, пустельник, — наче обидва слова однозначні і т. н. Що до повноти перекладу і найбільш — фразеології російської, то се одна з найслабших сторін словаря. Що б нам багато не розводитись, візьмемо для прикладу два слова: видъ і зрѣніе. Видъ У. і С. перекладають так: вид (?), образ, вигляд; постава, постать; взір, (позір, манір. 2) вид (?), одміна, одмінок. 3) білет, пачпорт (?), — та й годі, пропустивши: обличчя; відрід (species); рід; свідоцтво. Для вида, для годить ся (пропущ.: для позору). Имѣть видъ, выдаватись, мати вид (останіе павряд чи народне, бо в Малорус предан. і разказахъ, вид. Драгоманова 1876 р. на стор. 94, имѣть видъ — мати вигляд: древо мало вигляд хреста). Выпустить изъ виду, забути, занехаяти (?), занедбати (?), зловити викинути (а спустити з ока — нема). Имѣть въ виду, мати на увазі, на приміті (?), уважати (а мати на оці — нема). Але як перекласти: саквоажъ въ видѣ мѣшка; я дѣлаю видъ, что работаю; принять на себя видъ чей; упускать изъ виду; подъ видомъ кого; и виду не показывать, на виду находящийся, — сього словар нам не дає. При слові „зрѣніе“ ми не маємо, як перекласти: съ этой точки зрѣнія.

Годить ся піднести, що замість пояснення цитатами і увагами ужитку російських слів, ми бачимо в словарі, навпаки, українські цитати і вясненіе українських слів, як би сей словар уложено не для вивчення російської мови, а української. Припустім, що нам і така праця дуже потрібна, уважаючи на те, що наша інтелігенція страшенно відбила ся від рідної мови і їй треба дати змогу її вивчити, але такий словар треба б було назвати якомсь инше, тільки не російсько — українським словарем. Як що справді сей словар має на меті навчити українців їх мови, то роздивимось, о скільки він виконує се завдання. На наш погляд, не зовсім добре. Ми багато спостерегаємо річий, що не те що не допомагають вяснити ужиток того або иншого слова і усунути языкову плутанину, а навпаки ще більше здатні збити людей з пантелику. Перш над усе, подаючи слова, якими, на думку впорядчиків, можна б перекласти нашою мовою те а те російське слово, впорядчики жужмом перемішали однозначні і подібозначні слова, не зазначивши однакового або одмінного їх характеру; далі ми не добачаємо критичних відносин до того материялу, що у них мав ся: поруч ми подибуємо і українські неологізми, і суто-народні слова, і перекручені російські слова (а миського жаргону), яким зовсім не місце в словарі такого роду. Що б не бути голослівними, наведемо де-які слова, що підпирють наше твердження — адвокатъ — адвокатъ, повиревний (росс.), ходак (!), ходатарь (жарг. рос. ходатай), старатель (??). Хай читач вибіра собі яке хоче

слово, вибір багатий!! Абонементъ — передплата, підписка (?!), пренумерація. Анатомировать — потрошити (?), требушити (рос. і не того значіння), пороти (?), різати, карбувати. Арифметика, — арифметика, щотніця (певдало на московський вірець сковане: щот (счегъ) = лік, лічба; рахунок). Аттестатъ — свідительство (росс. жарг.) свідоцтво, атестат. Бавщикъ — бавщик (росс.), лазник, лазюк. Батогъ (укр. сл. в рос. мові) палиця (?), кий (?), лозина (?), а справжнього батіг — нема і т. д. Таких помилок чимало ми навели перші ліпші. Цітати, що часто додають У. і С. до слів, зовсім не допомагають розібратись в сій плутанині, перш тим, що іноді дуже непевного сорту, з помилками синтаксичними і лексичними, і до того ще самі собою нічого не доводять. Подамо кілька прикладів: До слова передплата (абонементъ) маємо приклад „Передплата на „Зорю“ коштує в рік 6 р.“; минаючи те, що робити з словара рекламу цілком не годять ся, завважимо, що в заголовному аркуші теї самої „Зори“ ми читаємо, що „передплата вносить на рік 6 р. Изба — хата; прикл.: „Благов у Бога тільки хату, одну хатинечку в гаю. К. Ш.“ Що нам поясня такий приклад? Вѣрный — вірний; певний; щирий; справедливий; прикл.: „вірний переклад. Щирий приятель.“ Наче не можна однаково сказати: вірний (предашний), певний (вѣрный), щирий (искренній), справедливий (настоящий), дійсний (дѣйствительный) приятель.

Окрім того вирядчики дуже рідко уживають в словарі такі дієслівні форми, як: повигбонити, повиводити, позачиняти і т. і., коли чин стосується до багатьох предметів.

Сею короткою заміткою ми показали найголовніші, як нам здає ся, хиби в словарі У. і С., і бажана річ, щоб в дальших томах їх бачити менше. У всякім разі побажаємо праці У. і С. як мога швидче закінчитися друком; їх словар, не вважаючи на его слабі сторони, все таки дасть багатий матеріял словарний, і стає дуже користною вкладкою в нашу літературу, за яку належить щира подяка тим, що підняли важну працю коло неї.

Б.

Krček Fr. Dr. Pisanki w Galicyi (Szkoła, 1894).

Се продовжене а радше доповнене розвідки тогож автора в попереднім річнику Szkoł-n. Для браку матеріялу, недостаточного числа відповідій на розісланий квестіонар, годі було прийти шан. авторови до яких загальних та позитивних результатів в тій справі. Праця носить виправді заголовок „Pisanki w Galicyi, але подає дані лише з 18—20 повітів — отже вельми неповні. Дійсно жалувати ся приходиться на бай-

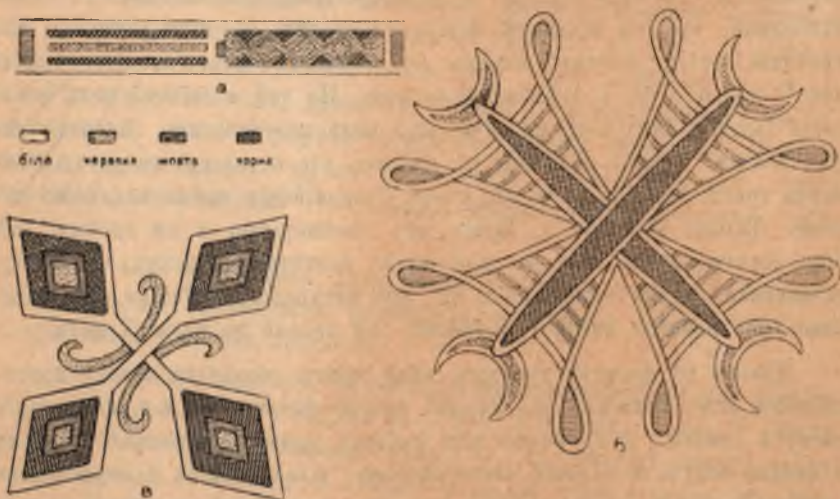
дужність публіки, що так поскупила ся на інформації авторови, і через се агадана розвідка може вважатись радше матеріялом до булочної студії, як научною розправою.

Переходячи до спеціального огляду розвідки, подамо дещо про писанки округу Каменецкого, яко причиню до сеї справи. Уважимо се тим хосеннішим, що ш. автор не мав з сих сторін жадних інформацій, а писанки тамшні мож безперечно зачислити до найкрасних. Автор зауважує, що звичай писаня яєць устає що-раз то більше; в деяких селах лиш старі люди тямлять, що ту писано писанки. Звістуном такого заникання є появлюване крашанок, яєць мальованих без орнаменту. Навпаки в повіті Каменецкім звичай сеї розвиваєсь що-раз гарнійше, рисунок на писанці стає що-раз більш скомплікований. Що до часу писаня розріжнює д. Крчек 3 періоди: а) великоістний, б) великодний та в) повеликодний. На той останній період переносять ся ціла увага. В Каменецький період „писаня“ починає ся безпосередно перед неділею цвітною а кінчаєть ся в суботу провідною. На той послідний день ховає кожда газдня найкрасні писанки, щоб ними повеличатись. Писанки пишуть головню жінки: молодіці та дівчата, але ш. автор згадує, що подекуди також парубки, і то пр. в пов. Старомійськім майже виключно парубки. Дальше оповідає д. Крчек про спеціалістів в тім напрямі, що нераз дорого кажуть собі за свою штуку платити — декуди по 20 кр. від писанки, однак пересічно 2 кр. або натураліями. Повіря, що заховались про початок писанок, відносять сеї звичай до часів Христа.

Краски до крашеня кунують, лише жовту, чорну та зелену приготвлюють самі. Відмінно від інших сторін дістають в нов. каменецкім зелену з „омели“, а до жовтої для полиску дають „зеленець“. Приряд до писаня зовуть по більшій часті кисткою; кілька описів її подає автор. В висше згаданім повіті виглядає она так: звичайний патичок розколюють з одного кінця і під кутом прямим встромлюють чворогранну бляшку звинену в трубку. Сю кистку мацають у віск, що підчас писаня силіває діркою, в середині заставленою. Рисунок ті виконані за певним шаблоном і кожний шаблон має свою назву Назв тих начислив автор звиз 70 — до них можнаб додати: решіткою, гусячими лабами, пташками, раками, горохом і т. п. Найслабша часть розвідки д. Крчека, се справа орнаменту на писанках, що тут як раз найважніша, проте вважаю конечним доповнити сю лакуну своїми увагами.

Головною річю єсть тут краска тла. Се майже не дасть ся запечити, що писанки на тлі чорнім далеко красні, як на тлі червонім. Причина сего та, що на тлі чорнім можлива більша комбінація красок. Взорець на тлі чорнім єсть (— принаймі в описуванім мною повіті)

все трох барвний: комбінація жовтої, білої та червоної краски, на черво-нім тлі лише 2-барвний, жовто-білий. Що в Каменецьким повіті розвиваєсь та штука писаня, тож і число червоних писанок меншає. Сего року знайшов я лиш 18% червоних. Що до самого орнаменту годі тут подавати всі варіянти та комбінації, тож обмежимось лиш описанем головних мотивів, які в повіті бувають основними. Писанки по більшій часті переділені по-взтовж на два поля (таких є 70%) або на 4 поля повздовжні з переділкою пів-перек (16%), або в кінці не мають жадної поділки. Переділку становить один білий пасок, або два білі переділені червоною (рідше жовтою) смугою. Декотрі переділки представляють гарну мережку (а). Самий орнамент відповідає менч-більш тій поділіці. У писа-

нок переділених на дві часті находимо різні варіянти та комбінації зьвізд і хрестів. Зьвізди чотирораменні — рідше осьмираменні. Рамена мають звичайно вид трикутників звернених вершком до середини (б), або рівнобіжників острокутних (в), або в кінці еліне острокінчастих. Між раменами зьвізди чи хреста вживають ся ще різнородні прикраси (б в). Подибує ся часто і таке, що не самі рамена, але часть між раменами закрашена різнобарвно. З поодиноких таких схем зьвіздкових повстають на крапцях писанках різні комбінації: звичайно кілька зьвізд, одна в середній другої, різно забарвлені, з окрасами докола в виді рядку голок (стришків) або й коронки. В того рода писанках приходить часто також орнамент зьвірячий, звичайно: рак, яксь птаха (горобець або качка) та мотиль, нераз вельми артистично викінчені. Остаточпо

трапляє ся рисунок в виді гусячої чи качачої лаби. Засада є тут та, що орнамент повторюєсь два рази, себ-то по однім і другім боці переділки.

Писанки, розділені на 4 повздовжні часті, мають головно орнамент рослинний (в галузки, в смереки, в рожу і т. д.), хоч заходять тут тини зьвіздкові, але далеко рідше, тай то на переміну з галузками, або в формі листя. Орнамент повторюєсь ту 8 разів, бо через переділку поперечну повстає 8 піль. Останній тип писанок — без поділу на поля — має майже виключно вид бочілочки, серединою якої йде мережковий орнамент а на обох днах 4-ри або 8-ми гранна зьвіздка. Сюди належать також писанки з написами. Напис звичайно білий на червоному полі біжить спіралью докола яйця. Звучить він „Христос воскресє із мертвих, смертию смерть поправ і сущим во гробі живот дарував“ або „Сотвори Господи нашому Отцу духовному Многая літа.“

В дальшій часті своєї розвідки описує д. Крчак забави з писанками, та кому їх дарують. Тут випадалоб згадати, що на другий день великодня на вечірню дівки, а на проводи жінки замужні дають місцевому парохови по 2 писанки при мированю; се звичай вельми розповсюдженій. Також не згадує автор про сю цікаву обставину, що в околицях, де пишуть писанки, до крашанок відносять ся з великою погордою: їх дають лише дідам-прошакам та дітям.

В кінці цікавою булоб річню знати яку скількість яєць пише пересічно одна родина для себе, але і на се не находим в розвідці відно-віди. В зпаних мені селах на одну сімю випадає пересічно 20 – 30 пи-санок, хоч коли більш дівчат в дома, то число се підносить ся й до копн.

Як з сего всего мож бачити, розвідку д. Крчека годі вважати по-сліднім словом в тій справі. В кождім случаю заслуга єго велика, що перший у нас зайняв ся сею kwestією. *М. Коробка.*

Тагіса, опыть указателя сочищеій касающихся Крыма и Таврической губернии вообще, составилъ Ар-сеній Маркевичъ (Извѣстія Таврической ученой архив-ной комиссіи, N. 20) Симферополь, 1894, ст. III + 395.

Необхідність і користь такого покажчика кожний знає, і доводити сього не треба. Сила марудної праці, яка йде на такі видання, рівнож звісна кожному, хто хоч яку небудь брав участь у таких виданнях. По-требу видання покажчика спеціяльно про Крим відчував кожний, кому доводило ся дотикатись минувшини Таврії, повної важних історичних фактів.

У своїй передмові автор називає своїх попередників, що склали показники праць, які належать до Криму (Геннади, Кеппен, Берте-Делагард, Стевен, Султан-Крим-Гирей) і щиро признає хиби своєї праці, так що нам, натомість щоб розводитись про них, доводить ся побажати, щоб автор вирівняв їх в окремій додатку.

У сю книжку автор завів 7298 назв книжок, рукописей, атласів і ин., і поділив її на 12 відділів, які обіймають усі галузи науки. При такій широкій програмі видання кількість номерів не можна вважати за велику; але се найкраще свідчать про той великий інтерес, з яким відносять ся вчені та письменники до сього багато обдарованого природою кутка, особливо як звернути увагу на те, що Крим вступив в цивілізований світ доперва трохи більше, як одно століття, а ближші студії над ним в Росії розпочато може трохи більш як 50 років тому; праці-ж на інших мовах складають невеличку частину показника.

Видання показника безперечно полекшить дальше укладання нових і більш докладних праць; бо досліднику або письменнику легко тепер познаємитись з літературою Криму та й саме користаннє з книжок, вібраних у окремі відділи бібліотек Криму, цілком доступне. Отже через се й не можна не зустріти працю д. Маркевича з задоволенням, а нам особливо, через те, що Крим та Україна, яко близькі сусіди, завше мали звязки обопільні і говорячи про історію однієї, не можна не зачепити історії другої.

О. Щуровський.

Отчетъ Императорской Публичной библиотеки за 1891 годъ, Спб., 1894, ст. 207+62.

Річні справоздання петербурзької Публичної бібліотеки цікаві своїми звітками про новонабуті рукописи, а також додатками, де друкують ся in extenso де що з її матеріалів. В справозданню за р. 1891 цікаві для нас описи колекцій — вірменських рукописей церкви св. Миколая в Камінці (де між иншого виступає і звісна триоль, писана 1349 р. в Криму і 1394 р. куплена фундатором Миколаївської церкви в Камінці, як значить ся в записи) і рукописей звісного болгарського етнографа Верковича. З останньої описано сербські і болгарські церковні книжки, і між ними палимпсест — Евангеліє апракос письма XIII—XIV в., як значить ся в описі (с. 19) „писана Русином, що оселив ся на Атосі або десь у південних Славян; текст рукописи містить багато ознак мови галицько-волинської з малим числом ознак південно-славянських.“

В додатках між иншого видруковано чотири листи нашого земляка Венелина до редактора петербурзького Красевського, не дуже цікаві —

іде мова про московську катедру славістики, на яку уважав Венелин, про видання його граматики, історії Болгар і волоських грамот. Цікавих кілька слів про його замір написати історію української війни за Хмельницького, чи, властиво, дати зводний текст хронік і мемуарів що до неї, томах в чотирох або пяти (с. 44—5); уривок — ексцерпт з Грондського, видруковано було в Журналі Мін. Нар. Просв. *М. Г.*

Бертенсонъ, По югу Россіи, вын. I. Спб., 1894, ст. 66.

Брошюра зложена з статей, друкованих в часописи „Земледельческая Газета,“ предметом своїм має поодинокі місцевости Новоросії. В коротких начерках автор подає відомости з сфери господарства того чи иншого повіта чи місця й свої гадки про можливі поліпшення, особливо увагу звертаючи на культуру винограду. Брошюра, написана популярно і приступно, може бути користна, як збірник фактів господарських, досліджених на місці самим автором. *М. Г.*

Видавництва й книжки, обговорені в сім томі:

- Часописи за р. 1894: Живая Старина
Византійский Временникъ
Научное Обозрѣніе, Наука і Жизнь
Врачъ, Русская Медицина, Земскій Врачъ,
Kwartalnik historyczny
Wisła
Ateneum
Przewodnik naukowy і literacki
Archiv für slavische Philologie
Byzantinische Zeitschrift.
- Щепиль С. Скандинавскій обрядъ погребенія съ кораблемъ, 1894.
Н. Ф. Петровскій — Древніе арабскіе дорожники по средне-азиатскимъ мѣстностямъ, входящимъ въ настоящее время въ составъ русскихъ владѣній, 1894.
С. А. Вльовъ — Русская исторія до реформы Петра Великаго, 1895.
А. Шахматовъ — Къ вопросу объ образованіи русскихъ нарѣчій, 1894.
Н. Харузинъ — Къ вопросу объ ассимиляціонной способности русскаго народа, 1894.
Городъ Каменецъ-Подольскій, историческое описаніе, священника Е. Свципскаго, 1895.
Н. М. О прошломъ Подолія, 1895.
Л. Надалка — Была ли на островъ Томаковъ Запорожская Сѣчь, 1893.
— По вопросу о существованіи Запорожской Сѣчи въ первыя времена запорожскаго козачества, 1894.
Лѣтописецъ Русскій по рукописи А. Н. Лебедева, 1895.
Акты Московскаго государства: Разрядный приказъ, Московскій столъ т. 1, 1890, т. II, 1894.
Źródła dziejowe, tom XX: Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statycznym, t. IX, Ziemia ruskie — Ukraina (Kijów-Braclaw), dział I, 1894.
Źródła dziejowe, t. XXI, Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statycznym, t. X, Ziemia Ruskie — Ukraina (Kijów Braclaw), dział II, 1894.
Н. Мухинъ — Кіево-Братскій училищный монастырь, историческій очеркъ, 1893.

НБ ПНУС

632169

- П. Каманиць — Еще о древности братства и школы въ Кіевѣ, 1895.
 Д. П. Еваришій — Історія Запорозькихъ козаковъ, томъ II, 1895.
 Прошеніе сотниківъ Червоногоского полка о козацькихъ обидахъ, 1894.
 А. Андрієвскій — Коммисія 1749 г. для разбора взаимныхъ претензій
 и Запорозьцевъ, 1895.
 А. Лазаревскій — Очерки, замѣтки и докуменгты по исторіи Малороссіи,
 П. Гапановичъ — Судьбы Радочницкаго монастыря Замостскаго уѣзда,
 ской губерніи, 1894.
 Baranowski M. Materyaly do historyi szkolnictwa galicyjskiego, 1894.
 — Materyaly do historyi szkół lwowskich, 1894.
 — Szkoły obwodu stanislawowskiego przed 100 laty, 1894.
 А. Стадицкій — Гавріиль Банулеско-Бодоли, ексархъ молдо-влахійскій (1813—21), 1894.
 Ю. Желеховскій — Іоанъ Сивгурскій, его жизнь и дѣятельность въ
 Руси, 1894.
 К. Д. Ушинскій, его жизнь и дѣятельность, біографическій очеркъ М.
 сковскаго, 1893.
 А. Палковъ — Церковныя братства, краткій статистическій очеркъ о по
 церковныхъ братствѣхъ въ началу 1893 г., 1894.
 М. Уманецъ і А. Сидка — Словаръ російско-український, т. I, 1893, т.
 Крѣк Fr. Dr. Pisanki w Galicyi, 1894.
 Ар. Маркевичъ — Тауіса, опытъ указателя сочиненій касяющихся
 и Таврической губерніи вообще (Навѣсти Таврической уч. коммисіи, N. 20)
 Отчетъ Императорской Публичной бібліотеки за 1891 годъ, 1894.
 Бертенсонъ, По югу Россіи, I, 1894.

У своїй передмові
 оражчики праць, як
 елагард, Стевен, С
 раді, так що нам, на
 ажати, щоб автор ви

У сю книжку а
 ви., і поділив її на
 такій широкій програт
 яки; але се найкращ
 носять ся вчені та пи
 кутка, особливо як
 зований сьвіт допер
 над ним в Росії ро
 на иньших мовах ск

Виданє пока
 вих і більш доклад
 пер познаємтись а
 вібраних у окремі
 се й не можна не
 особливо, через те
 звязки обонільні і
 історій другої.

Отчетъ І
 1891 годъ, С п

Річні справ
 їми звітками ш
 ють ся in exten
 цікаві для нас
 Миколая в Кам
 1349 р. в Крим
 в Камінці, як
 етнографа Верк
 книжки, і між н
 як значить ся
 або десь у пів
 галицько-волин

В додатк
 Венелина до

alt des I Bandes. 1. Die sociale Bewegung der Ruthenen im XIII
 te, von M. Hruszewskij S. 1—28; 2. Studien über die Grundsätze der
 g des Capitals, von Thadaeus Rylskij 29—86; 3. Szevczenko's Jugend
 tisch-biographische Skizze von Alex. Koniskij 87—123; 4. Die ukrainischen
 er in den Gedichten des Bohdan Zaleski, von A. Kolessa 124—208; 5. Ueber
 dung und bisherige Entwicklung des Szevczenko-Vereines mitgetheilt von A.
 skij 209—212.

halt des II Bandes. 1. Ueber die alten griechischen Colonien am kin
 n Bosphorus im heutigen Kuban und in den anliegenden Gebieten (mit einer
 alten Bosphorus-Gebietes), von Panaczownyj S. 1—61; 2. Studien über die
 ze der Vertheilung des Capitals, von Thadaeus Rylskij (Fortsetzung)
 3. Messapparat für Uteruscontractionen bei Geburtswehen (mit 2 Illustratio
 Dr. Czerniachiwskij 114—118; 4. Ein Blatt aus der Geschichte Volhy
 XIV Jahrhunderte von Ivaniv 119—146; 5. Zum Jubiläum I. Kotlarewskij's,
 a von M. Hruszewskij 147—161; 6. Wissenschaftliche und kritische Mittheil
 und Notizen 162—172; 7. Bericht über die Entwicklung und die Thätigkeit des
 pflichten Szevczenko-Vereines und dessen philologischer, philosophisch-histo
 nd mathematisch-naturwissenschaftlicher Sectionen 173—189.

halt des III Bandes. 1. Ueber einen Phasenindicator und einige mit
 n ausgeführte Messungen, von Prof. Johann Puluj S. 1—24; 2. Zur Errin
 n Markian Szaszekiewicz, von Vladimir Kocowskij 25—35; 3. Szevczenko
 sewicz. Ueber die Bedeutung des Einflusses des Mickiewicz in der Entwicklung
 rischen Schöpfung und in der Genesis der einzelnen Dichtungen des Szevw
 ergleichende Studie von Dr. Alexander Kolessa 36—152; 4. Dialect der „Sa
 Beitrag zur slavischen Dialectologie von Prof. Johann Verchratskij 153—
 Vissenschaftliche Chronik, von Prof. Michael Hruszewskij 211—221; 6. Hi
 archeologische und kritische Notizen von Al. Koniskij und M. H. 222—231.

halt des IV Bandes. 1. Szevczenko's Jünglingsalter bis zum Loskauf
 Leibeigenschaft (1829—1838), kritisch-biographische Skizze von Alex. Ko
 1—28; 2. Die Agrarverhältnisse in Galizien, Studie von W. Budzynowski
 3. Ueber die symmetrischen Ausdrücke der Funktionswerthe mod-m, von
 kij 124—139; 4. Antrittsvorlesung aus der alten Geschichte der Ruthenen
 iversität Lemberg von Prof. M. Hruszewskij 140—150; 5. Wissenschaft.
 nik, Jubiläums-Ausgaben zur Geschichte der Stadt Odessa, von J. Andrienko
 6. Bibliographie 169—194; 7. Miscellanea 195—200.

halt des V Bandes. 1. Professor Dr. Emilian Ohonowskij, sein Leben
 Werke, von E. Kokorudz S. 1—34; 2. Türkische Wörter in der ruthenischen
 von E. Makaruszka 1—14; 3. T. Szevczenko im Gefängniss, kritisch-biogr
 kizze von A. Koniskij 1—26; 4. Miscellanea 1—19; 5. Wissenschaftliche
 Neu herausgegebene Denkmäler der altruthenischen Literatur, von M. Hru
 1—18; 6. Bibliographie 1—30; 7. Bericht über die Thätigkeit des wissen
 n Szevczenko-Vereines in den J. 1893—4, 1—16.

halt des VI Bandes. 1. Ruthenisch-byzantinische politische und commer
 nisse im XI und XII Jahrh., von dr. Gr. Veliczko S. 1—36; 2. Blitschrift
 nd Zeliezniak's Erben, ein politisches Pamphlet mitgeth. von E. Maka
 1—6; 3. „Die Magd“ (Najmiezka) von T. Szevczenko, Habilitationsvortrag
 Franko 1—20; 4. Archiv des s. g. Kronschatzes in Warschau, archeo
 Note von M. Hruszewskij 1—4; 5. Pathologische Veränderungen im
 einigen Infections-Krankheiten, von *.* 1—4; 6. Miscellanea 1—12;
 aftliche Chronik; Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1894, 1—38;
 ie 1—68; 9. Bericht über die Thätigkeit des wissenschaftlichen Szevczenko
 I, 1895 (Januar-April) 1—5.

НБ ПНУС

632169